ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ ΤΩΝ ΔΕΛΦΩΝ

ΥΠΟ

ΑΝΤΩΝΙΟΥ Δ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΥ
ΕΦΟΡΟΥ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΤΕΥΧΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΜΕΤΑ 3 ΠΙΝΑΚΩΝ ΚΑΙ 11 ΠΑΡΕΝΘΕΤΩΝ ΕΙΚΟΝΩΝ

*«Ὄλβιος οὗτος ἀνήρ, ὃς κατὰ λάινον οὐδὸν
Φοίβου Ἀπόλλωνος χρηστήριον εἰσαναβαίνει»...*

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΙΣ Π. Δ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ
1912

1917

Δημοσιεύματα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας

(1837 - 1933)

Δραχμ.

1. ***Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς*** 1837-1931 (ΑΕ 1-69: πβ. πινάκιον παρὰ ⟨Β. Λεονάρδῳ⟩, Ἀρχαιολογικῆς ἐφημερίδος λεύκωμα, σ. 1-3). Σχῆμα 4ον.

(Περίοδος Α′): τόμος 1-16 (1837-1860).

1837-1843: τεύχη α′-ιβ′, ιγ′ (καὶ ιδ′), ιε′ (τεῦχος ιϛ′ ἴδιον δὲν ἐξεδόθη), ιζ′-κθ′· 1852-1860: τεύχη λ′-νε′· πωλοῦνται τάδε τὰ τεύχη: α′, β′, γ′, δ′ ἕκαστον τεῦχος . . . . 45.—

Περίοδος Β′: τόμος 17-21 (1862-1874).

1862: τεύχη α′-ιβ′ (τὰ τεύχη θ′-ιβ′ ἐξεδόθησαν τῷ 1863)· ἕκαστον τεῦχος . . . . 45.—
1869: τεῦχος ιγ′· 1870: τεῦχος ιδ′· 1872: τεύχη ιε′ καὶ ιϛ′ (τὸ ιϛ′ ἐξεδόθη τῷ 1873)· 1874: τευχος ιζ′· ἕκαστον τεῦχος . . . . 45.—

Περίοδος Γ′: τόμος 22-62 (1883-1923).

1883-1923: εἷς τόμος κατ᾽ ἔτος, ἐκ τεσσάρων τευχῶν συγκείμενος· ἕκαστος τόμος . . . . 500.—

Περίοδος Δ′: τόμος 63 κέ. (1924 κέ.).

1924, 1925-1926 (εἰς ἕνα τόμον), 1927-1928 (εἰς ἕνα τόμον), 1929, 1930, 1931 εἷς τόμος κατ᾽ ἔτος μετὰ μονοστήλου κειμένου· ἕκαστος τόμος . . . . 500.—

2. *Εὑρετήριον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος τῆς τρίτης περιόδου*· ὑπὸ ***Ἀλεξάνδρου Λαμπροπούλου***· τόμος 1ος: 1883-1887. Σχῆμα 4ον, σελίδες η′ + στῆλαι 550. 1902 . . . . 80.—

3. ***Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας*** 1837-1932 (ΠΑΕ 1-84: πβ. πινάκιον ἐν ΠΑΕ 1921, σ. 77-79).

(Περίοδος Α′): τόμος 1-13 (1837-1848/9).

1-3 (1837, 1837/8, 1838/9): Σύνοψις τῶν πρακτικῶν ⟨τῆς Α′—Γ′ συνεδριάσεως⟩ τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας τῶν Ἀθηνῶν. ⟨Ἔκδοσις 1η.⟩. *Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί*. Σχῆμα 16ον, σελίδες 93.1840. (Δὲν πωλεῖται). —
4 (1839/40): Πρακτικὰ τῆς Δ′ συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. ⟨Ἔκδοσις 1η⟩. *Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί*. Σχῆμα 16ον, σελίδες 77. 1840. (Δὲν πωλεῖται). —
5 (1840/41) Πρακτικὰ τῆς Ε′ Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. ⟨Ἔκδοσις 1η⟩. *Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί*. Σχῆμα 16ον, σελίδες 87. 1841. (Δὲν πωλεῖται). —
6 (1841/42): Πρακτικὰ τῆς Ζ′ (γράφε: Ϛ′) Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. ⟨Ἔκδοσις 1η⟩. *Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί*. Σχῆμα 16ον, σελίδες 31. 1842 . . . . . . 50.—
7-11 (1842/3-1846/7): Δὲν ἐξετυπώθησαν ἰδιαιτέρως. —
1-11 (1837-1846/7): Σύνοψις τῶν πρακτικῶν ⟨τῆς Α′—ΙΑ′ Γενικῆς συνεδριάσεως⟩ τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας τῶν Ἀθηνῶν. Ἔκδοσις 2α. *Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί*. Σχῆμα 8ον, σελίδες 325, Πίναξ 1. 1846 (γράφε: 1847). Δὲν πωλεῖται. —
12 (1847/48): Πρακτικὰ τῆς ΙΒ′ Γενικῆς συνεδρίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. *Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί*. Σχῆμα 8ον, σελίδες 31. 1848 . . . . 50.—
13 (1848/49): Πρακτικὰ τῆς ΙΓ′ Γενικῆς συνεδρίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. *Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί*. Σχῆμα 8ον, σελίδες 37. 1849 . . . . 50.—

(Περίοδος Β′): τόμος 14-25 (1858/9-1869/70):

14 (1858/59): Συνοπτικὴ ἔκθεσις τῶν πράξεων τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. Σχῆμα 8ον, σελίδες α′+43. 1859 . . . . 50.—
15-25 (1859/60-1869/70): Γενικαὶ συνελεύσεις τῶν ἑταίρων τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας· 1859/60, 1860/1, 1861/2, 1862/3 (ἐξεδόθη τῷ 1864). 1863/4, 1864/5 (δὲν πωλεῖται), 1865/6, 1866/7, 1867/8, 1868/9, 1869/70. Σχῆμα 8ον· ἕκαστον τεῦχος . . . . 50.—

(Περίοδος Γ′): τόμος 26 κέ. (1870/71 κέ.).

26-74 (1870/71-1919): Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας 1870/71 (δὲν πωλεῖται), 1871/2, 1872/3, 1873/4, 1874/5, 1876, 1877 κέ.—1902, 1903 κέ.—1909 (δὲν πωλοῦνται), 1907 κέ.—1915, 1916—1919 (εἰς ἕνα τόμον). Σχῆμα 8ον. ἕκαστος τόμος . . . . 80.—
75-87 (1920-1932): Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας 1920, 1921, 1922 — 1924 (εἰς ἕνα τόμον), 1925—1926 (εἰς ἕνα τόμον), 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932. Σχῆμα 8ον· ἕκαστος τόμος . . 80.—

3Α. ***Ὀργανισμὸς τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας***. (Τεῦχος 1ον), σχῆμα 16ον, σελίδες 16. 1848. (Τεῦχος 2ον), σχῆμα 16ον, σελίδες 8. 1876. (Τεῦχος 3ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 24, 1894. (Τεῦχος 4ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 48, 1896. (Τεῦχος 5ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 24. 1899. (Τεῦχος 6ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 41, 1912. (Δὲν πωλοῦνται). —

4. ***Ἐπιγραφαὶ ἀνέκδοτοι***, ἀνακαλυφθεῖσαι καὶ ἐκδοθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ συλλόγου. Φυλλάδιον 1ον: 1851 (σελίδες 12, πίνακες 15· δὲν πωλεῖται), 2ον: 1852 (σελίδες ια′+22+5, πίνακες 8), 3ον: 1855 (σελίδες 60, πίνακες 4). Σχῆμα 4ον· τὸ φυλλάδιον ἑκάτερον . . . . 50.—

5. ***Πρακτικὰ τῆς ἐπὶ τοῦ Ἐρεχθείου ἐπιτροπείας*** ἢ ἀναγραφὴ τῆς ἀληθοῦς καταστάσεως τοῦ Ἐρεχθείου γενομένη κατ᾽ ἐντολὴν τοῦ Ἀρχαιολ. συλλόγου. Σχ. 4ον, σ. 21, πίν. 8. 1853. (Δὲν πωλεῖται).

6. ***Ἐπιγραφαὶ Ἑλληνικαί***, κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνέκδοτοι. φυλλάδιον α′ (ἄλλο δὲν ἐξεδόθη). Σχῆμα 4ον, σελίδες β′+34, πίνακες 9. 1860. . . . . 50.—

7. ***Εὐθύμιος Καστόρχης***· *Ἱστορικὴ ἔκθεσις τῶν πράξεων τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας ἀπὸ τῆς ἱδρύσεως αὐτῆς τὸ 1837 μέχρι τοῦ 1879 τελευτῶντος*. Σχῆμα 8ον, σελίδες Ϛ′ + 130. 1879 . . 45.—

7Α. *Κατάλογος τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας.* Τεῦχος 1ον, σχῆμα 8ον, σελίδες 124, 1887. Τεῦχος 2ον, σχῆμα 8ον, σελίδες 126, 1906. (Δὲν πωλοῦνται). δραχμ. —

8. ***H. G. Lolling*** *Κατάλογος τοῦ ἐν Ἀθήναις ἐπιγραφικοῦ μουσείου·* τόμος 1ος: Ἐπιγραφαὶ ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως, τεῦχος α': Ἀρχαϊκαὶ ἀναθηματικαὶ ἐπιγραφαί. Σχῆμα 4ον, σελίδες η'+στῆλαι 152 + η', πίναξ 1. 1899 . . . . . 180.—

9. ***Π. Καββαδίας·*** *Τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ ἡ θεραπεία τῶν ἀσθενῶν.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 304, εἰκόνες 9, πίνακες 10, ὧν εἷς τοπογραφικός. 1900. (Δὲν πωλεῖται).

10. ***Π. Καββαδίας·*** *Ἱστορία τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας ἀπὸ τῆς ἐν ἔτει 1837 ἱδρύσεως αὐτῆς μέχρι τοῦ 1900.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 115. 1900. . . . . . 45.—

10Α. ⟨***Βαλέριος Στάης***⟩· *Τὰ εὑρήματα τοῦ ναυαγίου τῶν Ἀντικυθήρων·* ἐκ τῆς ΑΕ 1902: στήλη 145-173/4, εἰκόνες 21, πίνακες 8 (παρένθετοι) + 11 . . . . . 75.—

11. *Comptes rendus du congrès international d'archéologie, 1ère session: Athènes 1905.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 400, μετ' εἰκόνων. 1905 . . . . . 90.—

12. *Μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος·* τόμος 1ος: Γλυπτὰ ἐκ τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως (συντάκται: ***Καββαδίας, Καστριώτης, Κουρουνιώτης, Lechat, Λεονάρδος, Schrader, Schroeder, Στάης, Σωτηριάδης, Wolters***). Σχῆμα 4ον, σελίδες β'+ στῆλαι 118, πίνακες 36 (ἀρ. 1-33). 1906 . . . . . 400.—

13. ***P. Cavvadias + G. Kawerau·*** *Die Ausgrabung der Akropolis vom Jahre 1885 bis zum Jahre 1890*·— ***Π. Καββαδίας+Γ. Καβεράου·*** *Ἀνασκαφὴ τῆς Ἀκροπόλεως ἀπὸ τοῦ 1885 μέχρι τοῦ 1890.* Ἑλληνιστὶ καὶ γερμανιστί. Σχῆμα φύλλου, στῆλαι 150+σελίδεσ 2, εἰκόνες 14, πίνακες 13. 1906/7 600.—

14. ***Χρῆστος Τσούντας·*** *Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου.* Σχῆμα 4ον στῆλαι ιϜ' + 432, εἰκόνες 312, πίνακες 47. 1908 . . . . . 600.—

15. ***Γεώργιος Α. Παπαβασιλείου·*** *Περὶ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ ἀρχαίων τάφων μετὰ παραρτήματος Εὐβοϊκῶν ἐπιγραφῶν* Σχῆμα 4ον, στῆλαι β' + 108, εἰκόνες 53, πίνακες 21. 1910 . . . . . 150.—

16. ***Κωνσταντῖνος Κουρουνιώτης·*** *Κατάλογος τοῦ μουσείου Λυκοσούρας.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 72, εἰκόνες 74. 1911 . . . . . 60.—

16Α. ⟨***Βασίλειος Λεονάρδος***⟩· *Ἀρχαιολογικῆς ἐφημερίδος λεύκωμα.* Σχῆμα 4ον, σελίδες 8. 1912. (Δὲν πωλεῖται) —

17. ***Γεώργιος Π. Οἰκονόμος·*** *Ἐπιγραφαὶ τῆς Μακεδονίας·* τεῦχος 1ον. Σχῆμα 4ον, σελίδες 40, εἰκόνες 29. 1915 . . . . . 60.—

18. ***Γεώργιος Κ. Γαρδίκας·*** *Μελετήματα ἀρχαιολογικά.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 48. 1915 . . . . . 15.—

19. ***Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλλος·*** *Τοπογραφία τῶν Δελφῶν·* τεῦχος 1ον. Σχῆμα 8ον, σελίδες 113, εἰκόνες (παρένθετοι) 11, πίνακες 3. 1912 1917 . . . . . 50.—

20. ***Βαλέριος Στάης·*** *Τὸ Σούνιον καὶ οἱ ναοὶ Ποσειδῶνος καὶ Ἀθηνᾶς.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 55, εἰκόνες 14, πίνακες 5. 1920 . . . . . 50 —

21. ***Georgius P. Oeconomus·*** *De profusionum receptaculis sepulcralibus inde ab antiquissimis temporibus usque ad nostram fere aetatem usitatis.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 63, εἰκόνες 17. 1921 . . . . . 60.—

22. ***Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλλος·*** *Ὁ ἀποτυμπανισμός,* συμβολὴ ἀρχαιολογικὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ποινικοῦ δικαίου καὶ τὴν λαογραφίαν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 144, εἰκόνες 21, ὧν 7 παρένθετοι. 1923 80.—

23. ***Ἀπόστολος Σ. Ἀρβανιτόπουλος*** *Γραπταὶ στῆλαι Δημητριάδος—Παγασῶν.* Σχῆμα 2ον, σελίδες 179, εἰκόνες 203, πίνακες παρένθετοι 7, πίνακες ἐν τέλει ἔγχρωμοι 10. 1928 . . . . . 1200.—

24. ***Γεώργιος Ε. Μυλωνᾶς·*** *Ἡ νεολιθικὴ ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι.* Σχῆμα 8ον, σελίδες 174, εἰκόνες 86, πίνακες 2, γεωγραφικοὶ χάρται 3. 1928. . . . . . 225.—

25. ***Ἰωάννης Γ. Γεννάδιος·*** Ὁ Λόρδος Ἔλγιν καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς Ἀθήνας ἰδίως ἀρχαιολογήσαντες ἐπιδρομεῖς 1440 - 1837. Σχῆμα 8ον, σελ. α - κϜ'+257, πίνακες 5. 1930. 250.—

26. ***Ἰωσὴφ Χατζιδάκης·*** Ἱστορία τοῦ Κρητικοῦ Μουσείου καὶ τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν ἐν Κρήτῃ. Σχῆμα 8ον, σελίδες 74. 1931 . . . . . 60.—

26Α. ***Γ. Σωτηρίου·*** Χριστιανικαὶ Θῆβαι (= ΑΕ 1929). Σχῆμα 4ον, σελίδες 256, εἰκ. 270 πίν. 5. 1931 . 500.—

Ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας πωλοῦνται καὶ τὰ ἑξῆς συγγράμματα :

1. ***Βασιλείου Λεονάρδου:*** Ἡ Ὀλυμπία, Σχῆμα 8ον, σελίδες 352, πίνακες 2. 1901 . . . . . δραχμ. 100.—

2. ***Ἀντωνίου Κεραμοπούλλου:*** Θηβαϊκὰ (=Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον 1917). Σχῆμα 4ον, σελίδες 503, εἰκόνες 212, πίνακες 1 . . . . . λίρ. ἀγλλ. 6.—

Αἱ ἀνωτέρω τιμαὶ τῶν δημοσιευμάτων τῆς Ἑταιρείας ἰσχύουσι διὰ τὴν πώλησιν αὐτῶν ἐν τῷ μεγάρῳ αὐτῆς (Λεωφόρος Πανεπιστημίου 20)· περὶ δὲ τῆς ἐκτὸς τοῦ μεγάρου τῆς Ἑταιρείας ἀποστολῆς τῶν ἀγοραζομένων παρακαλοῦνται νὰ φροντίζωσιν οἱ ἐνδιαφερόμενοι.

Ἐξεδόθη ὁ παρὼν (70ος) τόμος τῇ 5ῃ Ἰουνίου 1933.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ ΤΩΝ ΔΕΛΦΩΝ

ΥΠΟ

ΑΝΤΩΝΙΟΥ Δ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΥ

ΕΦΟΡΟΥ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

ΤΕΥΧΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΜΕΤΑ 3 ΠΙΝΑΚΩΝ ΚΑΙ 11 ΠΑΡΕΝΘΕΤΩΝ ΕΙΚΟΝΩΝ

«Ὄλβιος οὗτος ἀνήρ, ὃς κατὰ λάινον οὐδὸν
Φοίβου Ἀπόλλωνος χρηστήριον εἰσαναβαίνει»...

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΙΣ Π. Δ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ
1912

1917

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τὸ νῦν δημοσιευόμενον τόδε τεῦχος τῆς τοπογραφικῆς ἐρεύνης τῶν δελφικῶν ἐρειπίων ἀπέκειτο τετυπωμένον ἤδη ἀπὸ τοῦ Μαρτίου τοῦ ἔτους 1912, πλὴν τῆς τελευταίας σελίδος, ἥτις εἶχε μὲν στοιχειοθετηθῆ τότε, ἀλλ᾽ ἐτυπώθη ἐσχάτως, ὡς εἶχε. Ἡ ἐκτύπωσις τῶν λοιπῶν μερῶν τοῦ βιβλίου, ἅτινα πραγματεύονται περὶ τοῦ τεμένους τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῶν περὶ αὐτὸ ἄλλων ἐρειπίων, διεκόπη κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον ἕνεκα διαφόρων λόγων, ὧν εἷς εἶνε καὶ ἡ τότε καὶ ἔπειτα δημοσίευσις ἀξιολόγων μελετημάτων ὑπὸ τοῦ Dinsmoor (BCH 1912), τοῦ Pomtow (Berl. Ph. Woch. 1911, σ. 1547 ἑξ. 1912 σ. 923 ἑξ. καὶ ἀ.), τοῦ Bourguet (Les Ruines de Delphes 1914 κ. ἀ.) καὶ ἄλλων. Τὰ μελετήματα ταῦτα πολλὰς πλάνας διώρθωσαν, πολλὰ δὲ νέα πράγματα εἶδον καὶ πάντως ἐπέβαλλον ἀναθεώρησιν τοῦ ἀτυπώτου τοὐλάχιστον χειρογράφου μου. Ἡ ἀναθεώρησις αὕτη δὲν ἐγένετο ἀκόμη, ἐπειδὴ ἐν τῷ μεταξὺ ἀπησχολήθην περὶ ἄλλας ἐργασίας. Ἵνα μὴ δὲ τὸ τετυπωμένον μέρος παραμείνῃ ἐπὶ μακρότερον χρόνον ἀδημοσίευτον, ἐκδίδεται νῦν ὡς ἔχει, ἀφιεμένης εἰς τὸ μέλλον πάσης διορθώσεως.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 11 Ἰουλίου 1917.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ Δ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΣ

Α΄. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οἱ *Δελφοὶ* [1]) ἢ ἡ *Πυθώ*, ὡς εἶνε τὸ παλαιότερον ὄνομα τοῦ τόπου [2]), εἶνε μέρος τῆς Φωκίδος [3]· ἐγένοντο δὲ γνωστοὶ οὐχὶ ὡς πολιτικὸν κέντρον, καθ᾽ ἣν ἔννοιαν ἐννοοῦμεν σήμερον τὰ τοιαῦτα κέντρα κύρια δυνάμεως καὶ αὐτενεργείας ἐν τῇ πολιτικῇ ἱστορίᾳ, ἀλλ᾽ ἀνεδείχθησαν ὡς θρησκευτικὸν πανελλήνιον κέντρον καὶ δὴ ὡς ἕδρα τοῦ περιφήμου προφητικοῦ μαντείου τοῦ Ἀπόλλωνος.

Ἀναφέρονται δὲ πολλοὶ μῦθοι περὶ τῆς πρώτης ἀρχῆς τοῦ μαντείου· ποιμένες εὗρον δῆθεν χάσμα ἐν τῇ γῇ, ἐξ οὗ ἐξήρχοντο ἀτμοὶ μεθύσκοντες τὰ βοσκήματα καὶ ἐνθουσιάζοντες τοὺς ἀνθρώπους προβλέποντας ἢ προλέγοντας οὕτω τὰ μέλλοντα [4]).

[1]) Ἐπὶ τῶν ἀρχαϊκῶν δελφικῶν νομισμάτων Δαλ[φοὶ] (BMC. Central Greece σελ. XXIX ἑξ. καὶ 25 ἑξ.), βοιωτικῶς ***Βελφοὶ*** (ἐν ἐπιγραφαῖς, π. χ. I C, VII, 2418) = χάσματα Solmsen ἐν *Zeits. für vergl. Sprachwiss.* 1897 σ. 546.- παρβλ. αὐτόθι 1893 σ. 521. Κατὰ τὸν Wilamowitz *Aristoteles und Athen* II 44-'5 τὸ ὄνομα Δελφοὶ εἶνε ὄνομα γένους συγγενὲς πρὸς τὸ εὐβοϊκὸν ὄνομα Δίρφυς. Πρβλ. καὶ Aly, *Der kret. Apollokult* σ. 35 ἑξ. καὶ 42.

[2]) Ἰλ. Β, 519. Ι, 401 (Ameis-Henze *Anhang z. Ilias*), Ὀδ. Θ, 74. πρβλ. ὅμως Παυσ. 10, 6, 5. Frickenhaus, *Ath. Mitteil.* 1910 σ. 269 ἑξ. Περὶ τῆς ἐτυμολογίας τοῦ ὀνόματος Πυθὼ ἐκ τοῦ πύθεσθαι = σήπεσθαι ἢ ἐκ τοῦ πυνθάνεσθαι ὅρα Ὁμ. ὕμν. εἰς Ἀπόλ. πύθ. 195 (363) Πλούτ. de E 2 Στράβ. 419. A. Mommsen *Delphika* σ. 13, 2. Gruppe *Griech. Mythol.* 1255. Schulze *Quaest. ep.* 254.

[3]) Στραβ. 416 Plin. H. n 3, 7.

[4]) Πλουτ. *de def. orac.* 42. 46. Διοδ. 16, 26. Παυσαν. 10, 5, 7. Plin. ἔ. ἀ. 2, 208. Justin. 24, 6, 6. — Εἰς τὸν ἡφαιστιώδη τόπον τῶν Δελφῶν (Πρβλ. Neumann-Partsch *Physical. Geogr. v. Gr.* 328) καὶ ἐν γένει τοῦ Παρνασοῦ, οὗτινος ὁ ἀνώτατος φλοιὸς εἶνε ἐκ τιτανολίθου καὶ

Τὸ θαῦμα δὲν ἐστερεῖτο σημασίας διὰ τοὺς τότε χρόνους καὶ ἐπειδὴ οἱ ἄνθρωποι τότε στοιχειώδεις μόνον περὶ θεοῦ ἰδέας ἠδύναντο νὰ ἀντιληφθῶσιν (ἡ περὶ τοῦ Ἀπόλλωνος θεωρία π. χ. ἦτο τότε δύσληπτος) ἀπεδόθη εἰς τὴν παμμήτορα θεὰν Γῆν [1]), τῆς ὁποίας τέκνον καὶ σύμβολον εἶνε ὁ δράκων Πύθων, ὅστις ἐφύλασσε τὸ μαντεῖον [2]). Μετ᾽ αὐτῆς

σπηλαιώδης, δὲν εἶνε ἄπορον, πῶς ὑπῆρχε τοιοῦτον γεωλογικὸν φαινόμενον, οἷον ὑπάρχει καὶ νῦν. Ὁ θέλων νὰ ἴδῃ τὸ περίεργον πρᾶγμα, θὰ εὕρῃ αὐτὸ ἔξω τοῦ Δ ἄκρου τοῦ νῦν χωρίου τῶν Δελφῶν (Καστρί), δεξιὰ τῆς ἁμαξιτοῦ καὶ τῆς παραθεούσης αὔλακος ὑπὸ τοὺς βράχους, 150 βήματα πέραν τοῦ μεμονωμένου βράχου, ὅστις κεῖται δεξιὰ ὑπὸ τὴν τελευταίαν ἐνταῦθα οἰκίαν. Ἡ ὑπάρχουσα ἐκεῖ ῥωγμὴ εἰς τὸ χεῖλος τῆς ἁμαξιτοῦ, «ἀνεμότρουπα» λεγομένη, δὲν προσπίπτει ὡς ἀξία λόγου εἰς τοὺς ὀφθαλμούς, ἀλλ᾽ ὁ ζητῶν θὰ ἀνακαλύψῃ αὐτὴν ἐκ τῆς ζωηρᾶς κινήσεως, εἰς ἣν εὑρίσκονται τὰ πρὸ αὐτῆς χόρτα. Ἡ κίνησις αὕτη προέρχεται ἐξ ἰσχυροῦ ῥεύματος ἀέρος ἐξερχομένου ἐκ τῆς ῥωγμῆς. Ὅσον τὸ ψῦχος εἶνε δριμύτερον, τόσον τὸ ῥεῦμα εἶνε ἰσχυρότερον· διὰ τοῦτο τὸ φαινόμενον δὲν εἶνε ἀντιληπτὸν κατὰ τὸ θέρος. Ἐγὼ εἶδον τῷ 1907 πολλάκις τὸ φαινόμενον, μάλιστα ἐν χειμῶνι. Ἀπὸ τοῦ Φεβρουαρίου μέχρι τοῦ Αὐγούστου ἦτο ἐν ἐνεργείᾳ, ἔπειτα ἔπαυσε καὶ ἐπανήρχισε λήγοντος τοῦ Ὀκτωβρίου. Αἱ μεταβολαὶ αὗται ὑπομιμνήσκουσι τοὺς λόγους τοῦ Πλουτάρχου (**de def. orac.** 44 καὶ 50). «Οἴομαι μὲν οὖν μήτε τὴν ἀναθυμίασιν ὡσαύτως ἔχειν ἀεὶ διὰ παντός, ἀνέσεις δέ τινας ἴσχειν καὶ πάλιν σφοδρότητας . . . . ἐξανθεῖν γὰρ εἰκὸς ὑπὸ θερμότητος ἤ τινος ἄλλης ἐγγιγνομένης δυνάμεως». Οἱ «ἀτμοὶ» φαίνονται ἐλάχιστα ὑπόθερμοι, οὐδεμίαν δὲ ὀσμὴν ἔχουσιν ὡς ἀντελήφθην ἐγὼ τοὐλάχιστον. Πρβλ. καὶ **Pomtow Beitr. z. Topogr. v. Delphi** σ. 32 σημ. 2. — Ὡς πρὸς τὸν μῦθον τῆς εὑρέσεως τοῦ χάσματος ἀναφέρω ἀφήγησιν, ἥν, ἀσχέτως πρὸς πᾶσαν ἀρχαιολογικὴν ἔρευναν, ποιμένες μοι διηγήθησαν ἀναζητοῦντι ὕδωρ κατά τινα ἐκδρομὴν ἐπὶ τοῦ Παρνασοῦ κατὰ τὴν θέσιν Σαραντάρι. Οἱ ποιμένες εἶπόν μοι, ὅτι χαμηλότερα ἐντὸς τοῦ δάσους ὑπάρχει ὕδωρ, ἀλλ᾽ ἐκεῖ ἐπάνω ὄχι, ἂν καὶ ἐγένετο ὑψηλότερόν που σκαφή τις ὑπ᾽ αὐτῶν ἐντὸς τοῦ βράχου πρὸς εὕρεσιν πηγῆς. Ἐπὶ τῇ ἀπορίᾳ μου δὲ πῶς ἐσκέφθησαν νὰ ἀναζητήσωσιν ἐν τῷ βράχῳ ὕδωρ, προσέθηκαν, ὅτι ἐκεῖ ὑπάρχει ὀπή τις, τὴν ὁποίαν εὗρον τὰ πρόβατα τυχαίως καὶ «ἀναβέλαξαν» (=«προΐεντο φωνὴν διάφορον ἢ πρότερον» Διοδ. 16,26). Ἐπειδὴ δέ, ὡς παρετήρησαν, ἐκ τῆς ὀπῆς ἐξήρχετο ἀὴρ καὶ ἠκούετο βοή τις, ὑπέθεσαν, ὅτι διήρχετο κάτωθεν ποταμὸς ὕδατος καὶ ἀνεζήτησαν αὐτόν, ἀλλὰ ματαίως. Ἐγὼ δὲν ἀνέβην νὰ ἴδω οὔτε τὴν ὀπὴν οὔτε τὰς σκαφὰς τῶν ποιμένων.

[1]) Παυσ. 10, 5, 5 ἑξ. 6, 6.

[2]) Ὑπάρχει καὶ παράδοσις καθ᾽ ἣν ὁ Πύθων ἦτο ἀνὴρ προφήτης

ὅμως συγκύριος τοῦ μαντείου ἐμφανίζεται κατ' ἄλλας παραδόσεις καὶ ὁ Ποσειδῶν [1]), ἔπειτα δὲ ἡ θυγάτηρ τῆς Γῆς Θέμις (ἢ ἡ Φοίβη), μέχρις ὅτου ὁ Ἀπόλλων εἴτε ὡς δῶρον λαβὼν [2]) εἴτε ἄλλως καταλαβὼν ἤτοι, ἀφ' οὗ ἐκ Δήλου ἀφικόμενος δι' Ἀθηνῶν ἢ ἀπὸ Β εἰς Δελφοὺς ἐλθὼν ἐφόνευσε τὸν φυλάσσοντα δράκοντα Πύθωνα — ὁ *πυθοκτόνος* ἢ *πύθιος* —, ἐγένετο κύριος τοῦ μαντείου [3]). Διὰ τὸν φόνον τοῦ-

(τῆς Θέμιδος) δρακοντόμορφος ὀνομαζόμενος ἴσως Δράκων. Ὅρα Mommsen ἔ. ἀ. σ. 172, 285, 294. Ἄξιον σημειώσεως εἶνε, ὅτι οἱ μῦθοι τοῦ νέου ἑλληνικοῦ λαοῦ τοὺς φύλακας θησαυρῶν ἢ ἀνακτόρων ἢ ὡραίων γυναικῶν ὀνομάζουσι **δράκους,** καὶ φαντάζονται ὡς γίγαντας ἢ ἀνθρωπόμορφα τέρατα σφόδρα ἰσχυρά. Συνηθέστερον ὅμως ὁ »Ἀράπης« (αἰθίοψ) εἶνε ὁ φύλαξ τῶν θησαυρῶν, τοῦτο δὲ ὑπομιμνήσκει τὰ νομίσματα τῶν Δελφῶν τὰ φέροντα κεφαλὴν αἰθίοπος καὶ τοὺς μύθους, καθ' οὓς ὁ ἥρως Δελφὸς ἦτο υἱὸς τῆς νύμφης Μελαίνης ἢ Μελανθοῦς ἢ Κελαινοῦς ἡ Θυίας· Πρβλ. Panofka *Delphi und Melaine* σ. 6. Aly, ἔ. ἄ. σ. 24 *BMC. Central Greece* XXXIII. Ν. Πολίτης, ***Παραδόσεις*** 229 ἑξ. 1003 ἑξ. Πολυάριθμοι ἦσαν ἄλλοτε (Διογ. Λαέρτ. 5, 6, 91. Pomtow, *Berl. Ph. Woch.* 1909, 382 Frickenhaus ἔ. ἀ. 270) καὶ εἶνε νῦν ἐν Δελφοῖς οἱ ὄφεις.

[1]) Παυσαν. 10, 5, 6. Οὗτος εἶνε ὁ ἐνοσίγαιος Ποσειδῶν, οὗ ἡ λατρεία ἦλθεν ἴσως οὐχὶ διὰ θαλασσίας ὁδοῦ εἰς τὸν εὔσειστον τόπον τῶν Δελφῶν Mommsen ἔ. ἀ. σ. 3. Farnell *The Cults of the Greek States* IV, σ. 28. *Sitzungsber. der Bayer. Akad.* 1907 σ. 244 (Pomtow).

[2]) Αἰσχύλ. ***Εὐμ.*** 1 ἑξ. BCH, 1893 σ. 566 Παυσ. 10, 5, 6. Ovid. *Metam.* I, 316 ἑξ.

[3]) Ὁμ. ***ὕμν. Ἀπ. Πύθ.*** 38, 179 (δράκαινα) Αἰσχύλ. ***Προμ.*** 209, Εὐριπ. ***Ἰφ. Ταύρ.*** 1240 ἑξ. Διον. Περιηγ. 444 καὶ τὰ αὐτόθι σχόλια τοῦ Εὐσταθίου. BCH, 1893, σ. 574. Ἀπολλοδ. 1, 4, 3. Παυσ. 10, 6, 5 ἑξ. Στράβ. 422. Schreiber, *Apollon Pythoktonos* Leipzig 1879. Pauly-Wissowa Real-Encycl. ἄρθρ. *Delphoi* (H. von Gaertringen) σ. 2520. Colin, *Le culte d'Apollon Pythien à Athènes* 1905 σ. 2 ἑξ. Usener, *Archiv f. Rel-Wiss.* 1904, 317 ἑξ. Wilamowitz ἐν *Hermes* 1903, σ. 573 ἑξ. Gruppe, Griech. Mythol. σ. 1255 ἑξ. Πῶς ἑρμηνεύεται ἡ παράδοσις αὕτη περὶ τῆς ἐν Δελφοῖς ἤδη κατὰ τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους ἐγκαθιδρύσεως καί, διὰ τῆς ἐνισχύσεως ἀπὸ τῶν δωριέων μεταναστῶν, βαθμιαίας ἐκνικήσεως τῆς λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνος, ὅρα Mommsen ἔ. ἀ. σ. 92 ἑξ. 95 ἑξ. 168 ἑξ. Πρβλ. Wilamowitz ἔ. ἀ. σ. 579 ἑξ. Aly, ἔ. ἀ. σ. 35 ἑξ. 43. 49 ἑξ. 57 Frickenhaus ἔ. ἀ. σ. 269 ἑξ. Τὸ μαντεῖον ἐξηρτᾶτο τότε ἀπὸ τῆς Κρίσης (πρβλ. Preller ἐν *Bericht. d. Verhandl. d. sächs Akad. d. Wissensch. zu Leipzig* 1854 σ. 119 ἑξ.). Κατὰ τὸν Ὁμηρικὸν ὕμνον εἰς Ἀπόλ-

τον ἐτιμωρήθη δῆθεν ἐπὶ ὀκτὼ ἔτη καὶ εἶτα ἐτέλεσεν ἐν τοῖς Ὑπερβορείοις ἢ εἰς τὰ Τέμπη κάθαρσίν τινα, εἰς ἀνάμνησιν τῆς ὁποίας ἐπιστεύετο, ὅτι ἐτελεῖτο ἐν Δελφοῖς κατὰ ὀκταετίαν *(ἐναετηρὶς)* ἡ πανηγυρικὴ ἑορτὴ τὰ *Πύθια*, μεταγενέστερον δὲ (πιθανῶς τῷ 342 π. Χ. ἤτοι μακρὸν ἀφ' οὗ ἤδη τὰ πύθια εἶχον μεταβληθῆ εἰς πεντετηρικὴν ἑορτὴν) καὶ ἡ πανηγυρικὴ τὸν φόνον τοῦ Πύθωνος καὶ τὴν εἰς τὰ Τέμπη φυγὴν τοῦ θεοῦ αἰνιττομένη τελετὴ τὸ *Σ(τ)επτήριον* [1]). Κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Πυθίων συμφώνως πρὸς συνήθειαν, ἣν εἶχον οἱ ἀρχαῖοι εἰς παρομοίας ἑορτάς, δὲν ἀγνοοῦμεν δὲ καὶ οἱ νέοι Ἕλληνες κατὰ τὰς πανηγύρεις ἡμῶν, ἐτελοῦντο ἴσως ἀγῶνες γυμνικοί [2]), ἀλλὰ βεβαίως μουσικοί· ἐψάλλοντο δὲ

λωνα τὸν Πύθιον τὸ μαντεῖον ἱδρύθη ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐλθόντος μετὰ μακρὰν πλάνην ἐκ Βοιωτίας καὶ ἀγαγόντος εἶτα εἰς αὐτὸ Κρῆτας, οὓς ἐν μορφῇ δελφῖνος ὡδήγησεν αὐτὸς ὁ ***δελφίνιος*** Ἀπόλλων εἰς τὴν παραλίαν τῆς Κρίσης καὶ εἶτα εἰς αὐτὴν τὴν Κρῖσαν καὶ τοὺς Δελφούς. — Κατὰ τὸ δελφικὸν παράδειγμα ὁμοία συγκυριότης ἢ διαδοχὴ κυριότητος ὑπὸ διαφόρων θεῶν ἐπῆλθεν ἐν χρόνοις παλαιοῖς καὶ ἐν Ἐλευσῖνι καὶ ἐν Ὀλυμπίᾳ. Ὁ Κρόνος ἦτό ποτε κύριος τοῦ ἱεροῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ὅσον καὶ ὁ Ζεὺς τοὐλάχιστον. Ἡ Ἥρα ἦτο ἴσως κυρία πρὸ τοῦ Διός, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς παλαιότητος τοῦ ναοῦ αὐτῆς καὶ ἐκ τῶν ὑπ' αὐτὸν εὑρημάτων. Ἔτι παλαιοτέρα ἦτο ἴσως καὶ ἐνταῦθα ἡ Γῆ (*Klio* VI, σ. 20 ἑξ.). Προσέτι ἔχομεν ἐν τῇ ἱερᾷ Ἄλτει καὶ τὰ τεμένη ἢ ἡρῷα τῶν μυθικῶν ἡρώων Πέλοπος, Οἰνομάου καὶ Ἱπποδαμείας, ἅτινα ἀνέρχονται ἴσως εἰς τοὺς σκοτεινοὺς χρόνους τῆς ἰσχυρᾶς προγονολατρείας καὶ τῆς διαμορφώσεως τῆς θρησκείας. Θὰ ἴδωμεν δέ, ὅτι τοιούτους ἥρωας (τὸν Νεοπτόλεμον ἤ, ὡς ἐκαλεῖτο οὗτος ἰδίᾳ ἐν Δελφοῖς, Πύρρον, τὸν Φύλακον, τὸν Αὐτόνοον) ἔχομεν καὶ ἐν Δελφοῖς.

[1]) Πλουτ. *de def orac.* 15, *Quaest gr.* 12 Στράβ. 422 Αἰλιαν. *π. ἱ.* 3, 1. Ὁ **Mommsen** ἔ. ἀ. σ. 170 ἑξ., 177 σημ. 206, 294 ἑξ. ὑπολαμβάνει ὡς ἀφορμὴν τῆς τελετῆς τὴν νεωτέραν εὐημεριστικὴν ἑρμηνείαν τοῦ μύθου, καθ' ἣν ὁ Πύθων ὑπετέθη ἄνθρωπος, ὁ δ' Ἀπόλλων, καίπερ πρὸς εὐγενεῖς σκοποὺς ἀλλ' ὅμως ἀνθρωποκτόνος γενόμενος, ὑπεβλήθη εἰς κάθαρσιν. Καὶ ὁ **Rohde**, **Psyche**², I σ. 274 ὑπολαμβάνει τὴν τελετὴν ὡς καθαρτικὴν τῶν φονέων καὶ ἐξιλαστήριον πρᾶξιν. Ὁ δὲ **Nilsson** *Griech. Feste* σ. 150 ἑξ. ὡς λείψανον τῆς παλαιᾶς λατρείας τῆς Γῆς ἐν Δελφοῖς, μεταγενέστερον συγχυθὲν πρὸς τὸν Πύθωνα καὶ τὴν κάθαρσιν τοῦ Ἀπόλλωνος. Ὅρα καὶ **Usener** ἔ. ἀ. 317 ἑξ. **Hock** *Gr. Weihgebr.* 86. *Aly* ἔ. ἀ. 49 ἑξ. Πολίτην ἔ. ἀ. 1044.

[2]) Τοῦτο δέχεται ὁ **Boeckh** διὰ τὴν παλαιὰν ταύτην περίοδον τῶν πυθίων, ἀλλὰ πολεμεῖ ὁ **Krause**, *Hellenika* II, 2 σ. 13 ἑξ. καὶ ὁ

καὶ ᾄσματα *παιᾶνες* καὶ δὴ κατ᾽ ἐξοχὴν ὁ *πυθικὸς νόμος*, ὅστις ἦτο ὕμνος ὑπομιμνήσκων τὸν φόνον τοῦ Πύθωνος [1]. Οἱ ἀγῶνες ἐλέγοντο *πύθιοι* ἀγῶνες ἢ *πύθια* ὡς καὶ ἡ ὅλη πανήγυρις καὶ θρησκευτικὴ ἑορτή [2].

Ἐγένετο δὲ τὸ μαντεῖον βαθμηδὸν τόσον γνωστόν, ὥστε κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ὁμήρου (ὅρα σ. 1, 2) καθ᾽ οὓς οἱ Δελφοὶ δὲν εἶχον ἀκόμη τοῦτο τὸ ὄνομα, ἀλλ᾽ ἐλέγοντο *Πυθὼ* ἢ *Πυθών*, ὁ ἐκ τῆς συρροῆς τῶν προσκυνητῶν (θεωρῶν) αὐτοῦ πλοῦτος ἦτο ὀνομαστός. Ὁ ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος, οὗτινος ἡ λατρεία εἶχε κατισχύσει, καὶ τὰ συναφῆ κτίρια τοῦ τεμένους περιεβάλλοντο ὑπὸ πολυγωνικοῦ μικρολίθου περιβόλου, περὶ ὃν ἐξετείνετο συνοικισμός τις προστατευόμενος ὑπὸ ἰσχυροτάτου πελασγικοῦ τείχους.

Καὶ πάλαι μέν ποτε ἐλάμβανον οἱ βουλόμενοι αὐτοὶ τὸν χρησμόν, ἔπειτα ὅμως, ἵνα μὴ ἐπέρχωνται δυστυχήματα δῆθεν

Mommsen ἔ. ἀ. σ. 198. Νομίζω, ὅτι τοιοῦτοι ἀγῶνες ἔγκεινται ἐν τῇ φύσει τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἀγροτικῶν αὐτοῦ πανηγύρεων ἔτι καὶ νῦν, μόνον δὲ ἐν τῇ τελευταίᾳ δεκαετίᾳ ἐπῆλθεν ἰσχυρὰ καὶ ἐπιβλαβὴς ὡς πρὸς τοῦτο μεταβολή, ἐπειδὴ πρὸς περιορισμὸν ἀμαθοῦς τυχὸν καὶ καταχρηστικῆς λατρείας ἀπηγορεύθη ὑπό τινων ἐν Ἑλλάδι Ἐπισκόπων ἡ λειτουργία πλείστων ἐξοχικῶν παρεκκλησίων. Ἡ ἀπαγόρευσις αὕτη καταδικάσασα εἰς ἀχρηστίαν καὶ καταστροφὴν πολλὰς ἐκκλησίας παλαιὰς ἐχούσας ἱστορικὴν ἀξίαν, μὴ μελετηθείσας δὲ μέχρι τοῦδε (τοῦτο συμβαίνει π. χ. ἐν Κυθήροις), κατέλυσεν ἅμα ὡς θεοδοσιανὸν διάταγμα τὰς συναφεῖς θρησκευτικὰς πανηγύρεις καὶ τὰ προσέληνα ἀγωνιστικὰ ἔθιμα τοῦ ἐν τοῖς χωρίοις τῆς ἠπειρωτικῆς κυρίως Ἑλλάδος ἑλληνικοῦ λαοῦ, καθ᾽ ὃν χρόνον ἀνιδρύεται ἡ εὐγενὴς καὶ ἀναπλαστικὴ ἅμιλλα τῶν ὀλυμπιακῶν ἀγώνων.

[1]) Παυσαν. 10, 7, 2. Στράβ. 421. Πολυδ. 4, 84. **Mommsen** ἔ. ἀ. σελ. 194.

[2]) Krause *Die Pythien, Nemeen und Isthmien* 1841. **Stengel** *Kultusaltert.* 187 ἑξ. **Nilsson**, *Gr. Feste* 159 ἑξ. **Gardiner** *Greek athletik Sports and Festivals* 1910 — Εἶνε πιθανόν, ὅτι καὶ καθ᾽ἕκαστον ἔτος, κατὰ τὸν χρόνον, καθ᾽ ὃν συνέπιπτεν ἀνὰ ὀκταετίαν ἢ ἔπειτα τετραετίαν ἡ μεγάλη πανήγυρις, ἐτελεῖτο ἐν Δελφοῖς ἑορτή τις ἀνάλογος, ἀλλὰ θρησκευτικὴ μόνον καὶ περιωρισμένη, σκοπὸν ἔχουσα ἁπλῶς τὴν λατρείαν καὶ τὴν οὐχὶ ἀνεόρταστον πάροδον τῆς πυθικῆς ἱερομηνίας (πυθιάδος)· **Mommsen** 151-2, 177.

ἐκ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ [1]), ἔδιδεν αὐτὸν ἡ ἱέρεια τοῦ μαντείου [2]). Ἐπεκράτησε δὲ ἡ δευτέρα κατάστασις καθ᾽ ὅλους τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, κληθείσης τῆς ἱερείας *Πυθίας*. Αὕτη συνήθως ἦτο νεαρὰ παρθένος, πασῶν τῶν Δελφίδων ἐξαίρετος [3]), ἀλλ᾽ ὕστερον ὑπερπεντηκοντοῦτις γυνή [4]). Πολλάκις δὲ δὲν ἐπήρκει μία μόνη πυθία εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ πλήθους τῶν χρηστηριαζομένων, ἰδίᾳ κατὰ τοὺς ὑστέρους χρόνους [5]), οὐδ᾽ ἡ πάλαι ποτὲ ὁρισθεῖσα πρὸς χρηστηριασμὸν μία μόνη ἡμέρα τοῦ ἐνιαυτοῦ, ἡ γενέθλιος τοῦ Ἀπόλλωνος ἑβδόμη τοῦ Βυσίου (Φεβρουαρίου) μηνός [6]).

Ἡ πυθία συμπαραστατεῖται ὑπὸ δύο *ἱερέων* μέχρι τέλους τοῦ βίου αὐτῶν ὑπουργούντων τῷ θεῷ, ἐπονομαζομένων δὲ καὶ *προφητῶν* ἐκ τοῦ σπουδαίου ὑπουργήματος αὐτῶν. Καὶ οἱ πέντε δὲ *ὅσιοι* συνήργουν κατὰ τὰς μαντείας, ἀλλ᾽ εἶνε νεώτερος θεσμός [7])· ὁ *νεωκόρος* εἶχε κατώτερα καθήκοντα [8]).

Οἱ ἐρωτῶντες τὸ μαντεῖον ἐκαλοῦντο *θεοπρόποι*, ὤφειλον δὲ νὰ καθαρθῶσι πρότερον εἰς τὰ ὕδατα τῆς Κασταλίας [9]) καὶ νὰ προσφέρωσι πελάνους καὶ ἄλλα θύματα [10]). Ἡ ἀπο-

[1]) Ἴσως ὅμως ἡ ἐνθουσιαστικὴ αὕτη λατρεία, ἣν ἀγνοεῖ ἡ παλαιοτέρα παράδοσις, προέρχεται ἐκ τῆς συγκράσεως τῆς λατρείας τοῦ Διονύσου εἰσαχθείσης μετὰ πασῶν τῶν ὀργιαστικῶν αὐτῆς τελετῶν καὶ εἰς Δελφοὺς ἐκ τῆς Β. Ἑλλάδος. Πρβλ. Rohde, Psyche². σ. 56 ἑξ. Pauly-Wissowa R. E. *Delphoi* σ. 2530-1. Σχολ. Ἀριστοφ. Πλούτ. 39. Ἰω. Χρυσ. Ι. Κορινθ. 29, 1 σ. 260 καὶ Gruppe ἔ. ἄ. σ. 928, 1.

[2]) Διοδ. 16, 26. Στράβ. 419. Κικ. *divin.* 2, 56, 116.

[3]) Εὐριπ. *Ἴων.* 1321 πρβλ. Ἡλιοδ. *Αἰθ.* 416.

[4]) Πλουτ. *Νομ.* 9 Διοδ. 16, 26. πρβλ. Λουκ. *Φιλοψ.* 38.

[5]) Πλουτ. *de def. or.* 8.

[6]) Πλουτ. *qu. gr.* 9. Mommsen *Delphika*, σ. 18-9. Nilsson ἔ. ἄ. 158. Stengel *Kultusalt.* σ. 63 ἑξ.

[7]) Πλουτ. *de def. or.* 51. *Quaest. Gr.* 9. Bourguet, *de rebus Delphicis imper. aet.* 20, 17. Colin, *Fouilles de Delphes* II, II, σελ. 120.

[8]) Πρβλ. τὸν Ἴωνα τοῦ Εὐριπίδου.

[9]) Εὐριπ. *Ἴωνι* 89 ἑξ.

[10]) Πρόβατα (Εὐριπ. *Ἴωνι* 228, 377) αἶγας (πρβλ. παραστάσεις τῶν δελφικῶν νομισμάτων ἐν BCH, 1896) ταύρους (BCH, 1893 σ. 576 1899, σ. 97 πρβλ. Πινδ. ἀπ. 205 (Boeckh) Ant. Lib. 20. Πλούτ. *def.*

νομὴ τῶν χρησμῶν ἐγίνετο ὁριζομένης τῆς σειρᾶς τῶν χρηστηριαζομένων διὰ κλήρου [1]), προετιμῶντο δὲ τῶν ἄλλων θεοπρόπων λαμβάνοντες ἐκτὸς κλήρου χρησμὸν μόνοι ὅσοι εἶχον τύχει παρὰ τῶν Δελφῶν τῆς τιμῆς τῆς *προμαντείας* [2]). Ὁ θεοπρόπος εἰσήρχετο ἐν καιρῷ εἰς τὸ ἄδυτον αὐτὸς κατὰ τὴν χρησμοδότησιν [3]) ἀποκλειομένων τῶν γυναικῶν [4]). Αἱ δὲ ἀνάγκαι, περὶ ὧν ἠρώτων τὸν θεὸν οἱ θεοπρόποι, ἦσαν συνήθως ἰδιωτικαὶ καὶ ἀναλόγως ἀσήμαντοι, ἀλλὰ πολλάκις δημόσιαι καὶ περὶ μεγάλων πραγμάτων [5]).

Ἡ κατάστασις αὕτη τοῦ διὰ γυναικὸς μαντεύεσθαι εἶχεν ἀρχίσει ἐν χρόνοις παμπαλαίοις, ὅτε τὸ μαντεῖον δὲν ἀνῆκεν εἰσέτι εἰς τὸν Ἀπόλλωνα ἀλλ᾽ εἰς τὴν Γῆν. Ἡ πρώτη γυνή, ἥτις ἀναφέρεται ὡς ᾄσασα χρησμοὺς εἶνε ἡ Σίβυλλα μετ᾽ αὐτὴν δὲ ἡ Ἡροφίλη ἐπονομασθεῖσα καὶ αὕτη Σίβυλλα. Ἦδε δὲ αὕτη τοὺς χρησμοὺς ἐν Δελφοῖς ἀναβαίνουσα ἐπὶ βράχου καλουμένου *πέτρας τῆς Σιβύλλης*, ἐν ᾗ θέσει ἔκειτο πιθανῶς τὸ ἱερὸν τῆς Γῆς. Τὸ καθεστὼς δὲ τοῦτο ἀνάγεται εἰς χρόνους παλαιοτέρους τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου κατὰ τὸν Παυσανίαν [6]).

or. 49) ὗς (Ξενοφ. Ἑλλ. 6, 429), [ὄνους **Mommsen** ἔ. ἀ. 92, 189 ἀλλ᾽ ὅρα **Baunack** gDI, 2501] ὀπώρας (ὑποθ. Πυθ. (Boeckh) σ. 298. **Krause**, *Hellenika* II 2 σ. 50 σημ. **Nilsson** ἔ. ἄ. 159), ἄλλα φυτὰ (Πλιν. *Hist. nat.* 19, 86). Ὅρα καὶ **Homolle** ἐν *Mélanges Nicole* 1906, 625 ἑξ. **Pomtow**, (B. Ph. W. 1909=) *Delphica* II, 36, 82. Ἐκ χαριστηρίων βεβαίως θυσιῶν προέρχονται τὰ ὅπλα καὶ πολλὰ ἄλλα μετάλλινα σκεύη (τρίποδες), ἅτινα εὑρέθησαν ἐν τοῖς χώμασιν ἐν Δελφοῖς. Πρβλ. καὶ Ἡροδ. 8, 37, **Wescher-Foucart** σ. 3. Πλουτ. Τίτ. 12. Εὐρ. ***Ἀνδρ.*** 1121, ***Fouilles de Delphes*** V. ἐν τοῖς περὶ ἑκάστων μέρεσι, BCH XXXII, 445 ἑξ. XXXIII, 440 ἑξ. Ἀθην. 6, 231 f. ἑξ. 5, 198 c.

[1]) Εὐριπ. ***Ἴωνι*** 419. Αἰσχύλ. ***Εὐμεν.*** 32. Ἀλλαχοῦ, π. χ. ἐν τῷ μαντείῳ τοῦ Κοροπαίου Ἀπόλλωνος οἱ θεοπρόποι ἐνεγράφοντο κατὰ σειρὰν εἰς πινάκιον. **Michel**, *Recueil* 842).

[2]) **Legrand**, *Rev. d. ét. gr.* 1900, 281 ἑξ. 1901, 46 ἑξ. **Homolle**, *BCH* 1895, 60 ἑξ. **Ziehen**, *Jahresbericht* (Bursian-Croll) 1908.

[3]) Ἡροδ. 7, 140. Ἡλιοδ. ***Αἰθ.*** 4, 19.

[4]) Πλουτ. *de E*, 2.

[5]) Πρβλ. Ὁμ. ***Ἰλ.*** I, 401. Πλούτ. *de E*, 5 **Pyth. or.** 28. Εὐριπ. ***Ἴωνι***, 303 κλ. Εὐστάθ. ἐν Ὀδυσ. γ, 267.

[6]) 10, 12, 1 ἑξ. πρβλ. καὶ 10, 5, 6.

Ὁ κτισθεὶς ἐνταῦθα κατὰ τὴν Ἀπολλωνιακὴν περίοδον τῆς λατρείας ὕστερόν ποτε ἄξιος λόγου ναὸς δὲν ἦτο βεβαίως ὁ πρῶτος [1]), ἀπεδίδετο δὲ εἰς τοὺς μυθικοὺς ἀρχιτέκτονας, Τροφώνιον καὶ Ἀγαμήδην [2]), ἐντὸς δὲ τοῦ ναοῦ ἐλέγετο, ὅτι εἶχε περιληφθῆ τὸ χάσμα τῆς Γῆς καὶ ἐπ᾽ αὐτοῦ ἐτίθετο τρίπους φέρων ἐπάνω λέβητα, ἐφ᾽ οὗ ἐκάθητο ἡ Πυθία [3]) καὶ ἐνθουσιῶσα ἐκ τῶν εἰσπνεομένων ἡδειῶν «ἀναθυμιάσεων», μασσῶσα δὲ καὶ φύλλα δάφνης ἔλεγε χρησμοὺς σκοτεινούς, ἐμμέτρους συνήθως [4]). Διὰ τοῦτο ἐλατρεύοντο ἐν Δελφοῖς καὶ αἱ Μοῦσαι, ἐλέγετο δέ, ὅτι ἐποιοῦντο χρῆσιν τοῦ ὕδατος τῆς ἐν Δελφοῖς ἱερᾶς πηγῆς αὐτῶν εἰς τὰς σπονδὰς [5]) καὶ πιθανώτατα τὸ ὕδωρ τοῦτο, ἐρχόμενον ἐκ τῶν ὑδροφόρων στρωμάτων τῆς Κασσοτίδος [6]), διήρχετο ἐκ τοῦ ἀδύτου τοῦ ναοῦ ποιοῦν τὴν Πυθίαν μαντικήν.

Ἀλλ᾽ ὅπως σήμερον ἐκ τῶν ναῶν, περὶ οὓς τελεῖται πανήγυρίς τις, ἐκεῖνος ἀποβαίνει σπουδαιότερος, οὗτινος ἡ πανήγυρις εἶνε ἀξιολογωτέρα, οὕτω καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Συνέβαινε δὲ ἡ πανήγυρις τῶν Δελφῶν νὰ εἶνε πάντοτε πολυσύχναστος. Ἐπειδὴ δὲ τότε τὰ διάφορα τμήματα τῆς Ἑλλάδος, ἅτινα ἐσχημάτιζον μίαν γεωγραφικὴν περιφέρειαν, ἀπετέλουν ἀνεξάρτητον κράτος, αἱ πανηγύρεις αὗται παρεῖχον εὐκαιρίαν προσεγγίσεως καὶ συνεννοήσεως τῶν εἰς ταύτας συρρεόντων ἀντιπροσώπων τῶν «κρατῶν» τούτων καὶ δὴ τῶν περὶ τὸ ἱερὸν κειμένων. Οὕτω δὲ τὰ θρησκευτικὰ κέντρα ἐγίνοντο καὶ πολιτικὰ κέντρα τῶν πέριξ γειτόνων ἢ *ἀμφικτι(υ)όνων*, ἐσχηματίζοντο δὲ πολιτικοὶ συνασπισμοὶ καλούμενοι *ἀμφικτυονίαι*. Τοιαύτη τις ἀμφικτυονία εἶχε σχηματισθῆ ἐν χρόνοις

[1]) Παυσ. 10, 5, 9.
[2]) Ὁμ. ὕμν. Ἀπόλ. Πυθ. 118. Παυσ. 10, 5, 13.
[3]) Εὐριπ. ***Ἴων.*** 90. Πρβλ. ***Ἀρχ. Ἐφ.*** 1910, σ. 399 (Βάσης).
[4]) Λουκ. ***Ζεὺς*** ἐλεγχ. 14. Διοδ. 16, 26. Κικ. divin. 2, 56, 116, Στραβ. 419. Πλουτ. de Pyth. or. **Mommsen** ἔ. ἀ. σ. 98. **Stengel**, Kultusalt. 65 ἑξ. **Hock**, *gr. Weihgebr.* 115. **Daremberg - Saglio** *Diction. d. ant.* ἄρθ. *coronna* σ. 1525 A.
[5]) Πλουτ. ἔ. ἀ. 17.
[6]) Παυσ. 10. 24. 7. Τατιαν. 19, 15.

παλαιοῖς[1]) καὶ περὶ τὸ ἱερὸν τῆς Δήμητρος τὸ κείμενον εἰς τὸ χωρίον Ἀνθήλη πλησίον τῶν *Πυλῶν* ἢ *Θερμοπυλῶν*, ὅθεν ἡ ἀμφικτυονία ἐλέγετο Πυλαία. Ἐκ τῶν δύο δὲ ἀντιπροσώπων, οὓς ἔπεμπεν ἕκαστον κράτος ἢ ἔθνος εἰς τὰς κατὰ φθινόπωρον πολιτικὰς συσκέψεις, ὁ εἷς ἐλέγετο *πυλαγόρας* ἢ *πυλαγόρος* ἢ *ἀγορατρός*,[2]) ὁ δ᾿ ἕτερος, ὁ μόνος ψηφοφορῶν, *ἱερομνήμων*. Ἐν καιροῖς προσφόροις, καθ᾿ οὓς τὰ βόρεια τῆς Ἑλλάδος ἔθνη καὶ μάλιστα οἱ Θεσσαλοὶ ἴσχυον μέγα, ἐπεξετάθη ἡ ἀμφικτυονία αὕτη καὶ εἰς τοὺς Δελφοὺς καὶ συνήρχετο εἶτα καθ᾿ ἑξαμηνίαν ἐναλλὰξ ἑκατέρωθι, τὸ ἔαρ ἐν Δελφοῖς καλουμένη *ἠρινὴ πυλαία* τὸ δὲ φθινόπωρον ἐν Πύλαις *ὀπωρινὴ πυλαία*[3]), μεταδοῦσα μάλιστα τὸ ὄνομα Πυλαία καὶ εἰς τὸ ἐν Δελφοῖς κτίριον ἢ τὸ μέρος, ἔνθα συνεδρίαζεν[4]). Αἱ ἀποφάσεις τῶν ἀμφικτυόνων ἦσαν πολλάκις λίαν σπουδαῖαι καὶ ἔσχον ῥοπὴν ἐπὶ τὴν ἱστορίαν τῆς καθ᾿ ὅλου Ἑλλάδος. Ἀλλ᾿ ἡ πολιτικὴ αὕτη δύναμις ἦτο ἐπείσακτος ἐν Δελφοῖς, παρέμειναν δὲ οὗτοι ὡς κέντρον πολιτικὸν οἱονεὶ ἑτερόφωτον σῶμα.[5]) Ἐκ τῶν κυρίων μελημάτων τῆς ἀμφικτυονίας ἦτο ἡ ἐπιμέλεια τῶν ἱερῶν (ἐν Δελφοῖς καὶ ἐν Πύλαις), τῶν τεμενῶν καὶ τῶν συναφῶν αὐτοῖς ἀγωνιστικῶν ἐξαρτημάτων (δρόμου =σταδίου, ἱπποδρόμου κλ.) ὥρκίζοντο δὲ ὅρκον, ὅτι θὰ τηρῶσι τὰ καθήκοντα ταῦτα[6]).

Ὅταν πρὸς Δ τῶν Δελφῶν ὑπάρχῃ τόπος τόσον εὔφο-

[1]) **Mommsen** *Delphika* σ. 68 ἑξ.

[2]) Ὅρα Ἑρρ. Στέφ. ἐν λ. πύλαι καὶ *Jahrbücher für Philol.* 1894 σ. 832.

[3]) Βραδύτερον (δ′ αἰ.) ἐτελεῖτο ἀντιστρόφως τὸ φθινόπωρον ἐν Δελφοῖς καὶ τὸ ἔαρ ἐν Θερμοπύλαις **Mommsen** 158 ἑξ. **Bourguet Adm.** 141 ἑξ. **Pomtow** *Klio* 1906, 92 ἑξ. Ὅρα καὶ κατωτ. σ. 12, 3.

[4]) Πιθανῶς ἄνωθεν τοῦ σημερινοῦ νεκροταφείου τῶν Δελφῶν, ἔνθα εἶνε τὰ πολλὰ ἁλώνια καὶ ὅθεν φαίνεται καλῶς τὸ Κρισαῖον πεδίον. Ἐνταῦθα φαίνεται, ὅτι ἐκτίσθη καὶ εἰδικὸν κτίριον, ***συνέδριον*** τῶν ἀμφικτυόνων, κατὰ τὸ 339/8 π. Χ. **Bourguet**, *Mélanges Perrot* σ. 27, *Administr.* 131.

[5]) Ἡ δύναμις, ἣν ἀποδίδει εἰς τοὺς Δελφοὺς ὁ Ε. Κούρτιος (***Ἑλλ. Ἱστορ.*** μετάφρ. Σπ. Λάμπρου τομ. 1 σελ. 158 ἑξ.) εἶνε ὑπερβολική.

[6]) **Michel**, *Recueil*, 702. = **Baunack** GDI 2501.

ρος, ὅσον εἶνε τὸ παραθαλάσσιον Κρισαῖον πεδίον, καὶ τόπος ὀχυρὸς ὡς ὁ βραχώδης λόφος ὁ προεκτεινόμενος εἰς τὸ πεδίον ἐκεῖνο κάτωθεν τοῦ νῦν χωρίου Χρισοῦ, εἶνε δύσκολον νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι οἱ παλαιότατοι κάτοικοι τοῦ χώρου τούτου θὰ ἵδρυον τὰς ἑαυτῶν κατοικίας εἰς τὸ ἀπόκεντρον καὶ ἀπότομον τοῦ Δελφικοῦ ἱεροῦ μέρος. Ἀληθῶς ἐπὶ τοῦ βραχώδους προβλῆτος τοῦ λόφου τοῦ Χρισοῦ ὑπῆρχε παλαιοτάτη πόλις μεγάλη καὶ ἰσχυρά, ὡς δεικνύουσι τὰ σῳζόμενα λείψανα τῶν θαυμαστῶν πελασγικῶν τειχῶν αὐτῆς, πλουσία δὲ ὅσον ἐπιτρέπει ἡ ἀποκλειστικὴ κάρπωσις τοῦ ὑποκειμένου εὐφορωτάτου πεδίου καὶ τῆς θαλάσσης. Ἡ πόλις αὕτη ἦτο ἡ Κρῖσα, ἥτις εἰς τὴν παραλίαν εἶχε συνοικίσει ἐπίνειον τὴν Κίρραν. Εἰς τὴν Κρῖσαν δὲ ὀφείλεται βεβαίως καὶ ἡ ἵδρυσις τοῦ Δελφικοῦ ἱεροῦ.

Φαίνεται ὅμως, ὅτι τὰ διοικοῦντα τοὺς Δελφοὺς καὶ τὸ μαντεῖον ἱερατικὰ γένη καὶ οἱ συνοικισθέντες περὶ τὸ «μοναστήριον» τοῦτο κάτοικοι, ἐκμεταλλευόμενοι τὴν εὐσέβειαν τῶν ἀνθρώπων καὶ τὴν προστασίαν τῶν ἀμφικτυόνων, κατώρθωσαν νὰ ἀποβῶσιν ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τῆς Κρίσης, ὠχυρωμένοι ὄντες διὰ τοῦ πελασγικοῦ τείχους, οὗ ἐμνημονεύσαμεν. Ἀλλὰ τοῦ ἱεροῦ ὄντος τόσον πλουσίου, οἱ Κρισαῖοι δὲν ἔβλεπον εὐχαρίστως, ὅτι ἦσαν ἀμέτοχοι τοῦ συρρέοντος αὐτόθι πλούτου. Καὶ ἐζήτησαν μὲν νὰ ἐπανακτήσωσι τὰ κυριαρχικὰ τῆς Κρίσης ὡς μητροπόλεως δικαιώματα ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ, ἀλλ᾽ οἱ διοικοῦντες αὐτὸ ἀπήντων στηριζόμενοι εἰς παλαιοὺς μύθους, οὓς ἐξέθαπτον ἢ ἔπλαττον, μύθους ὑπομιμνήσκοντας τὴν θαλασσοκρατίαν τοῦ Μίνωος, ὅτι οἱ Δελφοὶ ἦσαν ἀποικία τῶν Κρητῶν καὶ τὸ μαντεῖον ἵδρυμα ὡσαύτως Κρητῶν [1]). Οἱ Κρισαῖοι μὴ θέλοντες νὰ προσβάλωσιν ἀπ᾽ εὐθείας τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ ἱεροῦ, διότι αὕτη ἐπροστατεύετο ἤδη ὑπὸ τῆς ἀμφικτυονίας, καὶ διότι ὁ κατὰ τοῦ ἱε-

[1]) Πρβλ. Ὁμηρ. ὕμν. εἰς Ἀπόλλωνα Πύθιον 216 ἑξ. Πλουτ. **Θησ.** 16. **Mommsen**, ***Delphica*** σ. 93. ***Fouilles de Delphes*** V, σ. 4 καὶ 120 (**Perdrizet**) ὅρα καὶ ἀνωτέρω σελ. 3, 3. Καὶ περὶ τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων ὑπῆρχε παράδοσις, ὅτι Κρῆτες διερρύθμισαν αὐτούς.

ροῦ ἐμφανὴς πόλεμος θὰ εἶχε τὸν χαρακτῆρα ἐναγοῦς καὶ βεβήλου ἐπιχειρήσεως ἀπᾳδούσης πρὸς τὰ αἰσθήματα τῶν τότε ἀνθρώπων, ἐπεζήτησαν ἄλλως ἀντισταθμήματα, καὶ δὴ ἐπιβάλλοντες φόρους ἐπὶ τοὺς εἰς Κίρραν καταπλέοντας καὶ διὰ τῆς Κρισαϊκῆς διερχομένους θεοπρόπους ἢ θεωρούς. Τοῦτο ὅμως παρήγαγε παντοδαπὰ παράπονα καὶ ἐλάττωσιν τῶν πόρων τοῦ μαντείου. Ὅθεν ἡ ἀμφικτυονία, ἀποτυχόντος παντὸς τρόπου εἰρηνικῆς διευθετήσεως τῆς καταστάσεως, ἐκήρυξε κατὰ τῆς Κρίσης πόλεμον ὀλέθριον ὅσον ἦτο τῇ Πίσῃ ὀλέθριος ὁ κατ᾽ αὐτῆς διὰ τὴν κυριότητα τῆς Ὀλυμπίας πολεμηθεὶς ὑπὸ τῶν Ἠλείων πόλεμος καὶ τῇ Ἐλευσῖνι ὁ πόλεμος, ὃν ἐπολέμησαν οἱ Ἀθηναῖοι διὰ τὴν κυριότητα τοῦ αὐτόθι ἱεροῦ τῆς Δήμητρος. Τὸν πόλεμον τοῦτον τὸν *πρῶτον ἱερόν,* ἐπὶ δεκαετίαν διαρκέσαντα (596-585 π. Χ.) ἀνέλαβον εὐσεβεῖς καὶ φιλόδοξοι ἄνδρες, οἷοι ὁ Σόλων καὶ ὁ Ἀλκμέων ἐν Ἀθήναις, οἱ Ἀλευάδαι ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ δὴ ὁ Κλεισθένης ἐν Σικυῶνι, ὅστις δὲν ἔβλεπεν εὐχαρίστως ἰσχυρὰν πόλιν εἰς τὴν ἀπέναντι τοῦ κράτους αὐτοῦ παραλίαν. Ἀποτέλεσμα τούτου ἐγένετο, ὅτι κατεστράφη ἡ Κρῖσα, εἶτα δὲ καὶ ἡ Κίρρα, ἡ δὲ χώρα αὐτῶν καθιερώθη ἤτοι ἐγένετο κτῆμα τοῦ Ἀπόλλωνος, τῆς Λητοῦς, τῆς Ἀρτέμιδος καὶ τῆς Προναίας Ἀθηνᾶς καὶ παρέμενεν ἀγεώργητος [1]).

Κατὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου τούτου ἐτελέσθησαν τὰ πύθια μεγαλοπρεπῶς, δοθέντων πολεμικῶν λαφύρων ὡς ἄθλων ἀπεφασίσθη δέ, ἵνα τελῶνται ταῦτα τοῦ λοιποῦ κατὰ τετραετίαν (ἀγῶνες πεντετηρικοί, πυθικὴ πεντετηρὶς) ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τῶν ἀμφικτυόνων· ὅτε δὲ τῷ 582 εἶχον κατανικηθῆ καὶ οἱ ἐπὶ τῆς Κίρφιος καταφυγόντες Κιρραῖοι, οἱ ἀγῶνες ἐγένοντο πολυήμεροι καὶ στεφανῖται, διδομένου κλάδου φοίνικος [2]) καὶ στεφάνου δάφνης ἐκ Τεμπῶν ὡς ἄθλου εἰς τοὺς πυθιονίκας [3]), εἰς τοὺς μουσικοὺς δὲ τοὺς κατ᾽ ἐξοχὴν ἀπολ-

[1]) Πλουτ. Σόλ. 11. Στράβ. θ, 418, 421. Παυσ. 10, 37, 4 ἑξ. Αἰσχίν. Κτησ. 107 ἑξ. Mommsen ἔ. ἀ. 196 ἑξ.

[2]) Πλουτ. ***Συμπ.*** 8, 4, 1.

[3]) Παυσ. 10, 7, 5 Darenberg-Saglio *Diction. d. ant.* ἄρθρ.

λωνιακοὺς ἐν Δελφοῖς ἀγῶνας προσετέθησαν ἤδη ἐπισήμως καὶ οἱ παραμεληθέντες γυμνικοί, ἐθεσπίσθησαν δὲ τὸ πρῶτον καὶ ἱππικοὶ ἀγῶνες, τελούμενοι εἰς τὴν καθιερωμένην πεδιάδα ὑπὸ τὴν Κρῖσαν, ἔνθα ἦτο ὁ ἱππόδρομος [1]). Ἀγωνοθέται ἦσαν ὅλοι οἱ Ἀμφικτύονες ἢ μέρος αὐτῶν [2]).

Τὸ ἔτος τῆς τελέσεως τῶν πυθίων συνέπιπτε πρὸς τὸ τρίτον ἔτος τῶν Ὀλυμπιάδων. Καὶ ἄλλοτε μέν, παλαιότερον τοῦ δ΄ αἰ. καὶ κατὰ τὸν β΄ αἰῶνα π. Χ. ἐτελοῦντο τὰ πύθια κατὰ μῆνα Βουκάτιον, ἀλλὰ κατὰ τὸν δ΄ αἰ. ἐτελοῦντο κατὰ Ἡραῖον τὸν τέταρτον μῆνα τοῦ δελφικοῦ ἔτους [3]).

Προσεγγιζούσης τῆς ἑορτῆς τῶν πυθίων ἐκηρύσσετο ἐν τοῖς Ἕλλησιν *ἐκεχειρία* ὑπὸ κηρύκων ἱερῶν τοῦ θεοῦ [4]). Ὁ χρόνος τῆς ἐκεχειρίας ἦτο βεβαίως ἱκανῶς μακρός, τρίμηνος περίπου, ὥστε νὰ δυνηθῶσιν οἱ βουλόμενοι Ἕλληνες ἐκ τῶν περάτων τῆς Μεσογείου θαλάσσης νὰ προσέλθωσιν ἐγκαίρως καὶ νὰ ἐπανέλθωσιν εἶτα [5]). Ἐπειδὴ μάλιστα κατὰ τὸ πυθικὸν ἔτος (τὸ τρίτον τῶν ὀλυμπιάδων) ἐτελοῦντο καὶ τὰ Παναθήναια ἐν Ἀθήναις, ἡ πυθικὴ ἐκεχειρία ἐχρησιμοποιεῖτο καὶ διὰ ταύτην τὴν μεγάλην μὲν ἀλλ᾽ οὐχὶ τόσον γενικὴν πανήγυριν [6]). Σκηναὶ ἐπηγνύοντο περὶ τὸ ἱερὸν καὶ κατὰ τὴν Πυλαίαν (παρὰ τὴν σημερινὴν ἐκκλησίαν τοῦ Προφ. Ἠλία), ὅπου ἦτο χῶρος πρὸς τοῦτο, ἀνήκουσαι εἴτε εἰς ἰδιώτας εἴτε εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ ἱεροῦ φιλοξενοῦσαν ἐν αὐταῖς ἐπιφανεῖς ξένους. Πολλαὶ ὅμως πόλεις ἐνῳκίαζον ἐν Δελφοῖς οἰκίας πρὸς κατάλυσιν τῶν θεωρῶν αὐτῶν ἢ εἶχον

coronna **σ. 1529 B πρβλ. Krause *die Pythien* κλ. 50 Mommsen. *Delphika* 203 ἑξ. Pomtow ἐν *Zeitschr. f. Gesch. d. Architect.* 1910, 125 ἑξ.**

[1]) Στράβ. 421 Παυσ. 10, 7, 6 **Mommsen** ἔ. ἀ. ἰδίᾳ 177 ἑξ. 196.

[2]) **Mommsen** 166, **Bourguet** *Admin.* 151.

[3]) **Bourguet** *Admin.* 142 ἑξ. Ὅρα καὶ ἀνωτ. σ. 9, 3.

[4]) Πολυβ. 4, 91.

[5]) **Mommsen** ἔ. ἀ. σ. 165.

[6]) Ὅρα **Boesch**, *Θεωρός*, 1908 καὶ **Pomtow**, *Berl. Phil. Woch.* 1910 № 34-35.

πάντοτε δικαιώματα ἐλευθέρου καὶ ἀδαπάνου καταλύματος εἰς ὡρισμένον ξενῶνα [1]).

Παντοδαπαὶ ἀντιπροσωπεῖαι πόλεων, ὧν σπουδαιοτάτη ἦτο ἡ ἀθηναϊκὴ Πυθαῒς λεγομένη θεωρία, ἀπεστέλλοντο, καὶ ἰδιῶται ἤρχοντο, ἵνα θεωρήσωσι τοὺς ἀγῶνας [2]) ἢ καὶ νὰ εὐτρεπίσωσι τὰ ἀναθήματα καὶ κειμήλια, ἅτινα εἶχον ἀνατεθειμένα ἐν τῷ ἱερῷ [3]). Ἐθύοντο δὲ παντοῖαι θυσίαι καὶ ἀνετίθεντο ἀναθήματα κοσμοῦντα τὸ ἱερόν [4]).

Ὁ *ἐπιμελητὴς* καὶ οἱ *μαστιγοφόροι* ἦσαν ἡ ἄμεσος διεύθυνσις καὶ ἡ ἀστυνομία οὕτως εἰπεῖν τῶν Πυθίων ἀγώνων, οἱ δὲ *βραβεῖς* ἢ *βραβευταὶ* ἀπένεμον τὰ ἆθλα [5]). Οἱ νικηταὶ *(πυθιονῖκαι)* ἀνεγράφοντο εἰς πίνακας [6]) καὶ εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ στήσωσιν ἐν Δελφοῖς καὶ μάλιστα ἐν τῷ ἱερῷ τεμένει τοῦ Ἀπόλλωνος τὸν ἀνδριάντα αὐτῶν [7]). Ἡ ἱστορικὴ αὕτη περίοδος τῶν Πυθίων (ἡ πρώτη πυθιὰς) ἄρχεται κυρίως τῷ 582 π. Χ. ἀπὸ Γυλίδα ἄρχοντος.

[1]) Mommsen 165. Michel, *Recueil*, 245. BCH, 1902, σ. 268-9. Ziebarth, ἐν *Zeitschrift f. vergl. Rechtswiss.* XIX, σ. 291 ἑξ. Bourguet *L'administr. financ.* σ. 28. 132. Pomtow, *Klio* 1906, 113 ἑξ. Wilhelm, *Oesster. Jahresh.* 1905, 12 ἑξ. *Festschrift f. O. Benndorf.* 243 ἑξ.

[2]) Ὅρα Colin *BCH* XX 675 XXX, 161 ἑξ. καὶ *Le culte d'Apollon Pythien à Athènes* καὶ *Fouilles de Delphes* III, II.

[3]) Mommsen 164.

[4]) Πρβλ. Michel *Recueil*, 261. 248. Baunack *Delph. Jnschr.* 2501, 2652. Ξενοφ. Ἑλλην. 4, 4, 29. Εὐριπ. ***Ἀνδρομ.*** 1121. Ἡροδ. 8, 37. Πλουτ. ***Ἀγησ.*** 19. Ἀθην. 6. 231, e καὶ 232, G. καὶ 5, 198, c Ἀππιαν. Μιθρ. 112 πρβλ. καὶ ἀνωτέρω σ. 6, 10.

[5]) Σοφ. ***Ἠλ.*** 709 Πλουτ. Συμπ. 2, 4, 2. Ἡλιοδ. ***Αἰθ.*** 3, 18, 4, 1. Mommsen 167, 203

[6]) Ὅτε κατὰ τὸν δ' αἰ. (373) π. χ. καταστραφέντος τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος (ὅρα κατωτέρω) ἀπώλοντο τὰ ἀρχεῖα αὐτοῦ ἢ μέρος αὐτῶν, ἐν οἷς καὶ οἱ κατάλογοι τῶν Πυθιονικῶν, ἀνετέθη εἰς τὸν φιλόσοφον Ἀριστοτέλην καὶ τὸν ἀνεψιόν αὐτοῦ Καλλισθένην ἡ σύνταξις νέου καταλόγου «τῶν ἀπὸ Γυλίδα νενικηκότων τὰ Πύθια καὶ τῶν ἐξ ἀρχῆς τὸν ἀγῶνα κατασκευασάντων». Τὸ δελφικὸν ψήφισμα, δι' οὗ ἐτιμῶντο οἱ ἄνδρες οὗτοι ἐπὶ τῷ συντελεσθέντι ἔργῳ, ἐσώθη ἐν μέρει καὶ κεῖται ἐν τῷ δελφικῷ Μουσείῳ. BCH, XX σ. 261 καὶ 631. Πρβλ. *Athen. Mit.* 1909, 55.

[7]) Παυσ. 10, 9, 2. Πρβλ. Robert *Hermes* 1906, 159.

Ἐπειδὴ τὰ πύθια, ὡς ἐρρήθη ἀνωτέρω, ἦσαν θρησκευτικὴ ἅμα καὶ ἀγωνιστικὴ ἑορτή, διτταὶ ἦσαν καὶ αἱ τελεταὶ αὐτῶν. Τὸ «τυπικὸν» τῶν τελετῶν καὶ τῆς ὅλης ἑορτῆς εἶνε ἥκιστα σαφὲς ἡμῖν, ἅτε μήπω ἐρευνηθέντων ἐπαρκῶς τῶν ἐπιγραφικῶν εὑρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν. Ὁ A. Mommsen (Delphika 149 ἑξ.) μελετήσας τὰς πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν ἱστορικὰς πηγὰς συνέταξεν αὐτὰς μεθ᾿ ὅσης ἦτο δυνατὸν τελειότητος καὶ φρονεῖ, ὅτι, καθ᾿ ὃν χρόνον τὰ Πύθια ἐτελοῦντο κατὰ μῆνα Βουκάτιον (ὅρα ἀνωτέρω σελ. 12), ὡς ἑξῆς ἠκολούθουν ἀλλήλαις αἱ διάφοροι τελεταί, ὑποτιθεμένου ὅτι ἡμερησία ἦτο ἡ διάρκεια τῶν μουσικῶν ἀγώνων ἐπίσης δὲ ἡ τῶν γυμνικῶν καὶ ἡ τῶν ἱππικῶν:

Κατὰ τὴν ἕκτην ἡμέραν τοῦ μηνὸς Βουκατίου (πρώτην τῶν Πυθίων) ἐτελεῖτο θυσία τῶν τριττύων. — Τῇ ἑσπέρᾳ ἐτελεῖτο ἡ μίμησις τοῦ φόνου τοῦ δράκοντος λαβοῦσα ἀπὸ τοῦ 342 τὴν μορφὴν τοῦ στεπτηρίου. — Τῇ ἑπομένῃ πρωΐᾳ ἐτελεῖτο μεγάλη πομπή, μετεχόντων οὐ μόνον τῶν ἱερέων ἐστεμμένων καὶ πολυτελῶς ἐνδεδυμένων, ἀλλὰ καὶ τῶν θεωρῶν ἢ ἀγωνιστῶν ἐν τάξει ἢ κατὰ πόλεις βαινόντων, πιθανῶς δ᾿ ἐπιδεικνυόντων τὰ φορητὰ ἀναθήματα, ἅτινα ἐνεφάνιζον τὴν εὐσέβειαν καὶ τὸν πλοῦτον αὐτῶν. ᾎσματα καὶ χοροὶ πρόσφοροι ἡγοῦντο πιθανῶς τῆς πομπῆς, ἐν μέσῳ τῆς ὁποίας ἐβάδιζον ἐστεμμένα καὶ τὰ ἐκλεκτὰ θύματα τὰ προωρισμένα διὰ τὴν ἑκατόμβην θυσίαν. Ἡ πομπὴ ἀνεχώρει ἐκ τῆς Ἅλω καὶ ἔβαινε διὰ μέσου τῶν λαμπόντων καὶ διὰ κοσμημάτων πολυτίμων ἐστολισμένων ἀγαλμάτων τοῦ ἱεροῦ [1]) πρὸς τὸν ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, ᾧ ἐθύετο ἐπὶ τοῦ βωμοῦ ἡ ἑκατόμβη εἴτε ἐκ τῶν ἱερείων τοῦ θεοῦ εἴτε καὶ ἐκ προσφορῶν. — Τῇ ἑσπέρᾳ τῆς ὀγδόης τοῦ Βουκατίου ἐτελεῖτο πανηγυρικὴ ἐκ τῶν θυσιῶν ἑστίασις. — Τῇ ἐνάτῃ ἐτελοῦντο οἱ μουσικοὶ ἀγῶνες ἐν τῷ θεάτρῳ συνιστάμενοι εἰς κιθαρῳδικὸν ὕμνον τοῦ Ἀπόλλωνος παλαιότατα, εἶτα προστεθείσης αὐλῳδίας, αὐλή-

[1]) **Baunack** *Del. Inschr.* 2501, 1409 A, πρβλ. 2101 **Bourguet** *Admin.* 24.

σεως ἁπλῆς [1]) καὶ κιθαρίσεως ἁπλῆς [2]) τελευταῖον δὲ καὶ τραγῳδιῶν καὶ κωμικῶν χορευτῶν καὶ ἄλλων [3]). Ἐν τῷ θεάτρῳ ἐν ἡμέρᾳ ἐτελοῦντο οἱ ἀγῶνες, δεκτῶν οὐσῶν καὶ γυναικῶν (τοὐλάχιστον τοῦ περὶ τὴν Ἀρχηίδα θιάσου τῶν Θυιάδων [4]) ὡς θεατῶν. — Τῇ δεκάτῃ τοῦ Βουκατίου ἐτελοῦντο οἱ γυμνικοὶ ἀγῶνες. Ἐν τοῖς Πυθίοις μετεῖχον οἱ παῖδες πλέον ἢ ἐν τοῖς Ὀλυμπίοις, ἴσως διότι εἰς τὰ Πύθια δὲν συνέρρεον πολλοὶ ἄνδρες ἀγωνισταί. Οὕτω πλὴν τῶν λοιπῶν ἀγωνισμάτων, ἅτινα εἶνε γνωστὰ ἐκ τῶν Ὀλυμπίων, ἐτελεῖτο ἐν τοῖς Πυθίοις καὶ δόλιχος καὶ δίαυλος παίδων [5]), τὸ δὲ παγκράτιον τῶν παίδων εἶχεν εἰσαχθῆ ἐνταῦθα πολὺν χρόνον πρὶν εἰσαχθῇ εἰς τὰ Ὀλύμπια. Ὁ Πλούταρχος [6]) λέγει, ὅτι, ἐν ᾧ ἐν Ὀλυμπίᾳ διηγωνίζοντο πρῶτοι οἱ παῖδες εἰς *πάντα* τὰ ἐκεῖ νόμιμα ἀγωνίσματα καὶ εἶτα οἱ ἄνδρες, ἐν Δελφοῖς εἰς *ἕκαστον* ἀγώνισμα διηγωνίζοντο πρῶτοι οἱ παῖδες καὶ εἶτα οἱ ἄνδρες. Οὕτω αἱ διαφόρου ἡλικίας ὁμάδες ἀγωνιστῶν ηὐκαίρουν πρὸς ἀνάπαυσιν καὶ ἀνάκτησιν δυνάμεων. Ἡ σειρὰ τῶν γυμνικῶν ἀγωνισμάτων ἦτο ἴσως: δόλιχος, στάδιον, δίαυλος, ἵππιος (=διπλοῦς δίαυλος), πένταθλον, πάλη, πυγμή, παγκράτιον, ὁπλίτης δρόμος [7]). — Τῇ ἑνδεκάτῃ τοῦ Βουκατίου ἐτελοῦντο οἱ ἱππικοὶ ἀγῶνες συνιστάμενοι εἰς δρόμους κελήτων καὶ πώλων καὶ ἁρμάτων καὶ ξυνωρίδων ἐλαυνομένων ὡσαύτως ὑπὸ τελείων ἵππων ἢ πώλων. — Ἂν ὑποτεθῇ, ὅτι διὰ τοὺς γυμνικοὺς καὶ ἱππικοὺς ἀγῶνας δὲν ἤρκουν ἀνὰ μίαν ἡμέραν, ἀλλ᾽ ἀπῃτοῦντο ἀνὰ δύο, τὸ τέλος τῶν ἀγώνων ἐγίνετο τῇ δεκάτῃ τρίτῃ τοῦ Βουκατίου μηνός, ὥστε

[1]) Παυσ. 10, 7,4. 2,22,8, Στράβ. 421 ἑξ. Πολυδ. 4,78,81.

[2]) Παυσ. 10,7,7.

[3]) Πρβλ. τὰς ἐπιγραφὰς τῶν Σωτηρίων ἀγώνων **Baunack** ἔ. ἀ. σ. 737 ἑξ. Πλούτ. Συμπ. 5,2 **Krause** ἔ. ἀ. 46,27 ἑξ. Πλὴν τῶν δύο ὕμνων τοῦ Ἀπόλλωνος, οἵτινες εὑρέθησαν κεχαραγμένοι μετὰ τῆς μουσικῆς (BCH XXVII, 561 ἑξ. XXVIII, 345 ἑξ. 363 ἑξ.) ἔχομεν καὶ τὸν παιᾶνα τοῦ Ἀριστονόου (BCH, 1893, 566).

[4]) ***Ἐφ. Ἀρχ.*** 1911 «Ἀρχικλά».

[5]) Παυσ. 10,7,5.

[6]) ***Συμπ.*** II, 5,1.

[7]) Ὅρα Συλλ. Ὠφελ. βιβλ. ἀριθ. 76 ***«Οἱ Ἀγῶνες»***.

κατὰ τὴν πανσέληνον τῆς δεκάτης τετάρτης συνήρχοντο οἱ ἀμφικτύονες ἐν τῇ Πυλαίᾳ, ἐν τῷ αὐτόθι συνεδρίῳ, καὶ ἐπελαμβάνοντο τῶν ἀμφικτυονικῶν ὑποθέσεων.

Πλὴν τῶν Πυθίων ὅμως ἐτελοῦντο ἐν Δελφοῖς καὶ ἄλλαι ἑορταὶ ἢ λατρευτικαὶ πράξεις. Διότι ἡ ἐνταῦθα λατρεία διαφόρων θεῶν [1]), τῆς Γῆς, τῆς Θέμιδος, τοῦ Ποσειδῶνος, τοῦ Ἀπόλλωνος, τῆς Προναίας Ἀθηνᾶς, τοῦ Διός [2]), τοῦ Κρόνου [3]), τοῦ Διονύσου [4]), τῆς Λητοῦς [5]), τῆς Ἀρτέμιδος [6]), τῆς Ἥρας τοῦ Ἡρακλέους, τῶν Διοσκούρων [7]), τῆς Ἴσιδος καὶ τοῦ Ὀσίριδος ἐπὶ τῶν αὐτοκρατορικῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων [8]), τῶν Μουσῶν [9]), τοῦ Ἀσκληπιοῦ [10]), τῆς Ἀφροδίτης [11]) καὶ τῶν ἡρώων Πύρρου ἢ Νεοπτολέμου [12]) Φυλάκου καὶ Αὐτονόου [13]) ἀπήτει βεβαίως καὶ διαφόρους συναφεῖς ἑορτάς, ὧν ἄλλαι μὲν εἶνε ἄγνωστοι ἡμῖν, ἄλλαι γνωσταὶ μόνον κατ᾽ ὄνομα καὶ περὶ ἄλλων γινώσκομεν πλείω τινὰ ἀλλ᾽ ἀσαφῆ καὶ ταῦτα καὶ ἀτελῆ.

[1]) Πρβλ. A. Mommsen, *Delphica* σποράδην.

[2]) Διοδ. 11, 14, 2. BCH, 19, σ. 5 ἑξ. Robert *Pausanias* 280. Παρὰ τὸ τέμενος τῆς Προναίας εὗρον λίθον φέροντα ἐπιγραφὴν «Διὸς πολιέος» ***Ἀρχ. Ἐφ.*** 1909, 269 *Athen. Mitt.* 1910, 243.

[3]) Ἡσιοδ. Θεογ. 498 Παυσ. 10, 24, 6.

[4]) Πλουτ. *def. or* 21 *de Is. et Os.* 35 Εὐριπ. ***Ἰφιγ. Ταύρ.*** 1240 ἑξ. ***Βάκχ.*** 556 ἑξ. ***Ἴων.*** 714 ***Φοιν.*** 226 Σοφ. Ἀντιγ. 1126 BCH. 19, σ. 393 ἑξ. *Sitz.-Ber. Berl. Akad.* 1896 σ. 457 ἑξ. Rohde Psyche² II σ. 56 ἑξ. Hock ἔ. ἀ. 104. Usener ἔ. ἄ. *Archiv f. Rel.—Wiss.* 1904, 333 ἑξ. Nilsson ἔ. ἄ. 283.

[5]) Mommsen ἔ. ἄ. σ. 106, 301 ἑξ.

[6]) Διοδ. 22, 95. Michel *Recueil* 702 Ἡλιοδ. ***Αἰθ.*** 3, 4 κ. ἀ. ἀλλὰ πρβλ. ***Ἐφ. Ἀρχ.*** 1909, 266 καὶ κατωτέρω τὸ περὶ τοῦ τεμένους τῆς Προναίας καὶ τὸ περὶ τοῦ Γυμνασίου κεφάλαιον.

[7]) BCH. 19, σ. 5 ἑξ. καὶ δὴ σελ. 63 ἑξ. Pauly-Wissowa R. E., ἄρθρ. Delphoi σ. 2528 ἑξ.

[8]) Πλουτ. Is. et Os. 35.

[9]) Πλουτ. d. Pyth. or. 17.

[10]) BCH, 20 σελ. 720. Pauly-Wissowa R. E ἄρθρ. Asklepios σελ. 1647 (Trämer).

[11]) Πλουτ. aet. rom. 23.

[12]) Παυσ. 10, 24, 6. Nilsson *Gr. Feste* 461 Usener, *Archiv f. Relig.-Wiss.* 1904, 329 ἑξ.

[13]) Ἡροδ. 8, 39 Παυσ. 10 8, 7.

Τὰ ἀξιολογώτατα περιλαμβάνονται ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ Hiller von Gärtringen συνταχθέντι πίνακι [1]), ὃν μεταφέρομεν ἐνταῦθα (σελ. 18) μετὰ προχείρων προσθηκῶν, χωρὶς δὲ νὰ ἐπιχειρήσωμεν νὰ μετατοπίσωμεν ἑορτάς τινας ἢ λατρευτικὰς πράξεις συναφεῖς πρὸς τὰ Πύθια, ἅτινα κατὰ τὸν δ΄ αἰῶνα ἐτελοῦντο ἐν μηνὶ Ἡραίῳ [2]).

Ἀξιομνημόνευτον ἰδίᾳ εἶνε, ὅτι μετὰ τὸν δ΄ αἰῶνα π. Χ. κυρίως εἶχεν ἀναπτυχθῆ σπουδαίως ἡ λατρεία τοῦ Διονύσου, εἰς ὃν ἦτο καθιερωμένος τρίμηνος ἐν τῷ χειμῶνι χρόνος, καθ᾽ ὃν ἔπαυον οἱ εἰς τὸν Ἀπόλλωνα παιᾶνες καὶ ἀντήχουν οἱ διονυσιακοὶ διθύραμβοι. Τότε ἐτελεῖτο καὶ ἡ ἐναετηρικὴ ἑορτὴ ἡ καλουμένη *Χάριλα* [3]), καθ᾽ ἣν ἡ ἡγέτις τῶν Θυιάδων, ἐπονομαζομένη Ἀρχηίς, ἐπρωταγωνίστει· ἐπίσης δὲ τότε ἐτελεῖτο ἡ μυστικὴ ἑορτὴ *Ἡρωὶς* (ἐναετηρικὴ) αἰνιττομένη ἀναγωγήν τινα τῆς μητρὸς τοῦ Διονύσου Σεμέλης ἐκ τοῦ Ἅδου [4]). Κατὰ τὰ Δᾳδαφόρια αἱ Θυιάδες, γυναῖκες ἐρχόμεναι κυρίως ἐξ Ἀττικῆς, ἐν παννυχίδι ἀνεζήτουν τὸν Διόνυσον παῖδα *Λικνίτην* ἐπὶ τοῦ Παρνασοῦ, ἔνθα οὗτος εἶχεν ἱερὸν ἄντρον [5]), ἐν ᾧ οἱ πέντε *ὅσιοι* ἐτέλουν ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Ἀπόλλωνος μυστικὴν θυσίαν [6]).

Κατὰ τὸν ζ΄ καὶ ς΄ αἰῶνα ἡ φήμη τοῦ μαντείου καὶ ὁ πλοῦτος αὐτοῦ, ἤδη ἐπὶ Ὁμήρου εὐρέως ἀκουστὰ [7]) αὐξά-

[1]) Pauly-Wissowa Real-Encyclopädie ἄρθρ. Delphoi σελ. 2532.

[2]) Bourguet *Admin.* 142-3. πρβλ. ἀνωτέρω σ. 12.

[3]) Πλουτ. *qu. gr.* 12, Mommsen *Delphika* σ. 98, 250, 112 ἑξ. *Ἐφ. Ἀρχ.* 1905, 213 ἑξ. (Perdrizet-Harisson), 1911, «Ἀρχικλά», Usener, *Rhein. Mus.* 1875, 203 ἑξ. καὶ *Arch. f. Relig. Wiss.* 1904, 317 ἑξ. Nilsson *gr. Feste* 466, 283. Hock, *gr. Weihgebr.* 92. Ἐν τῷ ἀδύτῳ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν Δελφοῖς ὑπετίθετο ὁ τάφος τοῦ Διονύσου. Πρβλ. Lobeck, *Aglaoph.* 572 ἑξ. Foucart *Mém. sur les ruines d. Delphes* 73 ἑξ.

[4]) BCH, 19 σ. 409. Πρβλ. καὶ Collitz-Fick *Gr. Dialektins.* 1536.

[5]) Rohde, *Psyche*² II΄ σ. 45. Nilsson, *Gr. Feste* 283 ἑξ. Usener. Archiv f. Rel.-Wiss. 1904, 317 ἑξ.

[6]) Πλουτ. *de Is. et Os.* 35. Nilsson 285.

[7]) Ἰλ. I 405 πρβλ. Ὀδ. θ. 79 Στραβ. 417. Ἀλκιδ. Ὀδ. 17 καὶ ἀν. σ. 5.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟΝ ΚΑΙ ΕΟΡΤΑΙ ΕΝ ΔΕΛΦΟΙΣ

(Πρβλ. Λαβ.=Λαβυαδῶν ἐπιγραφὴ ἐν BCH, 19 (1895) σ. 5 ἑξ. (=Michel, Rec. 995).
Mom.=Mommsen, Delphika. Nilsson Griech. Feste.

Σημερινὸς μὴν περίπου.	*Μὴν τῆς Δήλου καὶ τῆς Ἀττικῆς περίπου.*	*Δελφικὸς μήν.*		*Ἑορταὶ*
Ἰούλιος	Ἑκατομβαιών	Ἀπελλαῖος	*Πρώτη ἑξάμηνος* (Πυλαία ὀπωρινά)	Ἀπέλλαι (Λαβ.) [θυσία τῶν Λαβυαδῶν εἰς τὸν Διόνυσον]. Ἑορτὴ Ἀθηνᾶς Προναιας. Mom. σ. 15, 143.
Αὔγουστος	Μεταγειτνιών	Βουκάτιος		Βουκάτια (Λαβ.)—Ἀνὰ τετραετίαν: Πύθια Bourguet *Admin.* 142. Nilsson 159, 162 [θυσία τῶν Λαβυαδῶν εἰς Δία τὸν Πατρῷον καὶ τὸν Ἀπόλλωνα]. Στεπτήριον Mom. 114. Nilsson 150. Σωτήρια Mom. 222 ἑξ. Baunack Dialektinschr. σελ. 737 ἑξ.
Σεπτέμβριος Ὀκτώβριος	Βουφονιών/ Βοηδρομιών Ἀπατουριών/ Πυανοψιών	Βοαθόος Ἡραῖος		Ἡραῖα (Λαβ.) Πύθια (καὶ ὀπωρινὰ πυλαία) κατὰ τὸν δ′ αἰ. Bourguet *Adm.* 142-143.
Νοέμβριος	Ἀρησιών/ Μαιμακτηριών	Δαδαφόρος		Δαδαφ[όρια] (Λαβ.) ἀνὰ διετίαν (=τριετηρὶς) ἐπὶ τῇ γεννήσει τοῦ Διονύσου. Nilsson 283ἑξ. } Διονυσιακὸς χρόνος (ὁ Ἀπόλ. ἐν τοῖς Ὑπερβορείοις). Ἡρωῒς Nilsson 286. Χάριλα Nilsson 466.
Δεκέμβριος Ἰανουάριος Φεβρουάριος	Ποσιδεών Ληναιών/ Γαμηλιών Ἱερὸς /Ἀνθεστηριών	Ποιτρόπιος Ἀμάλιος Βύσιος	*Δευτέρα ἑξάμηνος* (Πυλαία ἠρινά)	Ποιτρόπια (Λαβ.). Ἀνὰ διετίαν θάνατος τοῦ Διονύσ. Ἑβδόμα, ἐνάτα (Λαβ). τοῦ Ἀπόλλωνος: παλαιοτάτη περίοδος τοῦ μαντείου, (Πλουτ. quaest. gr. 9)=θεοφάνια; (Mom. 281 ἑξ.).—Εὔκλεια (Λαβ.) τῆς Ἀρτέμιδος. Πύθια πρὸ τοῦ δ′ αἰ.
Μάρτιος	Γαλαξιών /Ἐλαφηβολιών	Θεοξένιος		Θεοξένια Mom. 299, Nilsson 160 BCH, 18 σ. 71 ***ποθόδιον, παιάν, ὕμνος*** εἰς Ἀπόλλωνα.— Ἀρταμίτια καὶ Λάφρια (Λαβ.) τῆς Ἀρτέμιδος.
Ἀπρίλιος	Ἀρτεμισιών/ Μουνιχιών	Ἐνδυσποιτρόπιος		Τραχίνια (Λαβ.).—Διοσκουρήϊα Μεγαλάρτια (Λαβ., μία καὶ ἡ αὐτὴ ἑορτή;). (ἠρινὰ πυλαία δ′ αἰ. Bourguet *Adm.* 142-3).
Μάϊος Ιούνιος	Θ/αργηλιών Πάνημος/ Σκιροφοριών	Ἡράκλειος Ἰλαῖος		Ἡράκλεια (Λαβ.).

νουσι τὴν δύναμιν τῶν Δελφῶν πανταχοῦ, ἔνθα ὑπὸ τοὺς οἰωνοὺς τοῦ πυθίου Ἀπόλλωνος εἶχον ἐγκατασταθῆ ἄποικοι Ἕλληνες, καὶ εἴς τινας προσέτι ξένους μάλιστα δὲ τοὺς Λυδοὺς βασιλεῖς [1]), οἵτινες ἀπέστελλον πολυτιμότατα ἀναθήματα, καὶ τὸν Αἰγύπτιον βασιλέα Ἄμασιν. Ἐντὸς τοῦ παλαιοτάτου πολυγωνικοῦ περιβόλου τοῦ τεμένους κτίζεται πλῆθος θησαυρῶν διαφόρων πόλεων, πληροῦν τὸ τέμενος ὁλόκληρον καὶ παράγον στενοχωρίαν τοιαύτην, ὥστε πολλαχοῦ κατεδαφίζεται ὁ περίβολος καὶ κτίζονται ἐπ᾽ αὐτοῦ κτίρια.

Τῷ 548 ὅμως π. Χ. ἐκάη ὁ παμπάλαιος ναός [2])· τότε οἱ διοικοῦντες τὸ μαντεῖον Ἀμφικτύονες ὑπελόγισαν τὰς ἀπαιτουμένας διὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν αὐτοῦ δαπάνας εἰς 300 τάλαντα (1,800,000 ἀρχαίων δραχμῶν ἰσοδυναμουσῶν πρὸς ἑξαπλάσιον περίπου ποσὸν σημερινῶν δραχμῶν), ὧν 75 ὑπεχρεώθησαν νὰ καταβάλωσιν οἱ Δελφοί, τὰ δὲ λοιπὰ οἱ μετέχοντες τοῦ συνεδρίου Ἀμφικτύονες. Ἐπειδὴ ὅμως τὸ ποσὸν τῶν 75 ταλάντων ἦτο σχετικῶς μέγα διὰ τοὺς Δελφούς, ἐξέπεμψαν οὗτοι ἤδη ἐνωρὶς ἀργυρολόγους πρὸς συλλογὴν εἰσφορῶν παρὰ τῶν ἐκτὸς τῆς Ἀμφικτυονίας Ἑλλήνων καὶ τῶν Φιλελλήνων, ἐφ᾽ οὓς ἐπέδρα ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς (Ἄμασις, Κροῖσος). Ἡ ἀνοικοδόμησις ἐγένετο δοθέντος τοῦ ἔργου βεβαίως εἰς τμηματικὰς ἐργολαβίας κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν παλαιῶν ἑλλήνων, μέχρις ὅτου οἱ Ἀλκμεωνίδαι τῷ 514 π. Χ., ματαίως ἀγωνισάμενοι νὰ καταβάλωσι τοὺς Πεισιστρατίδας καὶ φυγάδες πολιτικοὶ ἐλθόντες ἐξ Ἀθηνῶν εἰς Δελφούς, ἀνέλαβον τὴν ἀποτελείωσιν τοῦ ναοῦ διὰ τῆς

[1]) Πρβλ. Ἡροδ. I, 14, 25, 50, 167 V 54, 92. VIII 35 Ἀθην. 6, 231 e f ἑξ. 5, 210 β ἑξ. 13, 606 A, B. Λουκ. Χαρ. 11 ἑξ. ***Ζεὺς Τραγ.*** 8, Perrot-Chipier *Hist. de l'art*, 8, σ. 362 Reichel, *Vorhellenische Götterculte* σ. 17. *Athen. Mitteil.* 1898 σ. 97 ἑξ. Διον. Ἁλικ. Ῥωμ. Ἀρχ. 1, 18 Στραβ. 421. Ὕστερον ἐμφανίζεται καὶ ἡ Ῥώμη Πλούτ. ***Καμίλ.*** 8. Διοδ. 14, 93 Πλιν. ***Φ. Ἱστ.*** 3, 120.

[2]) Ἡρόδ. 1, 50. 2, 180. 5, 62. Ἰώσ. ***κατὰ Ἀπ.*** 2, 131 BCH, 20, σ. 641 ἑξ. (Homolle) καὶ 26, σ. 587 ἑξ. *Rhein. Mus.* 51, σ. 329 ἑξ. σ. 561 ἑξ. καὶ 52, σ. 105 ἑξ. (Pomtow). *Arch.-Epigr. Mitt. Oester.* 1897 σ. 97 ἑξ. Bourguet. *Administr.* 154 ἑξ.

ἐξεργασίας τοῦ πτεροῦ καὶ τῶν δύο ἀετωμάτων [1]). Οἱ Ἀλκμεωνίδαι ἐξετέλεσαν τὴν ἐργασίαν ταύτην (513-505 π. Χ.) ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τῶν ἀμφικτυόνων μετὰ τοσαύτης ἀφιλοκερδείας καὶ εὐσεβείας, ἴσως δὲ καὶ ἀντιφιλοτιμίας πρὸς τοὺς ἐν Ἀθήναις ἀντιπάλους, κοσμοῦντας τότε τὴν Ἀθηναϊκὴν Ἀκρόπολιν, ὥστε, ἀντὶ νὰ κτίσωσι κατὰ τὰ συμπεφωνημένα πάντα τὰ ἀναληφθέντα μέρη ἐκ πώρου (κορινθιακοῦ), ἐποίησαν τὴν πρόσοψιν τοῦ ναοῦ ἐκ παρίου μαρμάρου, ὅπερ ἐθεωρεῖτο τότε πολύτιμον ὑλικὸν καὶ εἶχεν εἰσαχθῇ ἤδη εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν ὑπὸ τῶν Πεισιστρατιδῶν μετασκευασάντων τὸν ἀρχαῖον νεὼν τῆς Ἀθηνᾶς ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ ἐλευθεριότης αὕτη τῶν Ἀλκμεωνιδῶν προστιθεμένη εἰς τὰς κατὰ τὸν α΄ ἱερὸν πόλεμον εὐεργεσίας τῶν προγόνων αὐτῶν καὶ τοῦ Σόλωνος πρὸς τὸ δελφικὸν ἱερὸν καὶ εἰς τὸ ὅτι ὁ Πεισίστρατος ἦτο ἀνατροπεὺς τοῦ πολιτικοῦ καθεστῶτος, ὃ εἶχεν ἱδρύσει ἐν Ἀθήναις ὁ Σόλων, προσεπόρισε τοῖς Ἀλκμεωνίδαις τὴν ἀναγκαίαν εὔνοιαν καὶ ὑποστήριξιν τῆς Πυθίας [2]) διὰ τοὺς πολιτικοὺς αὐτῶν σκοποὺς κατὰ τῶν Πεισιστρατιδῶν. Βεβαιοῦται μάλιστα [3]), ὅτι οἱ Ἀλκμεωνίδαι ἐκέρδησαν καὶ χρήματα ἐκ τῆς ἐπιχειρήσεως. Τὸ ἀνατολικὸν ἀέτωμα, μαρμάρινον, παρίστανεν ἴσως τὴν ἔριν τοῦ Ἡρακλέους καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος περὶ τοῦ τρίποδος ὥς καὶ τὸ Α ἀέτωμα τοῦ θησαυροῦ τῶν Ἀθηναίων καὶ τὸ τοῦ θησαυροῦ τῶν Κνιδίων, τὸ δὲ δυτικόν, πώρινον, γιγαντομαχίαν [4]). Αἱ δοκοὶ τῆς στέγης τοῦ ναοῦ τούτου ἦσαν κυπαρίσσινοι [5]) τὸ δὲ ἄγαλμα τοῦ θεοῦ θὰ ἦτο ξόανόν τι

[1]) Homolle, *BCH* 26, 587 ἑξ.

[2]) Ἡροδ. 5, 90.

[3]) Ἀριστοτ. ***Ἀθην. Πολ.*** 19.

[4]) Τὰ λείψανα αὐτῶν ἀπόκεινται ἐν τῷ μουσείῳ BCH, 25, σ. 457 ἑξ.

[5]) Τὰ δάση τῆς Ἑλλάδος φαίνεται ὅτι σπανίως παρεῖχον ἄλλην ***εὐθεῖαν*** οἰκοδομικὴν ξυλείαν μεγάλων διαστάσεων καὶ διὰ τοῦτο, προκειμένου περὶ δημοσίων ἐπιφανῶν ἀρχιτεκτονικῶν κτιρίων, ἐγίνετο συνήθως προμήθεια κυπαρίσσων, πρβλ. Michel, *Rec.* 581 A 55. 584 IV 225. Καὶ ὁ ναὸς τοῦ δ΄ αἰῶνος ἐν Δελφοῖς εἶχε κυπαρίσσους εἰς τὴν ὀροφὴν (Bourguet, *Administr.* 124).

μονόξυλον σῳζόμενον, ὡς ἐπιστεύετο [1]), ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἱδρύσεως τοῦ ἱεροῦ ὑπὸ Κρητῶν.

Ὁ μέγας ναὸς ὑπεστηρίχθη διὰ πολυγωνικοῦ ἀναλήμματος ἐξαιρέτου ἐργασίας, εἶτα δὲ ηὐρύνθη ὁ περίβολος κτισθεὶς ποὺ μὲν πολυγωνικῶς ποὺ δὲ ἰσοδομικῶς. Τινὲς ἐκ τῶν θησαυρῶν, οἵτινες, πλησίον τοῦ καέντος ναοῦ ὄντες, εἶχον βλαβῆ ἢ εἶχον καταληφθῆ ὑπὸ τοῦ νέου μεγαλοπρεποῦς κτιρίου καὶ τῶν παρεξαρτημάτων αὐτοῦ, ἀνῳκοδομήθησαν περαιτέρω ἐν τῷ εὐρεῖ τεμένει ἢ καὶ ἐπὶ τῆς προτέρας θέσεως· ἀλλ᾿ ἐνῷ πρότερον ἦσαν πώρινοι καὶ ἀπέριττοι, ἤδη κτίζονται διὰ τοῦ πολυτίμου παρίου μαρμάρου καὶ κατάκοσμοι ἐκ γλυπτοῦ κόσμου. Φαντάζεται δὲ ἕκαστος, τίνα γνώμην περὶ τοῦ πλούτου τῶν καινοφανῶν τούτων μαρμαρίνων κτιρίων εἶχον οἱ ἀρχαῖοι ἐν ἐκείνῳ τῷ χρόνῳ καὶ δὴ ἐν τεμένει, ἔνθα ἡ μαρμαρίνη πρόσοψις τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐθεωρήθη γεγονὸς ἀξιοσημείωτον.

Κατὰ τοὺς περσικοὺς πολέμους οἱ Δελφοί, ὄντες πιθανῶς ἐν μέρει ἀνοχύρωτοι εἰσέτι καὶ μὴ δυνάμενοι νὰ προμαντεύσωσι τὴν ἔκβασιν τοῦ ἀγῶνος, ἦσαν περίφοβοι καὶ δὲν ἐγνώριζον πῶς νὰ πολιτευθῶσιν [2]). Ἀλλ᾿ ἔλαβον θάρρος ἐκ τῶν ἐπαλλήλων νικῶν τῶν Ἑλλήνων καὶ ἐκ τῆς θαυμαστῆς σωτηρίας τοῦ ἱεροῦ ἀπὸ στίφους τινὸς Περσῶν ἐπιδραμόντων (480 π. Χ.) νὰ συλήσωσιν αὐτό [3]). Ὅτε δηλ. οὗτοι εἶχον φθάσει πρὸ τοῦ ἱεροῦ τῆς Προναίας Ἀθηνᾶς, ἐπῆλθον βροχαὶ καὶ κεραυνοί, δύο δὲ βράχοι κατακυλισθέντες ἀπὸ τῶν Φαιδριάδων ἐφόνευσαν πολλούς, τοὺς δ᾿ ἄλλους ἔτρεψαν εἰς φυγὴν καταληφθέντας ὑπὸ πανικοῦ φόβου [4]). Μετὰ τὰ Μη-

[1]) Πινδ. Πυθ. V 34-43.

[2]) Πρβλ. τὰς μελέτας τοῦ Lanzani ἐν *Rivista di Storia antica* VIII (1904) σ. 24 ἑξ. 354 ἑξ. Ἡρόδ. 7, 139 ἑξ. 178.

[3]) Ἡροδ. 7, 140-2. 8, 35 ἑξ.

[4]) Ὅρα καὶ Διόδ. 11, 14, 2 καὶ Κτησ. ***Περσ.*** ἐν Φωτ. ***Βιβλ.*** σ. 39, 6. Justin. 2, 12. Mommsen, ἔ. ἀ. σ. 146, 231. *Jahrbüch. f. kl. Phil.* 1884 σ. 225-263 (Pomtow). Ὁ Ἡρόδοτος (8, 38) ἀναφέρει, ὅτι καὶ οἱ εἰς τὸν Παρνασὸν καταφυγόντες Δελφοὶ ἐπικαταβάντες με-

δικὰ ἀφιερώθησαν οἱονεὶ ὡς τρόπαια πολλὰ ἀναθήματα εὐχαριστήρια εἰς τὸ τέμενος τοῦ μαντείου, ὧν τινὰ θὰ ἴδωμεν ἐν τῇ περιγραφῇ αὐτοῦ.

Τῷ 448 οἱ Φωκεῖς ἐπιθυμοῦντες, ὡς ἄλλοτε οἱ Κρισαῖοι, νὰ γίνωσι κύριοι τοῦ ἱεροῦ, ἐπιθαρρυνόμενοι δὲ καὶ ὑπὸ τῆς πρὸς αὐτοὺς φιλίας τῶν Ἀθηναίων καὶ τῆς ἀφανείας τῶν Ἀμφικτιόνων, τῶν προστατῶν τοῦ μαντείου, κατέλαβον τοὺς Δελφούς. Καὶ ἔπεμψαν μὲν οἱ Λακεδαιμόνιοι στρατὸν ἀποκαταστήσαντα τὰ πράγματα (*δεύτερος ἱερὸς πόλεμος*), ἀλλ' ἅμα τῇ ἀναχωρήσει αὐτοῦ, οἱ Ἀθηναῖοι ἡγουμένου τοῦ Περικλέους ἀπέδωκαν τοῖς Φωκεῦσι τὴν ἡγεμονίαν τῶν Δελφῶν καὶ ἑπομένως καὶ τὴν διεύθυνσιν τῶν πυθικῶν ἀγώνων [1]). Τότε πιθανῶς οἱ Φωκεῖς ἵδρυσαν τὸ στάδιον ἐν Δελφοῖς καὶ ἔκτοτε ἐτελοῦντο οἱ γυμνικοὶ ἀγῶνες ἐνταῦθα καὶ οὐχὶ ἐν τῷ ἱπποδρόμῳ τοῦ Κρισαίου πεδίου. Ἀλλὰ τῷ 421 π. Χ. [2]) γενομένης τῆς Νικιείου εἰρήνης οἱ Δελφοὶ ἀνεγνωρίσθησαν πάλιν αὐτόνομοι «κατὰ τὰ πάτρια».

Περὶ τὸ ἔτος 395 π. Χ. ἀναφέρεταί τις ἔρις τῶν Φωκέων πρὸς τοὺς Λοκροὺς ὑπὲρ ἀμφισβητησίμου τινὸς χώρας περὶ τὸν Παρνασόν, ἀλλὰ δὲν γνωρίζομεν κατὰ πόσον ἡ ἔρις αὕτη ἔθιξε τὴν ἐν Δελφοῖς κατάστασιν [3]).

Περὶ τὸ 372 π. Χ. βράχοι ἀποκοπέντες ἐκ τῶν Φαιδριάδων κατέστρεψαν (κατέχεαν) τὸν ναὸν τῶν Ἀλκμεωνιδῶν [4]).

τέσχον τῆς κατὰ τῶν βαρβάρων διώξεως. Συμμετοχὴ τῶν Δελφῶν τούτων ἴσως ἦτο καὶ ἐν τῇ κατακρημνίσει τῶν βράχων, ἐπειδὴ παρετηρήθη, ὅτι, ἂν τις κυλίσῃ μικρὸν λίθον ἄνωθεν τῶν Φαιδριάδων, οὗτος ἀποσπᾷ μείζονας, καὶ οὗτοι ἔτι μείζονας, ὥστε νὰ κατακρημνίζωνται συγχρόνως πολλοὶ βράχοι. Τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα παράγουσι καὶ αἶγες βαδίζουσαι εἰς τὴν ἀπότομον κλιτὺν (παρέστην αὐτόπτης μάρτυς τῷ 1907) καὶ διὰ τοῦτο ἡ νομὴ τῆς κλιτύος ταύτης τῶν Φαιδριάδων εἶνε ἀπηγορευμένη νῦν αὐστηρῶς.

1) Θουκ. 1, 112, Πλουτ. ***Περικ.*** 21. ***Κίμ.*** 17.

2) Θουκ. 5, 18.

3) *Oxyrryn. Papyri* V, σ. 177 καὶ 332.

4) Πρβλ. Homolle ἐν BCH, 20, σ. 677 ἑξ. καὶ 26 σ. 627 ἑξ. Bourguet, *L administration financière du sanctuaire pythique*, 1905, σ. 67. Ἐν τῷ ψηφίσματι τῆς ἐπανανεώσεως τῆς προξενίας τῶν Θου-

Τὸ ἔτος τῆς καταστροφῆς τοῦ ναοῦ δὲν εἶνε ἐντελῶς γνωστόν, ἀλλὰ γνωστὸν εἶνε, ὅτι τῷ 371 ἔν τινι συνεδρίῳ

ρίων Dittenberger *Sylloge*[2] 93 πρέπει νὰ συμπληρωθῇ «κτ[εχ]ύθη». Πρβλ. Reisch ἐν *Jahresh. d. oest. arch. Inst.* 1906 σ. 200 σημ. 4 καὶ Pomtow ἐν *Zeitschr. f. Gesch. der Architektur* III σ. 137 ἑξ.—Ἐπικρατεῖ ἡ γνώμη, ὅτι τὴν πτῶσιν τῶν βράχων προὐκάλεσε σεισμός, πρβλ. Στράβ. Α, 59, Η, 384, 386. Neumann-Partsch *Physic. geogr. v. Gr.* 324. Α. Γεωργιάδου ***περὶ σεισμῶν*** σ. 189-90. Ἂν ἀληθῶς ἐγένετο σεισμός, οὗτος δὲν ἦτο ἰσχυρός· διότι, ἂν ἦτο ἰσχυρός, θὰ ἐβλάπτοντο καὶ οἱ θησαυροί, θὰ κατέπιπτον δὲ πρῶτοι οἱ μεμονωμένοι ὑψηλοὶ κίονες (τῶν Ναξίων, τῶν Μεσσηνίων κ.λ.) οἱ ἱδρυμένοι ἐν τῷ τεμένει πλησίον τοῦ ναοῦ. Ἀσθενὴς λοιπὸν σεισμὸς ἴσως ἐγένετο, ἀλλὰ διὰ τὴν πτῶσιν τῶν βράχων δὲν ἦτο ἀναγκαῖος. Διότι οἱ βράχοι ἐν Δελφοῖς ἐκτάκτως μόνον καταπίπτουσιν ἐκ σεισμῶν, συνήθως δὲ αὐτομάτως ἕνεκα τῆς ἐκ τοῦ χρόνου ἀποσαθρώσεως, τῶν ἐν ταῖς ῥωγμαῖς φυομένων φυτῶν καὶ πρὸ πάντων ἕνεκα τῶν βροχῶν καὶ τοῦ πάγου, μάλιστα δὲ τῶν βροχῶν. Ἡ πλάνη αὕτη περὶ πτώσεως βράχων ἕνεκα σεισμοῦ δὲν εἶνε νέα πρβλ. Justin. 24, 8. Παρέστην ἐγὼ αὐτόπτης μάρτυς πτώσεων βράχων ἐκ τῶν Φαιδριάδων ἄνευ προηγουμένου σεισμοῦ, ἀλλὰ μετὰ βροχήν. Καὶ τῷ μὲν 1905 τῇ 21 Φεβρουαρίου ὑπὸ βροχὴν κατέπεσον βράχοι ὀλίγον πέραν τοῦ Λογαρίου, τῇ δὲ 13 Μαρτίου μετὰ πολυήμερον πάλιν βροχὴν κατέπεσον οἱ τὸν πώρινον ναὸν τῆς Προναίας Ἀθηνᾶς καταπλακώσαντες. (Ὅρα Pomtow ἐν B. Phil. Wochen. 1906 = Delphika I, σ. 37, ἔνθα κακῶς γίνεται λόγος περὶ σεισμοῦ, ἀφ᾽ οὗ σεισμὸς δὲν ἐγένετο, πλὴν τῆς διασείσεως τοῦ ἐδάφους ἕνεκα τῆς πτώσεως τῶν λίθων (ὅρα ***Ἄστυ*** 19 Μαρτίου 1905, ἀριθ. 5396). Κατά τινα δὲ νύκτα τοῦ αὐτοῦ μηνός, ἐν ᾧ ἔβρεχε συνεχῶς, ἐκυλίσθησαν ἄλλοι βράχοι ἄνωθεν τοῦ Μουσείου, ἀλλ᾽ εὐτυχῶς μὴ φθάσαντες μέχρις αὐτοῦ. Τῷ δὲ 1907 κατά τινα τῶν πρώτων πέντε βροχερῶν νυκτῶν τοῦ Φεβρουαρίου κατεκυλίσθησαν δύο μὲν βράχοι ἄνωθεν τῆς πρὸς Δ τοῦ τεμένους στοᾶς ἐπ᾽ αὐτὴν τὴν στοάν, μετεκινήθη δὲ ἕνεκα τῆς μαλακύνσεως τοῦ ὑπ᾽ αὐτὸν ἐδάφους ἕτερος μεταξὺ τῆς στοᾶς καὶ τοῦ θεάτρου καὶ ἕτεροι τρεῖς ἐν τῷ χώρῳ τῷ ὑπερκειμένῳ τοῦ Μουσείου. Καὶ τῇ 14 καὶ 15 Νοεμβρίου 1907 μετὰ τριήμερον καὶ τετραήμερον βροχὴν ἔπεσον βράχοι ὄπισθεν τοῦ ἐφορείου καὶ παρὰ τὴν Κασταλίαν. Μανθάνω δέ, ὅτι καὶ πρότερον κατέπεσον πολλάκις βράχοι χωρὶς σεισμοῦ (πρβλ. τοὺς ὑπεράνω τοῦ Γυμνασίου) καὶ τολμῶ νὰ εἴπω, ὅτι, καὶ ἂν δὲν βιασθῇ ὑπὸ σεισμοῦ, θὰ καταπέσῃ ὅμως γιγαντώδης ὄγκος ἄνωθεν τοῦ σταδίου, ὅστις εἶνε δυνατὸν νὰ φθάσῃ καὶ μέχρι τοῦ μουσείου. Δὲν πρέπει προσέτι νὰ παρορῶμεν, ὅτι καὶ πᾶσα βεβαιωμένη ἀρχαία πτῶσις βράχων ἐκ τῶν Φαιδριάδων ἢ ἐξηγεῖται ῥητῶς διὰ βροχῶν ἢ συνδυάζεται μετὰ κεραυνῶν ἢ χειμερίων νυκτῶν. (Πρβλ· Διοδ. 11, 14, 2 καὶ τὰ λεγόμενα

ἐν Σπάρτῃ γίνεται ἔκκλησις πρὸς πάντας τοὺς Ἕλληνας, ἵνα συνδράμωσι πρὸς ἀνοικοδόμησιν τοῦ πανελληνίου ἱεροῦ [1]). Αἱ ἐργασίαι ἤρξαντο περὶ τὸ 369 π. Χ., (τοὐλάχιστον αἱ πρῶται δαπάναι ἀνάγονται εἰς τὸ ἔτος τοῦτο), ἀρχιτεκτονοῦντος τοῦ Κορινθίου Σπινθάρου, ὃν διεδέχθησαν ἄλλοι ἀρχιτέκτονες Δελφοί [2]).

Ἀλλὰ ὀλίγῳ ὕστερον Φωκεῖς τινες ἕνεκα καταπατήσεως ἱερᾶς γῆς ἐτιμωρήθησαν ὑπὸ τῶν Ἀμφικτυόνων ἄγαν αὐστηρῶς. Τοῦτο δὲ ἐξηρέθισε τὸν φωκικὸν λαόν, τρέφοντα ἤδη φιλοδόξους τινὰς καὶ τολμηροὺς ἄνδρας, οἵτινες, ἐπειδὴ συγχρόνως ἔβλεπον, ὅτι δὲν ἠδύναντο νὰ ἀποφύγωσιν ἕνεκα ἄλλων λόγων σύρραξιν πρὸς τοὺς Θηβαίους καὶ τοὺς Θεσσαλοὺς συνησπισμένους, ἠμφεσβήτουν δὲ καὶ τῆς κυριότητος τοῦ μαντείου ὡς φωκικοῦ ἱεροῦ [3]), ἔκριναν καλὸν ἡγουμένου τοῦ Φιλομήλου νὰ καταλάβωσι τοὺς Δελφοὺς κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ 356/5 π. Χ., νὰ ὀχυρώσωσιν αὐτοὺς ἴσως δὲ καὶ τὰς παρ᾽ αὐτοὺς παρόδους τὰς ἀγούσας εἰς τὴν Φωκίδα, καὶ νὰ ἐκκόψωσιν ἐκ τῶν στηλῶν καθιστῶντες αὐθαιρέτως ἄκυρα τὰ τῶν καταδικῶν γράμματα τῶν Ἀμφικτυόνων. Οἱ Φωκεῖς ἔμειναν κύριοι ἐνταῦθα ἐπὶ δέκα ἔτη (356-346) πολεμήσαν-

σελ. 21 περὶ Περσῶν ὡς καὶ τὰ περὶ Γαλατῶν κατωτέρω σελ. 31 ῥηθησόμενα καὶ ὅτι τοιαῦτα φαινόμενα ἐγίνωσκον καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ὁμ. Ἰλ. Ν. 139, Ἡσιόδ. *Ἀσπ.* 375, 437). Μόνον κατὰ τὸ 1870 ἔπεσον ἐν Δελφοῖς βράχοι ἕνεκα σεισμοῦ, ὅσον γινώσκω.—Ἄλλοι ἰσχυρίσθησαν, ὅτι ἡ καταστροφὴ τοῦ ναοῦ ἐγένετο ὑπὸ πυρὸς ἢ ὑπὸ σεισμοῦ ἅμα καὶ πυρός· πρβλ. *Jahreshefte d. Oesterr. Arch. Inst.* 1906 σ. 199 ἑξ. (Reisch), ἀλλ᾽ οὐδὲν σημεῖον ἢ ἴχνος πυρὸς διακρίνεται εἰς τὰ σωθέντα πολλὰ λείψανα τοῦ ναοῦ τῶν Ἀλκμεωνιδῶν.

[1]) Ξενοφ. Ἑλλ. 6, 4, 2. Köhler *Athen. Mitteil.* I. σ. 16 ἑξ. *Hermes* 26, σ. 45. BCH, 26 ἔ. ἀ. καὶ δὴ σ. 630. Dittenberger *Sylloge*² 89 σημ. 5. 93 σημ. 3. Καθ᾽ ὅμοιον τρόπον ἀναφέρεται, ὅτι ἐσκόπει ὁ Περικλῆς μετὰ τὰ Μηδικὰ νὰ προτείνῃ ἐν Πανελληνίῳ συνεδρίῳ τὴν ἀνοικοδόμησιν τῶν κυταστραφέντων ὑπὸ Μήδων ἱερῶν, Πλουτ. ***Περ.***17.

[2]) Homolle *BCH* ἔ. ἀ. 26, 633 637 Reisch *Jahresh. d. oester. arch. Inst.* 1906, 202.

[3]) Διοδ. 16, 23.

τες τὸν *τρίτον ἱερὸν πόλεμον* [1]) ὑπὸ τὸν Φιλόμηλον, τὸν Ὀνύμαρχον, τὸν Φάυλλον καὶ τὸν Φάλαικον.

Καὶ ὁ μὲν Φιλόμηλος φονεύσας τινὰς «ἀντιφωκικοὺς» καὶ ἐνθαρρύνας τοὺς λοιποὺς πολίτας, ἠρκέσθη νὰ φορολογήσῃ τὰς περιουσίας τῶν κατοίκων πρὸς συντήρησιν τοῦ ἑαυτοῦ στρατοῦ, ἀλλὰ δὲν ἔθιξεν οὔτε τὰ ἀναθήματα οὔτε τὰ διάφορα ἐν Δελφοῖς ταμεῖα, τηρήσας οὕτω προκήρυξίν τινα, ἣν εἶχεν ἐκδώσει περὶ τούτου πρὸς τοὺς Ἕλληνας. Αἱ ἐργασίαι ὅμως τοῦ ναοῦ διεκόπησαν μέχρι τοῦ ἔαρος τοῦ 353 ἕνεκα τῆς ὀξύτητος τῆς καταστάσεως, ἥτις τὴν μὲν προσκόμισιν τῶν διαφόρων οἰκοδομησίμων ὑλικῶν εἶχε δυσχεράνει, τοὺς δὲ Δελφοὺς εἶχε μεταβάλει εἰς πολεμικὸν στρατόπεδον. Ἡ βελτίωσις τῆς καταστάσεως ἐπῆλθεν ἐπὶ Ὀνυμάρχου, ὅστις διεδέχθη τὸν ἀποθανόντα Φιλόμηλον (354). Αἱ ἐπαναληφθεῖσαι δὲ ἔν τινι μέτρῳ ἐργασίαι τοῦ ναοῦ ἐξακολουθοῦσι καὶ ἐπὶ τῆς στρατηγίας τοῦ Φαΰλλου διαδεχθέντος τὸν ἀποθανόντα Ὀνύμαρχον, ἤτοι μέχρι τοῦ ἔαρος τοῦ 351. Τότε διαδέχεται τὸν Φάυλλον ὁ Φάλαικος, ἐφ' οὗ διακόπτονται ὁριστικῶς αἱ ἐργασίαι τοῦ ναοῦ μέχρι τοῦ φθινοπώρου τοῦ 346.

Ὁ Ὀνόμαρχος, ὁ Φάυλλος καὶ δὴ ὁ Φάλαικος, ἵνα ἀντεπεξέλθωσι κατὰ τῶν πολεμικῶν ἀναγκῶν, ἐπέβαλον χεῖρα ἐπὶ τῶν ἱερῶν ἀναθημάτων [2]), ἡ δὲ ἱεροσυλία αὕτη, μοιραίως ἐπιβληθεῖσα, ἐδυσφήμησε τὸν Φωκικὸν τοῦτον πόλεμον καὶ τὸ ὑπὸ φιλελευθέρων καὶ εὐτόλμων αἰσθημάτων ἀκμῆς καὶ προόδου κινηθὲν Φωκικὸν ἔθνος πλέον ἢ ὅσον προσῆκε. Ἡ σύγκρουσις αὐτοῦ πρὸς τὰ θρησκευτικὰ αἰσθήματα τῶν συγχρόνων ἐπέδρασεν ἐπὶ τὸν ἱστορικὸν χαρακτηρισμὸν αὐτοῦ ὀλεθρίως, ὡς συνέβη ἐν τῇ βυζαντιακῇ ἱστορίᾳ πρός τινας ἐπιφανεστάτους αὐτοκράτορας προσκρούσαντας παραπλησίως εἰς τὸ θρησκευτικὸν αἴσθημα τῶν συγχρόνων, ὧν ἠχὼ ἐγένοντο οἱ τότε χρονογράφοι.

[1]) Πλουτ. Τιμολ. 30. Ἀθήν. 13, 605. Διοδ. 16, 23-40, 56, 57 Klio VI, σ. 97, ἑξ. 125 ἑξ. Philologus, 1895 σ. 213. (Pomtow).

[2]) Πολυβ. 9, 33, 4 Διόδ. Σικ. 16, 56 Klio VI, σ. 97.

Ἐπὶ τέλους τῷ 346 π. Χ. ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Φίλιππος ἀναμιχθεὶς ἔδωκε πέρας εἰς τὸν πόλεμον ἐπενεγκὼν τὴν ἧτταν καὶ τελείαν καταστροφὴν τῶν Φωκέων [1]) ὡς κράτους ἐλευθέρου. Οἱ ἐκ τοῦ μακροῦ πολέμου ὑπόλοιποι καὶ ὑλικῶς κατεστραμμένοι κάτοικοι τῆς Φωκίδος ὑπεχρεώθησαν νὰ καταβάλλωσιν ἐτησίως φόρον («ἱερὰ χρήματα») εἰς τὸ μαντεῖον μέχρις ἐκτίσεως πάσης τῆς ἐπενεχθείσης ὑπ᾽ αὐτῶν βλάβης εἰς τὸ ἱερόν. Τῷ δὲ 343 (φθινόπωρον) ἀρξάμενοι κατέβαλον τὴν ἐπιβληθεῖσαν ζημίαν ἐν 10 ἑξαμηνιαίαις καταβολαῖς ἐκ 30 ταλάντων, 12 δὲ ἐκ 10 ταλάντων, πληρώσαντες μέχρι τοῦ ἔαρος τοῦ ἔτους 327/6 ἐν ὅλῳ 420 τάλαντα, ὧν τὰ 300 ἐντὸς τῶν πρώτων πέντε ἐτῶν [2]).

Τῷ 339 π. Χ. αἱ ἐργασίαι τοῦ ναοῦ εἶχον προχωρήσει μέχρι καὶ τῆς στέγης οὕτως, ὥστε οἱ Ἀθηναῖοι ἔκριναν εὔκαιρον νὰ προσηλώσωσιν εἰς τὰς μετόπας τῆς προσόψεως καὶ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ ἀσπίδας εἰς ἀντικατάστασιν ἐκείνων, αἵτινες ληφθεῖσαι ἀπὸ τῶν Περσῶν ἐν Πλαταιαῖς ἦσαν προσηλωμέναι εἰς τὸν καταστραφέντα ναὸν «τῶν Ἀλκμεωνιδῶν». Ἡ ἀνανέωσις αὕτη τοῦ ἀναθήματος τῶν Ἀθηναίων ἐγένετο πρὶν ὁ νέος ναὸς ἐγκαινισθῇ [3]). Διὰ τοῦτο οἱ Ἀμφισσεῖς κατηγόρησαν αὐτοὺς ἐν τῇ ἐαρινῇ Πυλαίᾳ καὶ ἠξίωσαν τὴν τιμωρίαν αὐτῶν. Ἀλλ᾽ οἱ Ἀμφισσεῖς εἶχον γεωργήσει ἤδη τὸ ὑπὸ τὴν Κρῖσαν πεδίον, ὅπερ ἦτο ἀπὸ τοῦ πρώτου ἤδη ἱεροῦ πολέμου καθιερωμένον ἀργὸν εἰς τὸν Ἀπόλλωνα, τὴν δὲ Κίρραν, τὸν λιμένα τὸν ἐξάγιστον καὶ ἐπάρατον, πάλιν εἶχον τειχίσει καὶ συνοικίσει καὶ τέλη παρὰ τῶν καταπλεόντων εἰσέπραττον· διὰ τοῦτο ἀντικατηγορήθησαν σφοδρῶς ἐν τῇ αὐτῇ πυλαίᾳ ὑπὸ τοῦ ἀθηναίου πυλαγόρου Αἰσχίνου [4]), τοῦ γνωστοῦ ῥήτορος, ἡ δὲ ἀμφικτυονία

[1]) Πρβλ. Δημοσθ. 19, 65 Διοδ. 16, 60.

[2]) Περὶ τούτων καὶ τῶν κατωτέρω ὅρα Bourguet, *L'administration financière du sanctuaire Pythique* au IV siècle 1905.

[3]) Bourguet ἔ. ἀ. σ. 201.

[4]) Κατὰ Κτησ. 107 ἑξ. Δημοσθ. 18, 14, 3. Ὅτι οἱ Ἀμφισσεῖς πολ-

πεισθεῖσα εἰς τοῦτον ἐκήρυξε κατὰ τῶν Ἀμφισσέων πόλεμον. Τὸν πόλεμον τοῦτον, ἀφ᾽ οὗ κατ᾽ ἀρχὰς διηύθυνε μετ᾽ ἀνεπαρκῶν μέσων καὶ ἀνεπιτυχῶς ὁ θεσσαλὸς Κόττυφος, ὄργανον τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Φιλίππου, ἀνέλαβε καὶ ἀπεπεράτωσεν αὐτὸς ὁ βασιλεὺς καταστρέψας τὴν Ἄμφισσαν καὶ καθιερώσας πάλιν εἰς τὸν θεὸν τὸ Κρισαῖον πεδίον.

Τὰ πολεμικὰ ταῦτα γεγονότα ἐπέδρασαν, ὡς ἐρρήθη καὶ ἀνωτέρω, σπουδαίως ἐπὶ τὴν πρόοδον τῶν ἐργασιῶν τῆς ἀνοικοδομήσεως τοῦ ναοῦ. Ἀλλ᾽ ὅμως διεξήχθησαν αὗται διαρκέσασαι ἀπὸ τοῦ 369 μέχρι τοῦ 330/29 συντελεσθέντων πάντων τῶν κυρίων καὶ μεγάλων ἔργων [1]). Ὑπελείποντο ὅμως καὶ ἄλλα (π. χ. αἱ ἐσωτερικαὶ μαρμάριναι κιονοστοιχίαι, αἱ μαρμάριναι κεραμίδες), ἅτινα ἐξετελέσθησαν κατὰ τὸν γ´ αἰ. Ἀρχιτέκτονες τοῦ ναοῦ τούτου, ὅστις ἠκολούθησεν, ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τοὐλάχιστον, τὸν καταστραφέντα, ὑπῆρξαν ἕνεκα τῆς μακρᾶς διαρκείας τῆς οἰκοδομίας πλὴν τοῦ Σπινθάρου [2]) πλείονες· οἱ σπουδαιότατοι δὲ εἶνε ὁ Ξενόδωρος, ὁ Ἀγάθων καί τινες ἄλλοι ἐκ τοῦ γένους τοῦ Ἀγάθωνος [3]).

Τὰ δαπανηθέντα χρήματα προήρχοντο ἐν μέρει μικρῷ ἐκ τῶν συνήθων πόρων τοῦ μαντείου, κυρίως δὲ ἐκ πανελληνίων εἰσφορῶν [4]), συλλεχθεισῶν ὑπ᾽ ἀργυρολόγων, καὶ δὴ ἐκ τῆς ζημίας τῆς ἐπιβληθείσης τοῖς Φωκεῦσιν, οἵτινες οὕτω ἄκοντες συνετέλεσαν μεγάλως εἰς τὴν ἐξοικοδόμησιν τοῦ ναοῦ. Ἀνῆλθον δὲ τὰ συναθροισθέντα οὕτω χρήματα εἰς ποσόν, τὸ ὁποῖον ὑπολογίζεται ἐν ὅλῳ ὡς ἀνώτερον τῶν 620 ταλάντων. Ἐκ τούτων ὅμως ἐδαπανήθησάν τινα ἐν Θερμοπύλαις καὶ ἄλλα εἰς μετασκευὰς καὶ κατασκευὰς ἐν τῷ ἐν Δελ-

λάκις ἤριζον πρὸς τοὺς Δελφοὺς περὶ τεμενῶν καὶ ἀμφιλλόγου χώρας ὅρα Bourguet *BCH*, XXXV 461 ἑξ. Πρβλ. καὶ σ. 11 καὶ Michel *R.* 702, 15 ἑξ.

[1]) Πρβλ. Bourguet *Administr.* 105 *BCH*, XXXV, 481 σημ. καὶ Reisch ἐν *Jahresh. d. Oester. Jnst.* 1906, 200 ἑξ.

[2]) Παυσ. 10, 5, 13.

[3]) Πρβλ. Baunack, ἔ. ἀ. 2522, 2676 Bourguet *Administr.* 100.

[4]) Πρβλ. BCH, 17, 1903 σ. 5 ἑξ.

φοῖς γυμνασίῳ, τῷ σταδίῳ, τῷ ἱπποδρόμῳ καὶ τῷ τεμένει τῆς Προναίας Ἀθηνᾶς, καὶ εἰς ἄλλα ἔργα καὶ κτίρια ἀμφικτυονικὰ δευτερεύοντα.

Ἡ συλλογὴ τῶν χρημάτων τούτων διαρκέσασα ἀπὸ τοῦ 369 μέχρι τοῦ 305 τοὐλάχιστον, καὶ ἡ διαχείρισις αὐτῶν πρὸς τὰς ἀνωτέρω ἐργασίας καὶ δὴ τὴν οἰκοδομίαν τοῦ ναοῦ εἶνε ἱκανῶς γνωστὴ καὶ συνδέεται στενῶς πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐν Δελφοῖς πολύπλοκον καὶ πολυσχιδῆ διοίκησιν, ἐντοπίαν τε καὶ πανελλήνιον ἤτοι ἀμφικτυονικήν.

Τῷ ὄντι πλὴν τοῦ ἀμφικτυονικοῦ συνεδρίου, εἰς τὸ ὁποῖον μετὰ τὸν ἱερὸν πόλεμον κατὰ τῶν Φωκέων μετεῖχον δέκα ἑλληνικοὶ λαοὶ καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας καὶ ἡ πόλις τῶν Δελφῶν, δὲν μετεῖχον δὲ ἐκ τούτων ἄλλοτε ἄλλοι ἀναλόγως τῆς ἑκάστοτε σχηματιζομένης πολιτικῆς καταστάσεως, ἣν ἀντικατοπτρίζει τοῦτο, ὑπῆρχεν ἐν Δελφοῖς [1]) ὡς ἐντοπία ἀρχὴ ὁ ἐνιαύσιος ἐπώνυμος *ἄρχων* καὶ ἡ *βουλὴ* τῶν Δελφῶν ἀποτελουμένη ἐκ 30 ἀνδρῶν ὑπὲρ τὰ 30 ἔτη γεγονότων, κληρωτῶν πιθανῶς [2]) καὶ καλουμένων *βουλευόντων* ἢ *βουλευτῶν*. Οὗτοι διεχειρίζοντο τὴν ἐξουσίαν ἀνὰ 15 καθ᾽ ἑξάμηνον [3]) Εἰς τοὺς 30 βουλευτὰς εἶνε προσθετέοι δύο *γραμματεῖς*, εἷς ἀνὰ ἑξάμηνον, καὶ ὀκτὼ *πρυτάνεις* ἐνιαύσιον ἀσκοῦντες ἐξου-

[1]) Ἡ πόλις τῶν Δελφῶν κατὰ τὸν δ′ αἰ., πιθανῶς δὲ καὶ καθ᾽ ὅλους τοὺς κλασσικοὺς χρόνους, εἶχε περίπου 700 ***πολίτας***, οἵτινες εἶχον δικαίωμα νὰ παρίστανται εἰς τὴν ***ἀγορὰν τοῦ δήμου***, καὶ νὰ ψηφίζωσιν· ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τοῦ ἀριθμοῦ τούτου ὑπολογίζεται κατὰ προσέγγισιν ὁ ὅλος πληθυσμὸς τῆς πόλεως τῶν Δελφῶν, εἰς ὃν πρέπει νὰ προσθέσωμεν ἱκανὸν ἀριθμὸν δούλων καί τινων μετοίκων. ***Ἡ ἐκκλησία τῶν Δελφῶν*** ἦτο ἔκτακτος καὶ ἰδιόρρυθμος συνάθροισις, ἧς μετεῖχον προσέτι οἱ ἱερομνήμονες, οἱ πυλαγόραι καὶ οἱ ἐν Δελφοῖς παρατυγχάνοντες πρὸς χρηστηριασμὸν ξένοι. Bourguet ἔ. ἀ. σ. 43-9. 59.

[2]) Bourguet, *Adm.* 46.

[3]) Mommsen, *Delphika* σ. 58 ἑξ. Bourguet ἔνθ. ἀνωτ. σ. 46 ἑξ. καὶ Pomtow ἐν Pauly-Wissowa *Realenkycl* ἄρθρ. *Delphoi* σ. 2585 ἑξ. καὶ Philologus 1898, σ. 542 ἑξ. Ἐν ταῖς χρονολογίαις τῶν δελφικῶν ἐπιγραφῶν εὑρίσκεται πλὴν τοῦ ὀνόματος τοῦ ἄρχοντος καὶ τὸ ὄνομα συνήθως 1-5 βουλευτῶν διδόντων οὕτω κῦρος εἰς τὰ ἐπίσημα ταῦτα ἔγγραφα.

σίαν οἰκονομικὴν διαχειριστικὴν ἢ μᾶλλον ταμιακήν· Οὕτως ἡ βουλὴ ἀπετελεῖτο ἐν συνόλῳ ἐκ 40 προσώπων ἤτοι εἴκοσι καὶ τεσσάρων καθ᾽ ἑξάμηνον.

Πρὸς διαχείρισιν [1]) λοιπὸν *τῶν τοῦ θεοῦ καὶ τῶν ἀμφικτυόνων* ἢ *τῶν ἀμφικτυονικῶν* ἢ *τῶν κοινῶν χρημάτων* διὰ τὰς ἀνωτέρω ἐργασίας οἱ ἱερομνήμονες εἶχον ἐκλελεγμένην ἤδη τῷ 369 π. Χ. πανελλήνιόν τινα ἐξ ἐπιφανῶν ἀνδρῶν ἐπιτροπείαν ἰσόβιον πιθανῶς, τοὺς *ναοποιούς,* ὧν ὁ ἀριθμὸς κυμαίνεται μεταξὺ 19 καὶ 45. Σπουδαιότατος ναοποιὸς εἶνε ὁ Δελφός, ἅτε ἀείποτε ἐν Δελφοῖς παρὰ τὰ ἔργα εὑρισκόμενος καὶ κατ᾽ ἀκολουθίαν γνωρίζων τὰ κατ᾽ αὐτὰ τελείως. Αἱ σύνοδοι τῶν ναοποιῶν ἐγίνοντο καθ᾽ ἑξαμηνίαν ἐν ταῖς Πυλαίαις. Οἱ ναοποιοί, συνελθόντες τὸ πρῶτον τῷ 369 π. Χ. φροντίζουσι περὶ εἰσπράξεως τῶν τακτικῶν προσόδων ἐκ μισθώσεων οἰκιῶν ἢ γεωργησίμων γαιῶν καὶ νομῶν τοῦ ἱεροῦ (ἀπὸ τοῦ 326 διὰ τῶν *πωλητήρων τῶν δεκατῶν),* ἢ ἐκ θυσιῶν τῶν προσκυνητῶν, καὶ περὶ συλλογῆς ἐκτάκτων εἰσφορῶν παρὰ τῶν Ἑλλήνων διὰ προσώπων ὁριζομένων ἐξ ἑαυτῶν, ὡς ἀργυρολόγων· προσέτι εἰσπράττουσιν ἐπί τινα χρό- (343-339) τὰς καταβολὰς τῆς φωκικῆς ζημίας· τὰ δὲ συλλεγόμενα ποσὰ ἐμπιστεύονται εἰς τὴν φύλαξιν τῆς πόλεως ἤτοι τῆς βουλῆς τῶν Δελφῶν, ἥτις παραλαμβάνει καὶ φυλάσσει αὐτὰ ἐν ἰδίοις ταμείοις διὰ τῶν πρυτάνεων. Οἱ ναοποιοὶ προβαίνουσιν εἰς συμφωνίας μετὰ τῶν τεχνιτῶν ἢ ἐργολάβων τῶν ἐργαζομένων εἰς τὰ τελούμενα ἐν Δελφοῖς ἔργα, οἱ δὲ ἀμφικτύονες (ἔν τισι περιστάσεσιν οἱ ναοποιοὶ) ἐκδίδουσιν ἐντολὰς πρὸς τοὺς πρυτάνεις, ὡς ἀντιπροσώπους τῆς πόλεως τῶν Δελφῶν, ὅπως πληρώσωσιν οὗτοι εἰς τοὺς ναοποιοὺς ἢ εἰς τοὺς ἐργολάβους τὰ ἀναγκαῖα χρήματα. Αἱ πράξεις αὗται ἐγίνοντο κατὰ τὴν διάρκειαν ἑκάστης πυλαίας, ὅτε τῶν ναοποιῶν προδρεύουσι τρεῖς *προστατεύοντες* καλούμενοι. Κατὰ τὸ μεταξὺ δύο πυλαιῶν πεντάμηνον διάστημα παραμένει ἐν

[1]) **Homolle** ἐν BCH, 22, σ. 602 ἑξ. καὶ **Bourguet** ἔν τε τῷ BCH σποράδην ἀλλὰ μάλιστα ἐν τῷ βιβλίῳ αὐτοῦ **L'administration** κλ.

Δελφοῖς παρὰ τὰ τελούμενα ἔργα ὁ δελφὸς ναοποιὸς καὶ εἷς ἐκ τῶν λοιπῶν, ἄλλος δι᾽ ἕκαστον μῆνα, καλούμενος *ἐπιμήνιος*. Ἂν δὲ κατὰ τὸ πεντάμηνον τοῦτο διάστημα ἐπήρχετο ἀνάγκη καταβολῆς χρημάτων, ἡ πόλις τῶν Δελφῶν ἤτοι οἱ πρυτάνεις κατέβαλλον εἰς τὸν δελφὸν καὶ τὸν ἐπιμήνιον ναοποιὸν τὸ ἀναγκαῖον ποσὸν κατ᾽ ἐπιστολὴν πάντων τῶν ναοποιῶν.

Ἀλλ᾽ ὅτε ἐκ τῆς ἐπιβληθείσης εἰς τοὺς Φωκεῖς ζημίας εἰσέρρευσαν εἰς τὸ ἱερὸν ταμεῖον μεγάλα ποσά, ἅτινα δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ δαπανηθῶσι ταχέως, ἀλλ᾽ ἐσχημάτιζον ἀποταμιεύματα, ἡ δὲ ὕπαρξις διαφόρων ταμείων ἐν τῇ διαχειρίσει δὲν ἀπέκλειε τὸν κίνδυνον σφαλμάτων, οἱ ἀμφικτύονες πρὸς κανονισμὸν καὶ ἑνότητα τῆς διαχειρίσεως καὶ ἀσφάλειαν τῶν χρημάτων, ἴσως δὲ καὶ τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ μέγα ἰσχύοντος βασιλέως τῆς Μακεδονίας Φιλίππου, ἵδρυσαν τῷ 339 καὶ ἑτέραν ἀρχήν, τοὺς *ταμίας*, 24 τὸν ἀριθμόν, ἐκλεγομένους διὰ 4 ἔτη ἤτοι μίαν πυθιάδα ἢ πυθικὴν πεντετηρίδα (ἀπὸ πυλαίας εἰς πυλαίαν) ἐκ τῶν διαφόρων ἀξιοχρέων ἑλληνικῶν πόλεων.

Οὗτοι παρενεβλήθησαν ἤδη μεταξὺ τῶν ναοποιῶν καὶ τῶν πρυτάνεων ὡς πρὸς τὴν εἴσπραξιν ὡρισμένων προσόδων ἤτοι κυρίως τῆς Φωκικῆς ζημίας καὶ τῶν μισθώσεων οἰκιῶν ἢ γαιῶν. Πάσας ὅμως τὰς προσόδους ταύτας ἐφύλασσε πάλιν ἡ πόλις (βουλὴ) τῶν Δελφῶν διὰ τῶν πρυτάνεων.

Οἱ ταμίαι ἐντολῇ τῶν Ἀμφικτυόνων ἐφρόντισαν γενικώτερον περὶ τῆς χώρας καὶ τῶν κτιρίων καὶ τῆς περιουσίας τῶν ἐν Θερμοπύλαις καὶ ἐν Δελφοῖς ἀμφικτυονικῶν ἢ ἱερῶν κτιρίων, ἔκοψαν δὲ κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ 338 νέον ἀργυροῦν νόμισμα *καινὸν* ἢ *ἀμφικτυονικὸν* [1]) καὶ ἔπαυσαν ὑπάρχοντες τῷ 327/6, ὅτε οἱ Φωκεῖς κατέβαλον τὴν τελευταίαν δόσιν τῆς ἐπιβληθείσης αὐτοῖς ζημίας. Ἔπειτα τὰ πράγματα ἐπανῆλθον εἰς τὴν πρῴην κατάστασιν, μεινάντων μόνων διαχειριστῶν τῶν ναοποιῶν μετὰ τῶν πρυτάνεων τῆς βουλῆς.

[1]) Πρβλ. ***Διεθν. ἐφημ. τῆς νομισματικῆς Ἀρχαιολ.*** 1899 σ. 297 ἑξ. Πιν. ΙΔ, 1-4 1911, 310. Bourguet *Admin.* 18 ἑξ. 150, 161.

Κατὰ πάσας τὰς περιόδους ταύτας ἀνώτατοι ἐλεγκταὶ τῆς διαχειρίσεως τῶν τοῦ θεοῦ χρημάτων εἶνε οἱ ἀμφικτύονες, πρὸς οὓς λογοδοτοῦσι πάντες οἱ ἀναμιγνυόμενοι εἰς αὐτήν, καὶ ἐξ ὧν ἐξέρχεται πᾶσα διαταγή.

Ἵνα διευκολύνωσι δὲ τὸν ἔλεγχον τῶν οἰκονομικῶν τούτων ἀρχῶν, ἀνέγραφον ἐπὶ λιθίνων ἢ μαρμαρίνων στηλῶν πάσας τὰς εἰσπράξεις ἐκ μισθώσεων ἢ ἐνοικιάσεων καὶ ἐξ εἰσφορῶν καὶ πάντας τοὺς λογαριασμοὺς τῆς βουλῆς καὶ τῶν ναοποιῶν ἢ τῶν ταμιῶν [1]). Ἐκ τῶν λογαριασμῶν δὲ τούτων, χρονολογηθέντων, μανθάνομεν, πλὴν ἄλλων γνώσεων, πῶς προέβαινον αἱ ἐργασίαι τοῦ ναοῦ καὶ τίς ἦτο ἡ ἀξία τῆς τε ἐργασίας καὶ τῶν διαφόρων ὑλικῶν τῶν χρησιμοποιηθέντων κατὰ τὴν οἰκοδομήν.

Τῷ 279 π. Χ. [2]) στῖφος βαρβάρων Γαλατῶν εἰσελασάντων εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐπέδραμεν, ἵνα συλήσῃ τὸ μαντεῖον, οὗτινος οἱ ἀποστίλβοντες χρυσοῖ ἢ ἐπίχρυσοι ἀνδριάντες, ὁρατοὶ ἔξωθεν ἐκ τοῦ κατὰ τὸ τέμενος τῆς Προναίας Ἀθηνᾶς τόπου [3]), ἐξέκαυσαν ἔτι μᾶλλον τὴν ληστικὴν φιλοχρηματίαν τῶν ἐπιδρομέων. Ἀλλ᾽ ἔσωσεν αὐτὸ ἡ ἀντίστασις τῶν συναθροισθέντων εἰς Δελφοὺς Ἑλλήνων, ἐπικουρουμένων, ὡς λέγει μυθολογοῦσα ἡ ὑστερογενὴς παράδοσις, ὑπὸ ἡρώων καθὰ καὶ κατὰ τῶν Περσῶν τοῦ Ξέρξου, καὶ οἱ ἐκ τοῦ Παρνασσοῦ κατὰ τὴν νύκτα ἀπορραγέντες ὑπὸ τῶν βροχῶν καὶ τοῦ πάγου καὶ κατακρημνισθέντες βράχοι, φονεύσαντες πολλοὺς

[1]) Τινὲς τούτων τῶν σφόδρα διδακτικῶν ἐπιγραφῶν κεῖνται ἐν τῷ μουσείῳ ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Ἀπόλλωνος. Ὅμοιοι δὲ λογαριασμοὶ εὑρέθησαν ἐν Διδύμοις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας περὶ τῆς ἀνοικοδομήσεως τοῦ ἐκεῖ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος ἀρξαμένου περὶ τὸ 333 π. Χ. καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος· πρβλ. τοὺς τοῦ Ἐρεχθείου ἐν Ἀθήναις Michel *R.* 571-3 τοὺς τῆς Ἐλευσῖνος **αὐτόθι** 581 καὶ τοὺς τοῦ Ἀσκληπιείου ἐν Ἐπιδαύρῳ **αὐτ.** 584 κλ.

[2]) Διὰ τὴν περαιτέρω ἱστορίαν τοῦ ἱεροῦ ὅρα *BCH*, 20 σ. 702 ἑξ. (Homolle) καὶ *Reinisches Museum* 51, 6. 329 ἑξ. (Pomtow). BCH, XXXV, 174-5 (Bourguet).

[3]) Πολύαιν. 7, 35, 2.

βαρβάρους, τοὺς δ' ἄλλους τρέψαντες εἰς ἄτακτον φυγήν [1]). Εἰς ἀνάμνησιν τοῦ γεγονότος τούτου ἵδρυσαν ἀμφικτιονικὴν κατ' ἐνιαυτὸν ἑορτὴν τοῦ Σωτῆρος Διὸς καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ ἀγῶνας τὰ *Σωτήρια* οἱ Δελφοὶ μετὰ τῶν Αἰτωλῶν [2])· διότι κυρίως οἱ Αἰτωλοὶ συνετέλεσαν εἰς τὴν καταστροφὴν τῶν Γαλατῶν, στερεώσαντες οὕτω τὸ μεγαλυνθὲν αὐτῶν κράτος, εἰς ὃ ὑπήκουον καὶ οἱ Δελφοὶ ἀπὸ τοῦ 292 [3]). Μετὰ τοὺς χρόνους τούτους τὸ μαντεῖον, ἀπηλλαγμένον πάσης ἐκτάκτου μεγάλης δαπάνης, ἄθικτον δὲ ὑπὸ τῶν πολεμικῶν γεγονότων καὶ προστατευόμενον βεβαίως ὑπὸ τῆς φιλομούσου καὶ φιλοτέχνου γενναιοδωρίας τῶν ὑπερποντίων Μακεδονικῶν δυναστειῶν [4]), διῆλθε περίοδον εἰρήνης κατὰ τὸν γ' καὶ β' αἰῶνα π. Χ., μέχρις ὅτου τοὺς Αἰτωλοὺς ὑπεσκέλισαν ἀπὸ τοῦ 191 π. Χ., διεδέχθησαν δὲ ὁριστικῶς ἀπὸ τοῦ 168/7 π. Χ. οἱ Ῥωμαῖοι ὡς κυρίαρχοι [5]).

Κατὰ τὸν Φεβρουάριον ὅμως τοῦ 86 π. Χ. ὁ ῥωμαῖος στρατηγὸς Σύλλας [6]) μὴ δυνάμενος νὰ κυριεύσῃ τὰς Ἀθήνας, ἃς ἐπολιόρκει, καὶ ἔχων ἀνάγκην χρημάτων, ἔγραψε πρὸς τοὺς ἐν Δελφοῖς εὑρισκομένους ἀμφικτύονας, ζητῶν νὰ ἀποστείλωσιν αὐτῷ τὰ ἐκ πολυτίμων μετάλλων ἀναθήματα τοῦ μαν-

[1]) Διοδ. 22, 9· 5, 325. Ἀππιαν. *Ἰλλ.* 4,5 Δί. Κασ. *ἀπ.* 90 Πολύβ. 1, 6, 5. 2, 20, 6. 4, 46, 1. Κικ. *divin.* 1, 38, 81. *Pro Font.* 10 20 Justin. 24, 6-8. Παυσ. 1, 4, 4. 10, 19, 4 ἑξ. BCH 31, σ. 303 ἑξ. (Σωτηριάδης)· Mommsen *Delphika* σ. 25 πρβλ. καὶ Crusius ἐν Roscher *Mythol. Lex.* ἄρθ. *Hyperboreer* σ. 2809 ἑξ. Pauly-Wissowa *R. E.* ἄρθρ. *Galli* σ. 618.

[2]) Mommsen ἔ. ἀ. σ. 215 ἑξ. Wescher-Foucart 3-6 = Baunack ἔ. ἀ. σ. 737. Πρβλ. Bourguet ἐν *BCH* XXXV, 490. Ἀνὰ πᾶν τέταρτον ἔτος ἡ πανήγυρις καὶ οἱ μουσικοὶ ἀγῶνες τῶν Σωτηρίων συνέπιπτον πρὸς τὰ πανελλήνια Πύθια. Πλὴν τῶν μουσικῶν ἐτελοῦντο καὶ γυμνικοὶ ἀγῶνες κατὰ τὰ ἔτη ταῦτα.

[3]) Jahrbüch. f. Phil. 1897, σ. 787.

[4]) BCH, 1894, σ. 235. 1896, σ. 628 καὶ 631 καὶ Dittenberger, *Sylloge*² 305.

[5]) Ὅρα καὶ P.-W. Realencycl ἄρθρ. Delphoi σ. 2572 ἑξ.

[6]) Πλουτ. Σύλλ. 12. 19. Διοδ. 38, 7 Παυσ. 9, 7, 75 πρβλ. *Ἀρχ. Ἐφ.* 1910 σ. 248.

τείου· οἱ δὲ ἀμφικτύονες δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀρνηθῶσι τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς αἰτήσεως ταύτης ἰσοδυναμούσης πρὸς διαταγήν. Μεταξὺ δὲ τῶν παραδοθέντων θησαυρῶν ἦτο καὶ ὁ τελευταῖος ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Κροίσου ποτὲ ἀνατεθέντων 4 ἀργυρῶν «πίθων», ὅστις μάλιστα συνετρίβη εἰς τεμάχια, ἵνα γίνῃ δυνατὸν νὰ μετακομισθῇ.

Τῷ δὲ 83 π. Χ. μεταξὺ τοῦ Ἀπριλίου καὶ τοῦ Ἰουνίου ἐπιδραμόντες οἱ Μαῖδοι, ἔθνος θρᾳκικόν, ἐνέπρησαν τὸν ναὸν καὶ βεβαίως ἐλεηλάτησαν τὸ ἱερόν [1]· ἀναφέρεται δέ, ὅτι τότε ἠφανίσθη τὸ ἄσβεστον ἱερὸν πῦρ μετὰ τοῦ βωμοῦ, καὶ πιστεύεται, ὅτι ἡ στέγη τοῦ ναοῦ καεῖσα κατέπεσε. Ἀλλ᾽ ἐπειδὴ δὲν εὑρίσκομεν νεώτερα τοῦ δ´ αἰ. ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα οὔτε μανθάνομεν ἐκ τῆς ἀρχαιότητος περὶ ἀνοικοδομήσεώς τινος τοῦ ναοῦ νεωτέρας, εἰκάζομεν, ὅτι ἡ καταστροφὴ δὲν θὰ ὑπῆρξεν ὑπερβολικῶς μεγάλη, θεραπευθεῖσα ἐκ τῶν ἐνόντων ἔπειτα [2].

Ἀφ᾽ οὗ χρόνου οἱ Ῥωμαῖοι ἐταπείνωσαν τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον, τὸ δελφικὸν ἱερὸν ἠκολούθησε τὴν τύχην τῆς ὅλης Ἑλλάδος πενομένης καὶ ἀποβαλούσης τὴν παλαιὰν εὐσέβειαν οὕτως, ὥστε οὐ μόνον ὁ πλοῦτος αὐτοῦ δὲν ηὐξήθη ἀλλὰ καὶ ἐλάττωσις ἐπεγίνετο τῶν κεκτημένων θησαυρῶν [3]. Ἡ δὲ ὑποστήριξις, ἣν παρέσχον αὐτοκράτορές τινες ῥωμαῖοι καὶ δὴ ὁ Αὔγουστος [4], ἐξουδετερώθη ὑπό τινων σημαντικῶν συλήσεων, ἃς ὑπέστη τὸ ἱερόν. Οὕτω ἀναφέρεται, ὅτι ὁ Νέρων, ὅστις ἐπεσκέφθη τὸ μαντεῖον καὶ μετέσχε τῶν Πυθίων

[1]) Πλουτ. ***Νουμ.*** 9. Ἀππιαν. ***Ἰλλ.*** 5 ***Rhein. Mus.*** 51, σ. 365 ἑξ. ***Philologus***, 1895 σ. 367 ἑξ. καὶ σελ. 587 ἑξ. **(Pomtow). Colin,** ***BCH***, 1898, σ. 149 ἑξ. ***Jahreshefte*** **d.** ***oester. Inst.*** 1906, σ. 201 **(Reisch).**

[2]) Κατὰ τὴν καταστροφὴν ταύτην ἐβλάβη φαίνεται μετ᾽ ἄλλων καὶ τὸ κιονόκρανον τοῦ ναοῦ, ὅπερ ἐτοποθέτησα πρὸ τοῦ Μουσείου ἐν δεξιᾷ τῷ εἰσιόντι. Αἱ ὀπαί, ἃς φέρει τὸ κιονόκρανον, δεικνύουσιν, ὅτι τοῦτο ἐξηκολούθησε νὰ εἶνε χρήσιμον ἐπιδιορθωθέν.

[3]) Στράβ. 418.

[4]) **P.-Wissowa R.-E.** ἄρθρ. **Delphoi** σ. 2578.

κατὰ τὸ 67 μ. Χ. [1]) κατά τινας δὲ παραδόσεις κατεσκεύασε τὸν (κακῶς ἐπεσκευασμένον) ναὸν λαμπρότερον, ἀπήγαγεν ἐκ τῶν Δελφῶν περὶ τὰ 500 ἀγάλματα [2]) καὶ διένειμεν εἰς τοὺς στρατιώτας αὐτοῦ τὸ ἱερὸν Κρισαῖον πεδίον [3]). Ὁ Πλίνιος [4]) ὅμως μαρτυρεῖ, ὅτι ὑπῆρχον ἔτι ἐνταῦθα περὶ τὰ τρισχίλια ἀγάλματα· καὶ ἡ περιγραφὴ δὲ τοῦ δελφικοῦ ἱεροῦ, ἣν ποιεῖται ὁ Παυσανίας ἐπισκεφθεὶς αὐτὸ πολλῷ ὕστερον (β΄ ἥμισυ τοῦ β΄. μ. Χ. αἰ.), δεικνύει, ὅτι τοῦτο ἦτο εἰσέτι πλούσιον εἰς καλλιτεχνήματα, ἐν οἷς πολυαριθμότατα ἦσαν τὰ ἀγάλματα, ἂν καὶ ὁ Παυσανίας ἐξεπίτηδες οὐδένα ἀθλητικὸν ἢ ἐν γένει ἀγωνιστικὸν ἀνδριάντα ἀναφέρει [5]).

Ἡ ἀποδιδομένη εἰς τὸν Νέρωνα κατασκευὴ τοῦ ναοῦ, καὶ ἂν εἶνε ἀληθὴς καὶ ὄντως ἀφορᾷ οἰκοδομικὰς ἐργασίας, φαίνεται ὅμως, ὅτι δὲν ἐθεράπευσε πάσας τὰς ἀνάγκας τοῦ ναοῦ. Διότι 17 ἔτη ὕστερον ὁ αὐτοκράτωρ Δομετιανὸς [6]) ἐπεσκεύασεν αὐτόν, τὴν δ᾽ ἐπισκευὴν ταύτην μαρτυρεῖ μεγαλογράμματος ἐπιγραφὴ χρονολογουμένη ἀπὸ τοῦ 84 μ. Χ. καὶ ἀποκειμένη νῦν ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν τῷ μουσείῳ [7]). Ἡ φροντὶς δέ, ἣν δεικνύουσιν οἱ αὐτοκράτορες οὗτοι πρὸς τὰ Ἑλληνικὰ ἱερά, συμβιβάζεται πρὸς τὰ αἰσθήματα, ἅτινα ἐξεδήλωσαν οὗτοι διὰ διωγμῶν κατὰ τῶν χριστιανῶν. Συνέβη δὲ ἐν γένει κατὰ τοὺς χρόνους τούτους καὶ ἐξέγερσίς τις τῆς εὐσεβείας τῶν ὀπαδῶν τῆς παλαιᾶς θρησκείας ἐξ ἀντιδράσεως πρὸς τὸν χριστιανισμόν.

[1]) Ὁ Πλούταρχος ἦτο νεαρὸς ἀκροατὴς τοῦ Ἀμμωνίου τότε ἐν Δελφοῖς. Ὅρα Πλουτ. de E, 1.

[2]) Παυσ. 10, 7, 1.

[3]) Δίων Κασσ. 63, 4.

[4]) H. N. 34. 36 πρβλ. Στράβ. 420.

[5]) Παυσ. 10, 9, 2. Athen. Mitteil. 1909, 56 ἑξ.

[6]) Homolle *BCH*, 20, 717 Bourguet *De rebus Delphicis* etc. 65. Studniczka *Ber. d. Sächs. Akad.* 1907, 6.

[7]) Ἐπιγραφή τις τοῦ 97-102 μ. Χ. εἶνε κεχαραγμένη ἐπί τινος μέρους τῆς ὑδρορρόης τοῦ ναοῦ, τοῦτο δὲ μαρτυρεῖ, ὅτι τοῦτο τὸ μέρος τοῦ ναοῦ εἶχεν ὑποστῇ ἰσχυρὰν βλάβην καὶ ἐπεσκευάσθη τεθέντων μελῶν τινων ἀρχιτεκτονικῶν εἰς ἀχρηστίαν ἕνεκα τῆς βλάβης. Τὰ ὑλικὰ δὲ ταῦτα ἦσαν πρόχειρα, ὅτε ἐχαράχθη ἡ ἐπιγραφή· BCH 1896 σ. 720.

Ἀξιόλογος ὅμως εἶνε ἡ εὔνοια, ἣν ἐπέδειξαν πρὸς τοὺς Δελφοὺς ὁ Τραϊανός, ὁ Ἁδριανὸς καὶ οἱ Ἀντωνῖνοι. Ὁ Ἁδριανὸς μάλιστα ἐπεσκέφθη δὶς (125 καὶ 129 μ. Χ.) τοὺς Δελφοὺς [1]) καὶ δὴ συνοδευόμενος τὸ δεύτερον ὑπὸ τοῦ εὐνοουμένου αὐτοῦ νέου Ἀντινόου, οὗτινος, ἀποθανόντος τῷ 130 μ. Χ. καὶ ἀφηρωϊσθέντος, τὸ ἄγαλμα ἱδρυθὲν ἐνταῦθα εὑρέθη ἤδη καὶ ἀπόκειται ἐν τῷ μουσείῳ.

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους (α΄ ἥμισυ τοῦ β΄ μ. Χ. αἰ.) ὁ πλούσιος μαραθώνιος σοφιστὴς Ἡρῴδης ὁ Ἀττικοῦ κατεσκεύασε τὰ σῳζόμενα λίθινα ἑδώλια τοῦ σταδίου [2]).

Τὴν ὄψιν τῶν ἱερῶν τῶν Δελφῶν καὶ δὴ τοῦ τεμένους τοῦ Ἀπόλλωνος κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ β΄. αἰ. μ. Χ. περιγράφει λεπτομερῶς ὁ Παυσανίας ἐν τῷ δεκάτῳ βιβλίῳ αὐτοῦ [3]). Τὸ βιβλίον τοῦτο συμπληρούμενον γενικῶς ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ποιουμένου σποράδην λόγον περὶ Δελφῶν, οὓς ἐπεσκέφθη, καὶ ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου ἐν τῷ βιβλίῳ αὐτοῦ κυρίως τῷ ἐπιγραφομένῳ «Περὶ τοῦ μὴ χρᾶν ἔμμετρα νῦν τὴν Πυθίαν», εἶνε αἱ κυριώταται ἀρχαῖαι πηγαὶ περὶ τῆς τοπογραφίας τῶν Δελφῶν [4]).

Καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ γ΄. αἰ. μ. Χ. ἐπὶ Σεπτιμίου Σεβήρου ἢ Καρακάλλα ἀναφέρεται ὑπὸ ἐπιγραφῆς τινος, ἀποκειμένης ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν τῷ μουσείῳ, ἀνανέωσίς τις τοῦ ναοῦ τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος ὑπὸ τοῦ ὑπατικοῦ Γναίου Κλαυδίου Λεοντικοῦ, ἀλλὰ φαίνεται, ὅτι

[1]) BCH, 20, σ. 721 ἑξ. **Bourguet** ἔ. ἀ. 69 ἑξ. BCH, 1911, 492 ἑξ.

[2]) Παυσ. 10, 32, 1. BCH, 1877, σ. 409 Ἀρχ. ἐφημ. 1906, 169 ἑξ.

[3]) Ὅρα τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ **Frazer, Pausanies I**. Τὸ δέκατον βιβλίον τοῦ Παυσανίου ἐγράφη μετὰ τὸ 175-6 μ. Χ. **Heberdey** ἐν *Arch. epigr. Mitt. Oest.* 1890 σ. 191. **Robert**, *Pausanias* 270 **Trendelenburg** *Pausan. Hellen.* σ. 17.

[4]) Οἱ τρεῖς «πυθικοὶ λόγοι» τοῦ Πλουτάρχου, ὁ ἐν τῷ κειμένῳ μνημονευόμενος, ὁ «περὶ τοῦ Ε΄ τοῦ ἐν Δελφοῖς» καὶ ὁ «περὶ τῶν ἐκλελοιπότων χρηστηρίων» ἐγράφησαν ἐν τοῖς ἔτεσιν 95-100 μ. Χ. **Pomtow** ἐν *Jahrb. für Phil.* 1889 σελ. 549 ἑξ. — Ὁ Εὐριπίδης ἐν τῷ Ἴωνι εἶνε βεβαίως ποιητής, οὐχὶ δὲ τοπογράφος, ὡς ὁ Ἡλιόδωρος εἶνε μυθιστοριογράφος ἐν τοῖς Αἰθιοπικοῖς αὐτοῦ. Ὁ Στράβων δὲν γνωρίζει

αὕτη ἦτο μᾶλλον ἐπιδιόρθωσίς τις, ὑπερβολικῶς παριστανομένη ὡς ἀνανέωσις· διότι δὲν ἔχομεν λόγους νὰ πιστεύωμεν, ὅτι τοῦ ἀνδρὸς τούτου προηγήθη βλάβη τις τοῦ ναοῦ ἀξία λόγου [1].

Ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων ὅμως ἐκτεινομένου τοῦ χριστιανικοῦ θρησκεύματος ἐπὶ μᾶλλον, ἐλαττοῦνται οἱ πιστεύοντες εἰς τοὺς παλαιοὺς θεοὺς καὶ αἱ πηγαὶ τοῦ πλούτου τῶν παλαιῶν ἱερῶν, ἐν οἷς καὶ τὸ δελφικόν, στειρεύουσι κατ᾽ ὀλίγον. Ὁ Κωνσταντῖνος ὁ μέγας, κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ δ΄ αἰ. μ. Χ., ἀπάγει ἐκ Δελφῶν διάφορα καλλιτεχνήματα, ἐν οἷς πιθανῶς καὶ τὰ ἀγάλματα τὰ κοσμοῦντα τὰ ἀετώματα τοῦ ναοῦ, ὧν οὐδὲν ἴχνος εὑρέθη, ἵνα στολίσῃ δι᾽ αὐτῶν τὴν νέαν πρωτεύουσαν Κωνσταντινούπολιν [2].

Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουλιανὸς ὁ Ἀποστάτης, οὗτινος ἡ πρὸς τὸ ἀρχαῖον θρήσκευμα στοργὴ καὶ εὔνοια εἶνε γνωστή, ἐμερίμνησεν ἀναμφιβόλως καὶ περὶ τοῦ δελφικοῦ ἱεροῦ. Ἡ παράδοσις ὅμως [3] περὶ τοῦ δοθέντος εἰς τοὺς ἀπεσταλμένους αὐτοῦ ὑπὸ τὸν Ὀρειβάσιον χρησμοῦ

Εἴπατε τῷ βασιλῆι, χαμαὶ πέσε δαίδαλος αὐλὰ
οὐκέτι Φοῖβος ἔχει καλύβαν, οὐ μάντιδα δάφνην
οὐ παγὰν λαλέουσαν, ἀπέσβετο καὶ λάλον ὕδωρ

φαίνεται πεπλασμένη καὶ μαρτυρεῖ πενθίμως τὴν ἠθικὴν πτῶσιν τοῦ δελφικοῦ χρηστηρίου, τὴν πενίαν καὶ τὴν σχετικὴν ἐγκατάλειψιν. Δὲν εἶνε δὲ ἀληθές, ὅτι ὁ ναὸς εἶχε καταπέσει ἢ ὅτι εἶχε παύσει ἐντελῶς τὸ μαντεῖον νὰ δίδῃ χρησμούς.

Τοῦ μαντείου τὴν ὁριστικὴν κατάλυσιν ἐπήνεγκεν ὁ Θεοδόσιος Α΄ ὁ Μέγας περὶ τὸ 394 μ. Χ. [4] ἀπαγορεύσας τοὺς ἀγῶνας καὶ τὴν ἀρχαίαν λατρείαν, ἐνισχύσας δὲ τὸν χριστια-

τοὺς Δελφοὺς ἐξ αὐτοψίας καὶ συμφύρει πολλάκις ἀσυμβιβάστους εἰδήσεις. Ὅρα καὶ Pauly-Wissowa Realencycl ἐν ἄρθρ. Delphoi σ. 2522 ἑξ.

[1]) Homolle *BCH*, 20, 727 ἑξ.

[2]) Homolle ἔ. ἀ. σ. 729.

[3]) Κεδρην. 532.

[4]) Πρβλ. **Ἐφημ. Ἀρχ.** 1909, σελ. 117, σημ. 3.

νισμόν, ὅστις οὕτω ὑποσκελίζει τοὺς ἀρχαίους θεοὺς καὶ ἱδρύει ἐν Δελφοῖς, ἤδη ἀρχομένου τοῦ ε΄. αἰ., τὰς πρώτας χριστιανικὰς Ἐκκλησίας ὑπὸ τὴν βασιλείαν Θεοδοσίου Β΄ (408 - 450) ἀκολουθοῦντος τὴν πολιτικὴν τοῦ προκατόχου.

Εἶνε ζήτημα, ἂν ὁ ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος μετεβλήθη εἰς ἐκκλησίαν χριστιανικήν [1]). Ἡ ἀφάνεια πάσης ἀρχιτεκτονικῆς μετασκευῆς αὐτοῦ, ὡς τοὐλάχιστον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῆς παρούσης καταστάσεως τῶν ἐρειπίων, πείθει τινάς, ὅτι τοῦτο δὲν ἐγένετο, εἴτε διότι ἦτο καθ᾽ ὑπερβολὴν μέγας ὁ ναὸς καὶ δυσκόλως ἠδύνατο νὰ συντηρηθῇ διὰ τῶν ἀνεπαρκῶν μέσων τῶν παρεχομένων ὑπὸ τοῦ περιωρισμένου κύκλου τῶν νεοφωτίστων πιστῶν, (οἱ Δελφοὶ ἀπὸ κέντρου μετέπεσον εἰς ἀσήμαντον σημεῖον τοῦ δημιουργηθέντος ἤδη νέου θρησκευτικοῦ κόσμου), εἴτε διότι ἐνωρὶς κατεστράφη ἢ ἕνεκα σεισμοῦ ἢ ἕνεκα ἄλλου τινὸς λόγου· ὡρισμένος δὲν εἶνε οὔτε ὁ χρόνος οὔτε ἡ αἰτία τῆς καταστροφῆς ταύτης. Ἀλλ᾽ ἀπὸ τοῦ πρώτου ἡμίσεως τοῦ ε΄ αἰ. χρονολογοῦνται τὰ παλαιότατα τῶν ἀρχιτεκτονικῶν λειψάνων χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν, τῶν περισυλλεχθέντων ἐν Δελφοῖς, ὧν πλεῖστα ἀπόκεινται ἐν τῇ πλατείᾳ καὶ τοῖς δωματίοις πρὸ τῆς κυρίας Α εἰσόδου τοῦ τεμένους τοῦ Ἀπόλλωνος. Ὅτι δὲ τὰ ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ κτίρια παρημελήθησαν καὶ δὴ καὶ ἀστόργως ἐβλάβησάν τινα, ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν πολλῶν μαρμαρίνων ἀρχιτεκτονικῶν μερῶν, ἅτινα ληφθέντα ἐξ αὐτῶν [2]) καὶ μετασχηματισθέντα ἐχρησιμοποιήθησαν εἰς τοὺς χριστιανικοὺς ναούς. Πλεῖστα λοιπὸν τούτων τῶν μερῶν εὑρέθησαν κατὰ τὸν χῶρον τῶν ἐρειπίων τοῦ ἀρχαίου ναοῦ καὶ διὰ τοῦτο δὲν δύναται νὰ ἀποκλεισθῇ ἐντελῶς ἡ γνώμη, ὅτι ἴσως οὗτος μετεποιήθη εἰς χριστιανικὴν ἐκκλησίαν.

Ἡ γνώμη αὕτη ἐνισχύεται καὶ ἐκ τούτου, ὅτι οὐδαμοῦ τοῦ τεμένους ἢ περὶ αὐτὸ μεταξὺ τόσων διασωθέντων ἀρ-

[1]) BCH. 23, σ. 206 ἑξ. (Laurent). *Sitzungsber. der Bayer. Akad.* 1907 σ. 244 σημ. (Pomtow).

[2]) BCH, 20, 720.

χαιοτέρων ἑλληνικῶν καὶ ῥωμαϊκῶν ἐρειπίων εὑρέθησαν θεμέλια χριστιανικῆς ἐκκλησίας καὶ δὴ ἀξίας νὰ βαστάσῃ κόσμον μαρμάρων, οἷος ὁ ἀνευρεθείς. Εἰς τοῦτο δὲ πρέπει νὰ προσθέσωμεν πρῶτον, ὅτι οὐδὲν ἀσφαλὲς λείψανον χριστιανικὸν εὑρέθη ἐκ παραθύρων ἐκκλησίας, ὅπερ ἐνισχύει τὴν γνώμην, ὅτι ἀρχαῖόν τι κτίριον ἄνευ παραθύρων ἦτο ἐκκλησία, καὶ δεύτερον ὅτι ὑπὸ τὸ πολυγωνικὸν ἀνάλημμα τοῦ ναοῦ ἐν τῇ σχηματισθείσῃ ἐπὶ τῆς Ἅλω προσχώσει παρὰ τὴν ἱερὰν ὁδὸν εὑρέθη χριστιανικὸν νεκροταφεῖον, εἶνε δὲ γνωστόν, ὅτι τὰ χριστιανικὰ νεκροταφεῖα κεῖνται πάντοτε πλησίον ἐκκλησίας τινός. Καὶ ὁ Θεοδόσιος δέ, ὅστις μετὰ τόσης βιαιότητος κατέλυσε τὸ ἀρχαῖον θρήσκευμα, θὰ εἶχε πάντως τὸ θάρρος καὶ τὴν φροντίδα νὰ μεταβιβάσῃ τὸν ναὸν εἰς τοὺς χριστιανούς. Τελεία ἐγκατάλειψις οὕτω σπουδαίου ναοῦ θὰ ἦτο τοὐλάχιστον παράδοξος, ὡς θὰ ἦτο παράδοξον νὰ στρέφηται πᾶσα ἡ προσπάθεια τοῦ αὐτοκράτορος τούτου εἰς τὴν κατάλυσιν τῶν ἀρχαίων θεῶν ἰδίᾳ ἐν τοῖς πανελληνίοις κέντροις, νὰ μένωσι δὲ οἱ ἀρχαῖοι μεγαλοπρεπεῖς ναοὶ τῶν κέντρων τούτων ἄχρηστοι ἢ εἰς χεῖρας τῶν ὑπολειπομένων ὀλίγων καὶ ἐπτοημένων ἀντιχρίστων. Ἐν Δελφοῖς δέ, φαίνεται, ἦτο ἐπίσκοπος ὁ ἔν τινι ἐπιγραφῇ ἀναφερόμενος Παντ[ι]μιανὸς [1]) κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τῆς πρώτης ἐγκαθιδρύσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ἐνταῦθα.

Ἀλλ᾽ ἀφ᾽ οὗ ἡ πανελλήνιος λατρεία εἶχε παύσει ἤδη νὰ κομίζῃ τὰς εὐσεβεῖς εἰσφορὰς εἰς τὸ μαντεῖον, οἱ δὲ αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου δὲν παρεῖχον πλέον, ἣν κατ᾽ ἀρχὰς τῆς διαδόσεως τοῦ χριστιανισμοῦ εἶχον ἐπιδείξει πρὸς αὐτὸ πιθανὴν εὔνοιαν χάριν καταπολεμήσεως τοῦ ἀρχαίου θρησκεύματος, καὶ ἀφ᾽ οὗ οἱ κάτοικοι, οἱ ἀποζῶντες πάλαι ἐκ τῶν ἐν τῷ ἱερῷ ἀξιωμάτων καὶ ἐκ τῶν συρρεόντων ξένων [2]) καὶ ὄντες σχεδὸν ἀκτήμονες ἕνεκα τῆς καθιερώσεως τῆς περὶ

[1]) Ὁ **Laurent BCH**, 23, 274 συμπληροῖ ἐσφαλμένως, νομίζων Παντ[α]μιανός.

[2]) Πρβλ. Ὕμν. Ἀπόλ, Πύθ. 354, Ἀθην. 4, 173, Ἡλιοδ. Αἰθ. 2,27.

τοὺς Δελφοὺς γῆς, ἣν πολλάκις εἶχον καταπατήσει [1]), παρέμειναν ἄνευ πόρων πλούτου καὶ ἀήθεις πρὸς ποικιλίαν ἀσχολημάτων ἐν τῇ βραχώδει πατρίδι, πενία κατέλαβε τὴν πόλιν, καταπεσοῦσαν εἰς ἀφάνειαν ἤδη ἀπὸ τοῦ ζ´ αἰ. Ἔκτοτε δὲν ἀπαντῶμεν ἐν Δελφοῖς πλοῦτόν τινα μαρτυρούμενον ὑπὸ ἀρχιτεκτονικῶν λειψάνων τῆς τέχνης.

Τὸ ὄνομα τῶν Δελφῶν ἐξαφανίζεται κατὰ τοὺς σκοτεινοὺς καὶ πτωχοὺς τούτους χρόνους, ἀντικαθιστάμενον ὑπὸ τοῦ ὀνόματος *Καστρί*. Φαίνεται δέ, ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο καθιερώθη ἐκ τοῦ βυζαντιακοῦ τείχους, τὸ ὁποῖον ἐκτίσθη ἴσως πρὸς ἄμυναν κατὰ τῶν ἀπὸ βορρᾶ βαρβάρων σλαύων κατὰ τὸν ζ´ καὶ θ´ ἢ καὶ ιδ´ αἰ. [2]). Τούτου τοῦ τείχους λείψανα σῴζονται τὸ μὲν ἐπὶ τῆς κορυφογραμμῆς ὑπεράνω πρὸς Β. τῆς Πυλαίας (ἔνθα καὶ τὸ τεῖχος τοῦ Φιλομήλου), τὸ δὲ ὑποκάτω καὶ εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τοῦ γυμνασίου μέχρι τοῦ ὑπερκειμένου βράχου τῶν Φαιδριάδων.

Οἱ σεισμοί, οἱ βράχοι, οἱ καιροὶ καὶ οἱ ἄνθρωποι συνεπλήρωσαν βαθμηδὸν τὴν καταστροφὴν τῶν ἀρχαίων κτιρίων τῶν Δελφῶν, ἐπὶ δὲ τῶν ἐρειπίων, κατακαλυφθέντων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπὸ παχέος στρώματος χωμάτων, ὑπῆρχεν ἐξηπλωμένον τὸ μικρὸν καὶ ἀφανῆ βίον διαγαγὸν χωρίον Καστρί.

Διάφοροι περιηγηταὶ κατὰ διαφόρους χρόνους ἀπὸ τοῦ ιε´ αἰ. ἐπεσκέφθησαν αὐτὸ [3]) καὶ ἀντέγραψαν τῇδε κἀκεῖσε ἀποκειμένας ἐπιγραφάς, ἔγραψαν δὲ καί τινας τοπογραφικὰς σημειώσεις. Κατὰ τὸν ιθ´. αἰ. ὅμως εἰς ἐπιστημονικωτέραν ἔρευναν ἐπεδόθησαν κατ᾽ ἀρχὰς μὲν ὁ ἄγγλος ἀξιωματικὸς Leake (1806) [4]) ὁ γερμανὸς Thiersch (1840) [5]) καὶ δὴ ὁ ἐν Ἑλλάδι ἐγκατασταθεὶς μετὰ τὴν ἵδρυσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ βασι-

[1]) BCH, 27, 1903 σ. 104 ἑξ. (Colin).

[2]) Ὅρα Caron ἐν *BCH*, 1897 σ. 26-39.

[3]) Ὁ Κυριακὸς ὁ ἐξ Ἀγκῶνος (Cyriacus Angonitanus) τῷ 1436, ὁ Spon καὶ ὁ Wheler τῷ 1676, ὁ Chandler τῷ 1766, ὁ Dodwell τῷ 1805, ὁ Holland τῷ 1812, ὁ Gell τῷ 1819 καὶ ἄλλοι.

[4]) *Travels in northem Greece* 1835.

[5]) *Abhandl. der Münch. Akad.* III.

λείου γερμανὸς Ulrichs (Οὐλερῖχος), γενόμενος καὶ καθηγητὴς τοῦ ἐν Ἀθήναις Πανεπιστημίου [1]).

Πρῶτος ὅμως ὁ γερμανὸς K. Otfried Müller, συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Ἐρνέστου Κουρτίου τοῦ ἀνασκάψαντος ἔπειτα τὴν Ὀλυμπίαν, ἐπεχείρησε τῷ 1840 καὶ μικρὰς ἀνασκαφάς [2]). Τὸ παράδειγμα αὐτοῦ ἠκολούθησαν μετὰ τὴν εἰς Δελφοὺς ἐπίσκεψιν τοῦ Chenavard [3]) τῷ 1860-1 οἱ γάλλοι Wescher καὶ Foucart [4]), ἑταῖροι τῆς ἐν Ἀθήναις γαλλικῆς ἀρχαιολογικῆς σχολῆς, καθορίσαντες, ὅτι τὸ κατάγραφον πολυγωνικὸν ἀνάλημμα εἶνε ἀνάλημμα τοῦ ναοῦ, τῷ 1880 ὁ γάλλος Houssoulier ἀποκαλύψας τὴν στοὰν τῶν Ἀθηναίων καὶ τὸ πλησίον μέρος τῆς ἱερᾶς ὁδοῦ [5]) καὶ μετ' αὐτὸν ὁ γερμανὸς Pomtow τῷ 1887 εὑρὼν τὴν εἴσοδον τοῦ τεμένους [6]).

Ἀλλ' ἤδη ἀπὸ τοῦ 1861 ἡ Ἑλλ. Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία εἶχε στρέψει τὴν προσοχὴν αὐτῆς πρὸς τοὺς Δελφούς, φιλοδοξοῦσα νὰ ἀνασκάψῃ αὐτούς. Μετὰ τὸν σεισμὸν μάλιστα τοῦ 1870 καταστρέψαντα πάσας τὰς οἰκίας τοῦ χωρίου, ἐνόμισε τὸν χρόνον εὔθετον πρὸς μετατόπισιν τούτου καὶ ἀνασκαφὴν καὶ προέβη πρὸς τὴν κυβέρνησιν καὶ τοὺς χωρικοὺς εἰς διαπραγματεύσεις, αἵτινες, μετά τινας δυσχερείας ὑπερνικηθείσας, ἐφαίνοντο καλῶς προχωροῦσαι μέχρι τοῦ 1879, ὅτε καὶ οἰκίας τινὸς ἀγορὰ εἶχε συντελεσθῇ καὶ ἡ Κασταλία εἶχεν ἀνασκαφῇ (1878) διὰ τοῦ Σ. Δραγούμη καὶ τοῦ Καστόρχη [7]).

[1]) *Reisen und Forschungen in Griechenland* I 1840, II 1863.

[2]) E. Curtius, *Anekdota Delphika* (Berlin) 1843.

[3]) *Voyage en Grèce* 1849 καὶ 1858.

[4]) Wescher et Foucart, *Inscriptions recueillies à Delphes*, Paris, 1863, Foucart, *Memoire sur les ruines et l'histoire de Delphes* 1865 κ. ἄ.

[5]) Ἐντεῦθεν ἐξεδόθησαν ἐπιγραφαὶ ἐν BCH, 1881-83 καὶ 1893.

[6]) Τῷ 1889 ἐξέδωκεν ἐν Βερολίνῳ *Beiträge zur Topographie von Delphi*. Ὅρα καὶ *Fasti delphici* ἐν *Jahrbücher für Phil.* 1889, 1894, 1897 καὶ *Philologus* 1889.

[7]) Εὐθ. Καστόρχη *Ἱστορ. Ἔκθ. τῶν πράξεων τῆς Ἀρχ. Ἑταιρείας ἀπὸ τοῦ 1837-1879* σ. 82 ἑξ. *Ἀθηναίου* τ. Ζ' 202 ἑξ. Καββαδία, *Ἱστ. τῆς Ἀρχ. Ἑτ.* 73.

Ἀλλ᾽ ἐν τῷ μεταξὺ ἡ γαλλικὴ σχολὴ πεισθεῖσα περὶ τοῦ πλούτου τοῦ ἀρχαιολογικοῦ τούτου χώρου ἐνήργει [1]) νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀνασκαφὴν αὐτοῦ διὰ τοῦ διευθυντοῦ αὐτῆς Παύλου Foucart καὶ ἐπέτυχε τῷ 1882 τὴν σύναψιν συμβάσεως μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ἀλλ᾽ ἡ σύμβασις αὕτη ἔμεινεν ἀψήφιστος, ἐθρυλήθη δὲ ἀνάληψις τῶν ἀνασκαφῶν τῶν Δελφῶν ὑπὸ τῶν γερμανῶν. Τῷ 1887 συνήφθη δευτέρα σύμβασις μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Γαλλίας μὴ ἐπικυρωθεῖσα ὅμως καὶ αὕτη, τῷ δὲ 1889 ἐπεζητήθη ἀνεπιτυχῶς ἄδεια πρὸς ἀνασκαφὴν τῶν Δελφῶν ὑπὸ τῶν Ἀμερικανῶν. Τῷ 1891 γενομένου διευθυντοῦ τῆς Γαλλικῆς σχολῆς τοῦ Θεοφίλου Homolle ἐκυρώθη δεόντως ἡ συναφθεῖσα τῷ 1887 σύμβασις [2]).

Συμφώνως πρὸς τὴν σύμβασιν ταύτην καὶ ὑπὸ τὴν ἀκάματον καὶ διατελῆ διεύθυνσιν τοῦ κ. Homolle ἡ γαλλικὴ σχολὴ προέβη εἰς τὴν ἀνασκαφὴν τῶν Δελφῶν διὰ δα-

[1]) **Michaelis** ***die arch. Entdeckungen*** σελ. 123 ἑξ.

[2]) «Περὶ κυρώσεως συμβάσεως περὶ ἀρχαιολογικῆς ἀνασκαφῆς ἐν Δελφοῖς.

Νόμος ͵ΑϠΟΔ΄.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α΄.

ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Ψηφισάμενοι ὁμοφώνως μετὰ τῆς Βουλῆς, ἀπεφασίσαμεν καὶ διατάσσομεν.

Ἄρθρον 1.

Ἡ μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Γαλλίας συνομολογηθεῖσα καὶ ἐν Ἀθήναις τῇ 23 Ἰανουαρίου (4 Φεβρουαρίου) 1887 ὑπογραφεῖσα σύμβασις ἐξ ἄρθρων ὀκτὼ περὶ ἀρχαιολογικῶν ἀνασκαφῶν ἐν Δελφοῖς, ἧς τὸ κείμενον ἕπεται ἐν μεταφράσει, ἔχει πλήρη καὶ νόμιμον ἰσχύν.

Ἄρθρον 2.

Χάριν τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης ἀπαλλοτριοῦνται ὑποχρεωτικῶς λόγῳ δημοσίας ἀνάγκης τὰ οἰκοδήματα καὶ τὰ ἄλλα ἀκίνητα κτήματα τοῦ χωρίου τῶν Δελφῶν, ὡς καὶ τὰ ἐν τῷ ἀνασκαπτέῳ χώρῳ κείμενα, συμφώνως πρὸς τὰς διατάξεις τοῦ νόμου ΣΞΓ΄ τοῦ 1867 περὶ ὁδοποιΐας, ὡς ἐτροποποιήθη διὰ τῶν νόμων ͵ΑΧΜΒ΄ τοῦ 1888 καὶ ͵ΑΩϞΖ΄ τοῦ 1891 περὶ ἀπαλλοτριώσεως τῶν ὑπὸ σιδηροδρόμων καταλαμβανομένων γαιῶν καὶ κτημάτων.

ΣΥΜΒΑΣΙΣ

Περὶ ἀρχαιολογικῆς ἀνασκαφῆς ἐν Δελφοῖς.

Αἱ κυβερνήσεις τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου καὶ τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας, ἐπιθυμοῦσαι νὰ ἐπιχειρήσωσιν ἐκ συμφώνου ἀρχαιολογικὴν

πάνης 750,000 φρ., εἰς ἃ ἡ μὲν Ἑλλην. κυβέρνησις πλὴν ἄλλων δαπανῶν προσέθηκεν 60,000 δραχ. διὰ τὴν ἀπαλλοτρίωσιν τοῦ χωρίου Καστρί, ὁ δὲ ἀοίδιμος Ἀνδρέας Συγγρὸς

ἀνασκαφὴν ἐν Δελφοῖς καὶ ἀποφασίσασαι νὰ συνάψωσιν σύμβασιν ἐπὶ τούτῳ, συνέθεντο τὰ ἑπόμενα:

Ἄρθρον 1.

Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις παραχωρεῖ τῇ Γαλλικῇ ἀποκλειστικῶς τὴν ἄδειαν, ὅπως ἀνασκάψῃ ἐν Δελφοῖς ἐπὶ πενταετίαν.

Ἡ θέσις τῶν ἀρχαίων περιβόλων, ὡς καθορισθήσεται ἀπὸ κοινοῦ ὑπὸ τοῦ Γενικοῦ ἐφόρου τῶν ἀρχαιοτήτων καὶ τῆς Διευθύνσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Γαλλικῆς Σχολῆς, ἀποτελέσει τὸ σύνολον τοῦ χώρου τῆς ἀνασκαφῆς·

Ἄρθρον 2.

Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἀναδέχεται ἐκ τῶν πρὸς ἀπαλλοτρίωσιν δαπανῶν ποσὸν μέχρις ἑξήκοντα χιλιάδων φράγκων.

Ἄρθρον 3.

Ἡ Γαλλικὴ Κυβέρνησις ἀναδέχεται τὴν ὑποχρέωσιν, ὅπως ἐκτελέσῃ τὴν ἀνασκαφήν, αὐτὴ ὑφισταμένη τὰς δαπάνας αὐτῆς.

Ἡ Ἑλλὰς ἔσται κυρία πάντων τῶν προελευσομένων ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς καλλιτεχνημάτων, ἀρχαιοτήτων καὶ ἄλλων ἀντικειμένων.

Τῶν ἀπαλλοτριωθησομένων κτημάτων ἡ κυριότης θέλει ἀνήκει εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος.

Ἄρθρον 4.

Ἡ Γαλλικὴ Κυβέρνησις θέλει ἔχει τὸ ἀποκλειστικὸν δικαίωμα τοῦ λαμβάνειν ἀποτυπώματα καὶ ἐκμάγματα πάντων τῶν ἀντικειμένων, ὅσα ἡ ἀνωτέρω ἀνασκαφὴ ἤθελεν ἀποκαλύψει. Ἡ διάρκεια τοῦ ἀποκλειστικοῦ αὐτοῦ δικαιώματος ἔσται πενταετής, ἀρχομένη ἀπὸ τῆς εὑρέσεως ἑκάστου ἀντικειμένου.

Κατὰ τὸ αὐτὸ χρονικὸν διάστημα ἡ Γαλλικὴ Κυβέρνησις θέλει ἔχει τὸ ἀποκλειστικὸν δικαίωμα δημοσιεύσεως τῶν ἐπιστημονικῶν καὶ καλλιτεχνικῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἀνασκαφῆς.

Ἄρθρον 5.

Ἡ Γενικὴ Ἐφορία τῶν ἀρχαιοτήτων δύναται νὰ τάξῃ εἰδικὸν ἐπίτροπον πρὸς ἐπιτήρησιν τῶν ἔργων τῆς ἀνασκαφῆς.

Ἄρθρον 6.

Ἡ προκειμένη σύμβασις θέλει ἰσχύσει ἐπὶ δέκα ἔτη, ἀφ᾽ ἧς ἡμέρας ἐγκριθῇ ὑπὸ τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας.

Ἄρθρον 7.

Ἑκατέρα τῶν Κυβερνήσεων ὑποχρεοῦται νὰ ὑποβάλῃ τὸ ταχύτερον τὴν παροῦσαν σύμβασιν εἰς τὴν ἔγκρισιν τῆς οἰκείας νομοθετικῆς ἐξουσίας.

Ἄρθρον 8.

Ἡ παροῦσα σύμβασις κυρωθήσεται, αἱ δὲ ἐπικυρώσεις ἀνταλλαγήσονται ἐν Ἀθήναις ὡς οἷόν τε τάχιον.

Πρὸς πίστωσιν τῶν ἀνωτέρω, ἔνθεν μὲν ὁ κ. Στέφανος Δραγούμης

περὶ τὰς 150 χιλ. δρχ.[1]) διὰ τὴν κτίσιν τῶν δύο πτερύγων τοῦ μουσείου, καὶ ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων 35,000 δρ. διὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ θησαυροῦ τῶν Ἀθηναίων[2]).

Ἀντὶ δραχμῶν 250,000 ἠγοράσθη τὸ χωρίον Καστρὶ καὶ ἐκτίσθη δυτικώτερον ἐπὶ τῆς θέσεως, ἐφ' ἧς κεῖται νῦν, εἶτα δὲ ἀπεκαλύφθησαν βαθμηδὸν τὰ ἀρχαῖα ἐρείπια τοῦ τεμένους τοῦ Ἀπόλλωνος, τοῦ σταδίου, τοῦ Γυμνασίου καὶ τελευταῖον

ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Α. Μ. τοῦ Βασιλέως τῶν Ἑλλήνων, ἔνθεν δὲ ὁ κόμης Μοντολόν, ἔκτακτος ἀπεσταλμένος καὶ πληρεξούσιος ὑπουργὸς τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας ἐν Ἀθήναις, ἔχοντες τὴν προσήκουσαν ἐντολὴν παρὰ τῶν ἰδίων Κυβερνήσεων, ὑπέγραψαν τὴν σύμβασιν ταύτην καὶ ἐπέθεντο τὰς ἰδίας σφραγῖδας.

Ἐγένετο ἐν Ἀθήναις εἰς διπλοῦν τῇ 23 Ἰανουαρίου (4 Φεβρ.) 1887.

Σ. Δραγούμης
Μοντολόν.

Ὁ παρὼν νόμος, ψηφισθεὶς ὑπὸ τῆς Βουλῆς καὶ παρ' Ἡμῶν σήμερον κυρωθείς, δημοσιευθήτω διὰ τῆς «Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως» καὶ ἐκτελεσθήτω ὡς νόμος τοῦ Κράτους.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 13 Ἀπριλίου 1891.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ

Λ. Δεληγιώργης.

Ἐθεωρήθη καὶ ἐτέθη ἡ μεγάλη τοῦ Κράτους σφραγίς.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 4 Μαΐου 1891.

Ὁ ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης Ὑπουργὸς
Ἀλέξ. Θ. Ζαΐμης.

[1]) Ἀκριβέστερον εἰπεῖν ὁ Συγγρὸς εἶχεν ὑποσχεθῆ τῷ κ. Homolle νὰ δώσῃ 3 χιλ. λίρας, ἃς ὅμως δὲν ἀνέγραψεν ἐν τῇ διαθήκῃ αὐτοῦ. Ἀλλ' ἡ σύζυγος αὐτοῦ κ. Ἰφιγένεια Συγγροῦ ἐπλήρωσε τὰς 3 χιλ. λίρας, ἰσοδυναμούσας τότε πρὸς 130 χιλ. δρχ. περίπου. Ἐπειδὴ δὲ ἡ δαπάνη ὑπερέβη τὸν προϋπολογισμὸν τοῦ ἔργου, ἡ κυρία Συγγροῦ κατέβαλεν ἐξ ἰδίων ἑτέρας 20 χιλ. δρχ.

[2]) Κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1902 ὁ κ. Homolle προέτεινε τοῦτο δι' ἀναφορᾶς πρὸς τὸν φιλόπολιν Δήμαρχον Ἀθηναίων κ. Σ. Μερκούρην, ὅστις ἐμφρόνως καὶ προθυμότατα ἐνεστερνίσθη τὴν πρότασιν, ψηφισθεῖσαν ὁμοθύμως ὑπὸ τοῦ Δημοτικοῦ Συμβουλίου Ἀθηναίων κατὰ τὴν συνεδρίαν τῆς 27 Ἰανουαρίου 1903. Ἡ ἐργασία ἤρξατο ἀμέσως ἀνατεθεῖσα τῷ γάλλῳ κ. Replat. Μὴ ἀρκέσαντος τοῦ πρώτου ψηφισθέντος ποσοῦ τῶν 20 χιλ. δραχμῶν, ἐψηφίσθησαν ἕτεραι 15 χιλ. κατὰ Μάρτιον τοῦ 1905. Ἡ ἀποπεράτωσις τοῦ ἔργου ἑωρτάσθη τῇ 25 Σεπτεμβρίου 1906 ἐν Δελφοῖς. Πρβλ. καὶ *Comptes rendus de l'Académie des inscript. et belles lettres* 1903 σ. 103 1906 σ. 531. *Congrès international d'archéol.* Athènes 1905 σ. 167 ἑξ. (Homolle).

τοῦ τεμένους τῆς Προναίας Ἀθηνᾶς (1891) [1]. Δὲν ἀνεσκάφη ἡ Πυλαία καὶ τὰ πλεῖστα μέρη τῆς ἀρχαίας πόλεως, ἅτινα περιεζώννυον σχεδὸν πάντα τὰ ἀνωτέρω ἐπίσημα κέντρα τῶν ἀρχαίων Δελφῶν.

Συνεργάται τοῦ κ. Homolle ἀντάξιοι τοῦ θερμουργοῦ παραδείγματος αὐτοῦ ἐγένοντο πολλοὶ νεαροὶ τότε ἑταῖροι τῆς γαλλικῆς Σχολῆς, ἐπιφανεῖς δελφολόγοι νῦν, ὧν τὰ μελετήματα συναντᾷ τις εἰς τὰς σελίδας τοῦ παρόντος βιβλίου. Ἀρχιτέκτων καταστρώσας τὸ σχέδιον (Πίν. IV) τοῦ τεμένους τοῦ Ἀπόλλωνος ἦτο ὁ Tournaire [2].

Τὰ εὑρήματα ἦσαν ἀπροσδοκήτως δαψιλῆ καὶ σημαντικά, μάλιστα δὲ αἱ ἐπιγραφαί, ἀνερχόμεναι εἰς ἀριθμὸν ἀνώτερον τῶν 5.000, εἰς ἃς προσθετέον 1100, γνωστὰς ἤδη πρότερον, καὶ τὰς ἑκάστοτε ἀνευρισκομένας νῦν [3]. Μέρος αὐτῶν ἐδημοσιεύθη ἤδη προσωρινῶς ἐν δυσαριθμήτοις ἄρθροις καὶ βιβλίοις, κυρίως δ᾽ εἰς τὸ Περιοδικὸν τῆς ἐν Ἀθήναις Γαλλικῆς Σχολῆς *Bulletin de Correspondance Hellénique*· συντομώτεραι δὲ ἀναγγελίαι τῶν εὑρημάτων κεῖνται καὶ ἐν ἄλλοις περιοδικοῖς ὡς ἡ *Revue des études Grecques* τὰ *Comptes rendus de l'Académie des inscriptions et belles lettres* κλ. Ἤδη ἐκδίδεται πολύτομον τὸ ὁριστικὸν δημοσίευμα περὶ τῶν δελφικῶν ἀνασκαφῶν *(Fouilles de Delphes)* τεθέντων πρώτων εἰς κυκλοφορίαν τῶν ἀναγκαίων πινάκων καὶ δημοσιευθέντων καὶ 7 τευχῶν: ὑπὸ τοῦ Perdrizet (τόμ. V μικροτεχνήματα ἐκ πηλοῦ καὶ μετάλλων), Homolle (τόμ. IV, τεῦχ. I γλυπτὰ ἔργα), Bourguet καὶ Colin τόμ. III τεύχη I, II, III ἐπιγραφαί).

---

[1]) *Comptes rendus de l'Académie* 1900 σ. 487. 1901 σ. 638. 1902 σ. 241.

[2]) Δυστυχῶς τὸ σχέδιον τοῦτο δὲν περιλαμβάνει πάντα τὰ ἑκατέρωθεν τοῦ τεμένους τοῦ Ἀπόλλωνος ἀνασκαφέντα κτίσματα· ἐν τούτοις δὲ εἶνε πολλὰ ἀξιολογώτατα. Λεπτομέρειαί τινες δύνανται διὰ μικρᾶς ἀπασχολήσεως μηχανικοῦ τινος νὰ συμπληρωθῶσιν ἢ διορθωθῶσιν εὐκόλως. Μικράς τινας μεταβολὰς ἐπήνεγκον αὐτός.

[3]) Πρβλ. *Berl Phil. Woch.* 1899 σ. 249 ἑξ.

Εἰκ. 1 (ἀπ' Α)

Β΄. ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΙΣ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ (Πίν. Ι),

Εἰς τὸ Α ἄκρον τοῦ σημερινοῦ χωρίου τῶν Δελφῶν *(Καστρὶ)* ἐντὸς τῶν βράχων παρὰ τὴν ἐκεῖ κρήνην ἀριστερὰ τῆς εἰς Ἀράχωβαν ἁμαξιτοῦ εἶναι διάφοροι λαξευτοὶ τάφοι, ὧν ἡ σειρὰ ἐξακολουθεῖ εἰς μεγάλην ἔκτασιν πρὸς ΒΔ, ὡς βαίνει ὁ κρημνὸς τοῦ βράχου. Οἱ ῥωμαϊκοὶ οὗτοι τάφοι μετ᾿ ἄλλων παλαιοτέρων [1]), καταστραφέντων ἤδη, ἀπετέλουν τὴν Δ *νεκρόπολιν* τῶν Δελφῶν. Ἔκειντο δὲ αἱ νεκροπόλεις τὸ πάλαι ἔξω τῶν πόλεων.

Ἡ ἐκ τοῦ δεξιοῦ χείλους τῆς ὁδοῦ θέα πρὸς Δ (εἰκ. 1) εἶναι μεγαλοπρεπής. Δεξιὰ ὑψοῦται ὁ *Ἔλατος*, ὑπὸ τοὺς Α πρόποδας τοῦ ὁποίου εἶναι ἐκτισμένη ἡ Ἄμφισσα, πόλις ἐπιφανεστάτη ποτὲ τῶν Ὀζολῶν ἢ Ἑσπερίων Λοκρῶν (ὁρατὴ ἐν μέρει ἔξωθεν τοῦ Δ ἄκρου τοῦ χωρίου), εἰς οὓς ἀνῆκον καὶ αἱ πρὸς τὴν θάλασσαν Ν κατερχόμεναι παραφυάδες τοῦ ὄρους αἱ σχηματίζουσαι τὸν πλησίον κόλπον τῆς Ἰτέας καὶ τὸν τοῦ Γαλαξειδίου πρὸς Δ περαιτέρω, ἀμφοτέρους τούτους μέρη τοῦ μείζονος *Κρισαίου κόλπου*. Εἰς τὸν πρῶτον κόλπον διακρίνεται ἡ Ἰτέα, εἰς δὲ τὸν δεύτερον ἀποκρύπτεται τὸ Γαλαξείδιον (Οἰάνθεια) ὑπὸ τῆς ἔμπροσθεν ὑψουμένης *Κίρφεως*, ἥτις καλύπτει ἐντεῦθεν τῆς Ἰτέας καὶ τὴν θέσιν τῆς

[1]) Ἐκ τούτων προέρχεται τὸ πώρινον σῆμα τοῦ ἠρίου (ἰδιωτικοῦ οἰκογενειακοῦ τάφου), ὅπερ εἶχε κτισθῆ διὰ τὸν Ἀρχέδαμον τὸν υἱὸν τοῦ Πυθέα τὸν Σελινούντιον. Ἀπόκειται δὲ τὸ σῆμα τοῦτο ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐν τῷ μουσείῳ. Ὅρα Pomtow *Beit. z. Top. v. Delphi* πίν. XI. ἀρ. 28, πίν. X, ἀρ. 26 (=σελ. 121, 13) καὶ πίν. XIV ἀρ. 45-46. Bechtel *Gr. Dialektinschr.* 3044.

ἀρχαίας *Κίρρας* (νῦν *Ξηροπήγαδο* ἢ *῞Αγ. Νικόλαος)*, ἐπινείου ποτὲ τῶν Δελφῶν.

Πέραν τῆς θαλάσσης φαίνονται ἀχλυώδη ἢ χιονοσκεπῆ τὰ ὄρη τῆς Πελοποννήσου ἡ Κυλλήνη (Ζίρια), τὰ ᾿Αροάνια (Χελμὸς) καὶ ὁ ᾿Ερύμανθος (᾿Ωλωνός).

῾Η Κίρφις *(Ξηροβοῦνι)* εἶναι παρώρεια τοῦ Παρνασοῦ καλύπτουσα τὴν θέαν πᾶσαν ἔμπροσθεν (Ν) καὶ ἀριστερὰ (ΝΑ), ἀλλὰ σχηματίζουσα μεγαλοπρεπῆ χαράδραν ὑπὸ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἡμῶν. ῾Ο *Πλειστὸς* ποταμὸς *(Ξηροπόταμος)* διαρρέει τὴν χαράδραν, εὐθαλὴς δὲ ἐλαιὼν [1]) ἀκμάζει ἑκατέρωθεν καὶ ἐν τῇ κοίτῃ τούτου ἐκβάλλων οἱονεὶ καὶ οὗτος ὡς γιγαντώδης δενδρόφυτος ποταμὸς εἰς τὸν μείζονα ἐλαιῶνα τοῦ εὐφορωτάτου καὶ περιφήμου ἐν τῇ ἱστορίᾳ Κρισαίου πεδίου. Τὸ πεδίον τοῦτο ὡς καὶ ὁ προκείμενος κόλπος τῆς θαλάσσης ἔλαβον τὸ ὄνομα αὐτῶν ἐκ τῆς μεγάλης καὶ ἰσχυρᾶς ποτὲ πόλεως *Κρίσης* (σελ. 9 ἑξ.), ἥτις ἔκειτο ἐπὶ τοῦ προβλῆτος βραχώδους λόφου, ὅστις προχωρεῖ πρὸς τὸ πεδίον ὡς χερσονησοειδὲς ἀκρωτήριον, ὀλίγον χαμηλότερα τοῦ χωρίου *Χρισοῦ*, οὗτινος ὀλίγας οἰκίας καὶ τὸ κυπαρισσόφυτον νεκροταφεῖον διακρίνεται ἐκ τῆς θέσεως ταύτης. ᾿Επὶ τοῦ λόφου τούτου περὶ τὸ ἐκεῖ κείμενον ἐκκλησίδιον εἶνε λείψανα τῆς ἀρχαίας πόλεως. ᾿Αξιοθέατον ὅμως εἶναι τὸ πελασγικὸν τεῖχος αὐτῆς, οὗτινος ἡ γραμμὴ (πάχ. 6,40 μ.) ἀρχομένη ἄνω τοῦ Πλει-

[1]) ᾿Ελαῖαι ἀναφέρονται ἐν Δελφοῖς τὸ πρῶτον ἐν **Wescher** *Monum. bilingue de Delph.* σ. 99 καὶ σ. 56 στ. 42, καλούμεναι μάλιστα «παλαιαί». ᾿Αλλ᾿ εἶνε δένδρον πανάρχαιον ἐν ῾Ελλάδι· πυρῆνες ἐλαιῶν εὑρέθησαν ἐν τάφοις μυκηναϊκοῖς (***᾿Εφ. ᾿Αρχ.*** 1888 σ. 136 πρβλ. Τσούντα ***Μυκήν.*** 248, 52 ***᾿Εφ. ᾿Αρχ.*** 1889, 152· 1891, 15 ἑξ.). Περὶ τῆς παλαιότητος τοῦ δένδρου ἐν Κρήτῃ ὅρα **von Duhn** *Archiv* f. Rel. — Wiss. 1909, 164· ἐν δὲ τῷ ἀνακτόρῳ τῆς Κνωσοῦ ἔχομεν τὸ παλαιότατον ἐλαιοτριβεῖον BSA, VII, 82 ἑξ. ᾿Εν ᾿Αττικῇ αἱ ἐλαῖαι ὑπῆρχον ἀσφαλῶς ἐπὶ Σόλωνος καὶ Πεισιστράτου (Γ. Μπὰρτ ***᾿Αθηνᾶ*** 1905, 166 ἑξ.), ἀλλὰ πρέπει νὰ ἦσαν πολὺ παλαιότεραι, διότι εἶνε τὸ κατ᾿ ἐξοχὴν δένδρον τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι καὶ ἐν Δελφοῖς ἐκαλλιεργοῦντο πάντοτε, εἰ καὶ δὲν ἦσαν ἴσως τόσον διαδεδομέναι ὅσον σήμερον (ὅρα καὶ **Neumman-Partsch** *Phys. Geogr.* 412-413).

Εἰκ. 2 (ἀπὸ Δ)

'Αριθ. 178

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΑΠΟΔΕΙΞΙΣ ΚΑΤΑΒΟΛΗΣ ΔΡΑΧ. 50.

Ὄνομα πληρωτοῦ καὶ αἰτία πληρωμῆς.

Ὁ κ. Geor. Daux

κατέβαλεν εἰς τὸ Ταμεῖον τῆς Ἑταιρείας:

Δρχ. πεντήκοντα

(δρ. 50.—)

διὰ

1. Ταχυδρ. [illegible] [illegible]

Δρ. 50.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 17-10 1933

Ὁ Διευθυντὴς
τοῦ Γραφείου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας

[illegible]

στοῦ ἐντεῦθεν τοῦ ἐπὶ τοῦ λόφου κειμένου ἐκκλησιδίου παρὰ τὸ εἰς τὸ χεῖλος τοῦ κρημνοῦ λευκάζον μικρὸν προσκυνητάριον, βαίνει οἱονεὶ πρὸς τὸ χωρίον Χρισόν.

Εἰς ἀπόστασιν 70 βημάτων περίπου περαιτέρω ἀπὸ τῆς εἰρημένης δελφικῆς κρήνης ἡ ὁδὸς κάμπτεται πρὸς τὰ ἀριστερά. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ βράχος προεξετείνετο ἄλλοτε περισσότερον καὶ ἀπεστένου τὴν ὁδόν. Πρὸ τούτου τοῦ στενοῦ πιθανῶς ἐγένετο (173 π Χ.) ἀπόπειρα δολοφονίας τοῦ βασιλέως τῆς Περγάμου Εὐμένους ὑπ᾽ ἀνθρώπων σταλέντων ὑπὸ τοῦ τελευταίου βασιλέως τῆς Μακεδονίας Περσέως. Οἱ δολοφόνοι προσέβαλον ἄνωθεν τοῦ βράχου τὸν βασιλέα, ὅστις τετρωμένος ἐσώθη ῥιφθεὶς κάτωθεν τῆς ὁδοῦ [1]·

Ὑπὸ τὴν ὁδὸν χαμηλὰ ὁ βράχος βαίνει πρὸς τὸν Πλειστὸν κατακορύφως κρημνώδης πρὸς Δ, ἡ δὲ κορυφογραμμὴ αὐτοῦ ἦτο φαίνεται ὅριον τῆς πόλεως τῶν Δελφῶν ὀχυρόν, συνεχίζον τὸ τεῖχος τοῦ Φιλομήδου, ὅπερ κατήρχετο ἄνωθεν τῆς νῦν ἁμαξιτοῦ ὁδοῦ καὶ οὗτινος σῴζονται λείψανά τινα πρὸς Β μακρὰν αὐτῆς ἢ πρὸς Δ καὶ πλησίον τοῦ σταδίου [2]. Ὁ περίβολος τῆς πόλεως ἦτο εὐρύτερος τοῦ κατῳκημένου χώρου αὐτῆς· διερχόμενος δὲ πρὸς Α εἰς τὸν ἀπέναντι ἐλαιῶνα (εἰκ. 2) ἀνήρχετο ἐκεῖ πρὸς Β ἤτοι πρὸς τὸν αὐτόθι βράχον, τὸν καταβαίνοντα μέχρι τῆς ἁμαξιτοῦ ὁδοῦ εἰς ὃ σημεῖον αὕτη, ὑπεράνω τῶν πρὸς τὰ δεξιὰ φαινομένων ἐρειπίων (εἰκ. 2,2) ἀπομακρυνομένη τοῦ ἐλαιῶνος, βαίνει πρὸς τὴν Ἀράχωβαν, ἧς φαίνονται πέραν ὀλίγαι οἰκίαι ἐπὶ τῆς ἀκμῆς τοῦ ὁρίζοντος ὄρους.

Ἀπέναντι ἡμῶν ἤδη προχωρούντων ἀναπτύσσεται ἡ σειρὰ

[1]) Ἀππιαν. Μακ. 11 4, 7 Liv. 42, 15 ἑξ. Δί. Κάσ. ἀπ. 66, 3. Πολυβ. 22, 8, 3 ἑξ. Pomptow *Beitr. z. Top. v. Delphi* σ. 82 ἑξ. Ὁ κρημνὸς νῦν καλεῖται ***Βασιλεάδες.***

[2]) Ἐνταῦθα ἀνυψουμένων τῶν Φαιδριάδων διανοίγεται μεταξὺ τῶν βράχων ὁδὸς ἄγουσα τὸ μὲν διὰ τῆς κακῆς Σκάλας εἰς τὸν Παρνασὸν καὶ τὸ Κωρύκιον ἄντρον τὸ δὲ κατωτέρω πρὸς τὴν Ἄμφισσαν. Παρὰ τὴν δευτέραν ταύτην, ἄχρηστον νῦν, διακλάδισιν ὑπάρχουσιν ἐν τῷ βράχῳ λαξευτοὶ τάφοι.

τῶν γιγαντιαίων *Φαιδριάδων Πετρῶν* (εἰκ. 2 εἰκ. 3 εἰκ. 4) ἀποτόμως ὑψηλῶν περὶ τὰ 300 μ., ἀποτελουσῶν οἱονεὶ ἐξώστην τοῦ ὑπερκειμένου Παρνασοῦ καὶ διασχιζομένων ὑπὸ χαράδρας (*Ἀρκουδόρρεμμα* ἢ *Παππαδιά*), εἰς τὸν μυχὸν τῆς ὁποίας εἶνε ἡ Κασταλία κρήνη (εἰκ. 4,1). Αἱ Φαιδριάδες σύγκεινται ἐκ δύο συμπαγῶν ὄγκων, τῆς *Ὑαμπείας* (Φλεμπούκου) (εἰκ. 3) δεξιὰ καὶ τοῦ ἑτέρου δικορύφου ὄγκου πρὸς τὰ ἀριστερά, ὅστις ἐκαλεῖτο ἴσως *Ναυπλία*, νῦν δὲ Ῥοδινὴ (εἰκ. 4). Ὁ πρὸς Α τῆς Ὑαμπείας συναφὴς αὐτῇ κρημνὸς μέχρι ὑπεράνω τῆς Ἀραχώβης εἶνε πιθανῶς ὁ *Κατοπτήριος* ἢ *Κατοπτευτήριος* λεγόμενος χῶρος [1]).

Ὑπὸ τοὺς βραχώδεις τούτους ὄγκους ἔκειντο τὰ ἱερὰ καὶ ἡ πόλις τῶν Δελφῶν (πρβλ. πίν. I). Τούτων τὰ σπουδαιότερα μέρη ἀνεσκάφησαν καὶ εἶνε καταφανῆ μακρόθεν. Καὶ ὑπὸ μὲν τὴν Ὑάμπειαν εἶνε δύο πεδία ἐρειπίων (εἰκ 2, 1 καὶ 2) ἀνεσκαμμένων, δεξιὰ μὲν τὸ *τέμενος τῆς Προναίας Ἀθηνᾶς*, καλούμενον ὑπὸ τῶν ἐντοπίων *Μαρμαριά*, ἀριστερὰ δὲ πρὸς τὴν Κασταλίαν τὸ *Γυμνάσιον*· ὑπὸ δὲ τὴν Ῥοδινὴν εἶνε (εἰκ. 3) τὸ τέμενος τοῦ Ἀπόλλωνος, μετὰ τῶν ἐρειπίων τοῦ ναοῦ τοῦ περιωνύμου μαντείου καὶ τῶν μετ᾽ αὐτοῦ συναφῶν παλαιῶν ἢ νεωτέρων κτιρίων. Ἐντεῦθεν τοῦ τεμένους εἶνε τὸ φυλακεῖον τῶν φρουρούντων χωροφυλάκων καὶ τὸ Μουσεῖον (εἰκ. 4 3 καὶ 4), οὗτινος αἱ δύο πτέρυγες ἐκτίσθησαν δαπάναις μὲν τοῦ ἀοιδίμου ἐθνικοῦ εὐεργέτου Ἀνδρέου Συγγροῦ ἀλλὰ τῇ φροντίδι καὶ ἐπιστασίᾳ τῆς Γαλλικῆς ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν.

[1]) Στράβ. 423 BCH, 1893 σ. 576. Ἐκ τῆς Ὑαμπείας λέγεται, ὅτι κατεκρημνίσθη καὶ ἐφονεύθη ὑπὸ τῶν Δελφῶν ὁ Αἴσωπος, ὡς κατεκρημνίζοντο οἱ ἱερόσυλοι πρβλ. Εὐριπ. ***Ἴων.*** 1266 ἑξ. Αἰλιαν. ***π. ἱ.*** 11, 5. Μετὰ τὸν θάνατον ὅμως τοῦ Αἰσώπου αἱ τοιαῦται τιμωρίαι ἐξετελοῦντο ἀπὸ τῆς Ναυπλίας· Πλουτ. 557 ***de sera num.*** 7 πρβλ. καὶ Παυσ. 10, 2, 4. Εἶνε δὲ πιθανόν, ὅτι Ναυπλία δύναται νὰ εἶναι ὁ κάτω τῆς ἁμαξιτοῦ βράχος κατὰ τὴν θέσιν Βασιλεάδες, ἐν ᾗ ἐσώθη ὁ Εὐμένης. Πιστεύεται νῦν ὑπὸ τῶν κατοίκων, ὅτι ἐνταῦθα κατεκρημνήσθη ὁ Αἴσωπος. Ἐνταῦθα δὲ κατακρημνίζουσι σήμερον τὰ θνήσκοντα ζῷα πρὸς τὴν κοίτην τοῦ Πλειστοῦ.

Εἰκ. 3 (ἀπὸ Δ)

Εἰκ. 4 (ἀπὸ Δ)

Ἂν περιστρέψωμεν τὸ βλέμμα ἡμῶν περὶ πάντα τὸν δελφικὸν ὁρίζοντα, βλέπομεν πῶς ὀρθοῦται πέριξ ἡ φύσις ἐπιβλητικὴ καὶ ὡραία ἐν τῇ ἀγριότητι αὐτῆς. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπότομοι εἶνε αἱ γραμμαί, ἃς χαράσσει, καὶ τραχεῖαι αἱ ἐπιφάνειαι, ἃς σχηματίζει. Αἱ μεταπτώσεις δὲ τῶν εἰκόνων καὶ τῶν χρωματισμῶν εἶνε τόσον πυκναὶ καὶ ταχεῖαι, ὥστε ἔκπληξιν προξενεῖ ἡ ῥαγδαία ἀποκάλυψις τοῦ ὅλου εἰς τὸν προσερχόμενον θεατήν. Εἰς ταύτην τὴν ἀσυνήθη τοποθεσίαν, ἐντὸς τοῦ πετρώδους τούτου μυχοῦ τοῦ Παρνασοῦ, ὃν περιβάλλει νῦν ἐρημίας σιγὴ ἢ θορυβεῖ ἡ μυριόστομος ἠχὼ τῶν συντριβομένων κάτω πρὸς τὸν ἐλαιῶνα ὑδάτων τῆς Κασταλίας, εὐλόγως ἐνεφώλευσεν ὁ μυστικισμὸς καὶ ἡ ἔκστασις, ἣν εἶχεν ἡ ἀρχαία θρησκεία. Οἱ παλαιοὶ ὡς καὶ οἱ νῦν ἄνθρωποι πολλάκις ἐταλαντεύοντο, πότερον νὰ θαυμάσωσι μᾶλλον, τὴν μεγαλοπρέπειαν τῆς φύσεως ἢ τὸ μεγαλεῖον τῶν ἱερῶν κτισμάτων. Ὁ Ἡλιόδωρος [1]) ὡς ἑξῆς περιγράφει τὸν δελφικὸν χῶρον: «Πυνθανόμενος εἶναί τινα Δελφοὺς Ἑλληνίδα πόλιν, ἱερὰν μὲν Ἀπόλλωνος, θεῶν δὲ τῶν ἄλλων τέμενος, ἀνδρῶν δὲ σοφῶν ἐργαστήριον, θορύβου δὲ δημώδους ἐκτὸς ἀνῳκισμένην, ἔστελλον εἰς ταύτην ἐμαυτόν, ἁρμόδιον τῷ προφητικῷ καταγώγιον τὴν ἱεροῖς καὶ τελεταῖς ἀνακειμένην ὁριζόμενος, διά τε τοῦ Κρισαίου κόλπου τῇ Κίρρᾳ προσορμισθεὶς ἐκ νεὼς ἐπὶ τὴν πόλιν ἀνέθεον. Ἐπεὶ δὲ ἐπέστην, ὀμφή με ὡς ἀληθῶς θεία προσέβαλεν αὐτόθεν, καὶ τά τε ἄλλα ἡ πόλις διαίτημα κρειττόνων ἔδοξε καὶ οὐχ ἥκιστα τῇ φύσει τῆς περιοχῆς· οἷον γὰρ φρούριον ἀτεχνῶς καὶ αὐτοσχέδιος ἀκρόπολις ὁ Παρνασὸς ἀπαιωρεῖται πρὸ ποδῶν λαγόσι τὴν πόλιν ἐγκολπισάμενος.... Ἐπαινέσας οὖν τῶν τε δρόμων καὶ ἀγορῶν καὶ κρηνῶν τὸ ἄστυ καὶ Κασταλίαν αὐτήν, ἣν δὴ καὶ περιρραντήριον ἐποιησάμην, ἐπὶ τὸν νεὼν ἔσπευδον».

---

[1]) ***Αἰθ.*** 2, 26 πρβλ. Just. 24, 6, 6 ἑξ. Gerh. Hauptmann *Griech. Frühl.* 163. Σ. Παγανέλη, ***οἱ Δελφοὶ*** 1909, σ. 17-18.

2. ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΩΝ ΕΡΕΙΠΙΩΝ

Α΄. Η ΜΑΡΜΑΡΙΑ Η ΤΟ ΤΕΜΕΝΟΣ ΤΗΣ ΠΡΟΝΑΙΑΣ ΑΘΗΝΑΣ (Πιναξ II)[1].

Πρὸς ἐπισκόπησιν τῶν ἀρχαιοτήτων μεταβαίνομεν πρῶτον εἰς τὸ τέμενος τῆς Προναίας Ἀθηνᾶς (Μαρμαριὰ καλούμενον νῦν ὑπὸ τῶν ἐντοπίων), βαδίζοντες ἐπὶ τῆς ἁμαξιτοῦ (ὅρα Πίνακα I καὶ εἰκ. 2, 2 εἰκ. 5, 2).

Ἀφ᾽ οὗ διέλθωμεν οὕτω τὴν χαράδραν τῆς Κασταλίας (εἰκ. 4, 1), καταλίπωμεν δὲ ὄπισθεν ἡμῶν τὰς δύο παρ᾽ αὐτὴν σκιερὰς πλατάνους καὶ τὸ περαιτέρω ἐπὶ τῆς ὁδοῦ δεξιὰ προσκυνητάριον (εἰκ. 5, 1) τῆς Παναγίας, (τοῦτο εἶνε τὸ ὑπολειφθὲν σημεῖον τοῦ Μοναστηρίου τῆς Παναγίας, κειμένου πρότερον ταπεινότερον ἐπὶ τοῦ Γυμνασίου), προχωροῦμεν ἀπὸ τούτου 75 περίπου βήματα, ἤτοι μέχρι τοῦ σημείου, ἔνθα (δεξ.) κατέρχεται ἀπὸ τοῦ γεφυρίου τῆς ἁμαξιτοῦ ὁδός τις

[1]) Τὸν πίνακα φιλοφρόνως παρεχώρησέ μοι ὁ κ. Homolle, οὗτινος τὸ ἄρθρον ἐν *Revue de l'art ancien et moderne* 1901 ἀργά ποτε ἐγνώρισα. Ἐπίσης, γράφων, ἠγνόουν τὴν μελέτην τοῦ κ. Pomptow ἐν Klio VI σελ. 412 ἑξ., ἥτις ὅμως οὐδὲν μεταβάλλει ἐν τῷ κειμένῳ μου, διότι αἱ ἐν αὐτῇ βραχεῖαι τοπογραφικαὶ παρατηρήσεις, αἱ συμφωνοῦσαι πρὸς τὰς ἐνθάδε λεγομένας, μοὶ ἦσαν γνωσταὶ καὶ πρὶν ἤδη συναντηθῶ μετὰ τοῦ κ. Pomtow ἐν Δελφοῖς τῷ 1906 καὶ ἀνσπτύξω αὐτὰς τούτῳ. (*Delphica* I σ. 25. *Athen. Mitteil.* 1906, σ. 443). Περὶ τῆς Μαρμαριᾶς ὅρα προσέτι Foucart *Memoire sur les ruines et l'histoire de Delphes* σ. 10 ἑξ. *Comptes rendus de l'acad. des inscr.* 1901, σ. 638 ἑξ. (Homolle). *Bull. de l'Acad. royale de Danemark* 1908, 332 ἑξ. (Poulsen). *BCH.* 1910, 211 ἑξ. (Karo). *Athen. Mitt.* 1910, 235 ἑξ. (Frickenhaus) τὸν ἐμὸν ***Ὁδηγὸν τῶν Δελφῶν*** 1908 σ. 71 ἑξ.= *Guide de Delphes* 1909, 71 ἑξ. ***Ἐφημ. Ἀρχ.*** 1909, 263 ἑξ. καὶ Robert, *Pausanias als Schriftsteller* σ. 277 ἑξ.

Εἰκ. 5 (ἀπὸ Β)

διαφαίνονται δὲ χαμηλότερον διὰ μέσου τῶν ἐλαιῶν τὰ ἐρείπια τοῦ τεμένους τῆς Προναίας (εἰκ. 5, 2) [1]).

Τὴν ὁδὸν ταύτην καταβαίνοντες εἰσερχόμεθα εἰς τὸ *τέμενος τῆς Προναίας* διὰ τῆς Δ εἰσόδου. Πρὸς ἐπισκόπησιν αὐτοῦ προχωροῦμεν κατὰ μῆκος μέχρι τοῦ Α ἄκρου (εἰκ. 6, 1), ἔνθα ἦτο ἡ Α *εἴσοδος* καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ τε τεμένους καὶ τῆς Πόλεως τῶν Δελφῶν. Ἐντεῦθεν εἰσῆλθεν ὁ Παυσανίας ἐλθὼν εἰς Δελφοὺς (10, 8, 6). Μικρὸν τοιχίον ἐξακολουθοῦν ἔξω δεικνύει τὴν διεύθυνσιν τῆς ὁδοῦ, ἧς τὸ Β κράσπεδον ἐπροστάτευε [2]).

[1]) Συντομωτέρα ὁδὸς ἄγει ἀπὸ τῶν πλατάνων διὰ τῆς αὐτόθι κλίμακος καὶ διὰ τοῦ Γυμνασίου εἰς Μαρμαριάν· διὰ τῆς ὁδοῦ ταύτης θὰ ἐπανέλθωμεν.

[2]) Πέραν τοῦ μέρους τούτου (πρὸς Α), ἄνωθεν τοῦ τεμένους, ἑκατέρωθεν τῆς ἁμαξιτοῦ ὁδοῦ εἶνε πολλοὶ τάφοι (ὅρα τὸν χωρογραφικὸν πίνακα Ι) διαφόρων σχημάτων καὶ χρόνων, κατεσκευασμένοι ἐν τοῖς βράχοις (τοιοῦτοι καὶ παρὰ τὴν Κασταλίαν) ἢ ἐντὸς τοῦ ἐδάφους (ἀξιοπαρατήρητοι οἱ ἐν θέσει ***Καροῦτες*** εἰκ. 5, 7)· ὑπάρχουσι δὲ καὶ αὐτοτελεῖς σαρκοφάγοι, ὧν εἷς, ὁ πολυτελέστατος, κεκοσμημένος διὰ τῆς θήρας τοῦ καλυδωνίου κάπρου, μετηνέχθη πρὸ τοῦ Μουσείου. Εἰς τοὺς ἐγχωρίους γνωστότερον ἐκ τῶν ταφικῶν τούτων μνημείων εἶνε τὸ λεγόμενον ***Λογάρι*** (**Foucart**, *Mém. sur les ruines* κλ. σελ. 10), ὅπερ εἶνε πύλη, ἡ πύλη τοῦ Ἅδου, λελαξευμένη εἰς τὸν βράχον ἐπὶ τῆς ὑπὸ τὴν ἁμαξιτὸν παλαιᾶς ὁδοῦ (***Ἀρχ. Ἐφ.*** 1909, 265) τῆς ἀγούσης καὶ νῦν εἰς τὸν Πλειστόν, ἀκριβῶς ὑπεράνω τῆς Α εἰσόδου τοῦ τεμένους τῆς Προναίας. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ ὑπολάβωμεν, ὅτι εἶνε τάφος τῆς ἀνατολικῆς ταύτης νεκροπόλεως τῶν Δελφῶν καὶ τὸ ἠρειπωμένον τετράγωνον ἐκ μεγάλων κυβολίθων κτίριον, ὅπερ κεῖται εἰς τὸ δεξιὸν χεῖλος τῆς ἁμαξιτοῦ 100 περίπου μέτρα πέραν τοῦ 22ου χιλιομέτρου (ἡ Κασταλία εἶνε εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ χιλιομέτρου τούτου), διότι τὸ κτίριον τοῦτο εἶνε πύργος ὀχυρωματικὸς (φρούριον, φυλακτήριον, περιπόλιον, φρυκτώριον). Πρβλ. ***Ἀθηνᾶς*** 16 (1904) σ. 183 καὶ 184 σημ. 1. **Frazer** *Pausan.* V, σ. 129. Τσούντας ***Μυκῆν.*** 24 ἑξ. ***Ἐφ. Ἀρχ.*** 1898, 175. Πρβλ. προσέτι *Ann. of the Br. School at Athens* 12 (1905-6) σ. 101 ἑξ. Τοιοῦτοι πύργοι εὑρίσκονται πέντε μὲν τοὐλάχιστον κατεσπαρμένοι μεταξὺ Ἀραχώβης, Πλειστοῦ καὶ Δελφῶν, εἷς δὲ τοὐλάχιστον μεταξὺ Δελφῶν καὶ Χρισοῦ καὶ εἷς ὑπὸ τὸ μοναστήριον τοῦ Προφήτου Ἠλία μεταξὺ Δελφῶν ἢ Κρίσης ἀφ' ἑνὸς καὶ Ἀμφίσσης ἀφ' ἑτέρου ἐπὶ τῆς παλαιᾶς ὁδοῦ παρὰ τὰ ἀρχαῖα λατομεῖα τοῦ «Προφήτου Ἠλία» κατὰ τὴν θέσιν «Λοῦτσα». Πάντες ἦσαν ἐστεγασμένοι ποτὲ διὰ κεράμων, ὧν λείψανα εἶνε κατεσπαρμένα πλη-

Ὁ πρὸς τὸ ἄναντες ἀναλημματικὸς ἰσοδομικὸς τοῖχος τοῦ Α μέρους τοῦ τεμένους ἔχων τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀτελῶς μὲν εἰργασμένον εἰς τὸ δυτικὸν μέρος, τελείως δὲ εἰς τὸ ἀνατολικόν, καταλήγει εἰς τὸ Α ἄκρον ἀποσβεννύμενος σχεδὸν ἐντὸς

σίον. Εἶναι δὲ τέχνης παρομοίας πρὸς τὸ τεῖχος τοῦ Φιλομήλου καὶ θὰ ἐδεχόμην, ὅτι ἐκτίσθησαν ὑπ' αὐτοῦ ἢ ἐν γένει κατὰ τὸν ἱερὸν πόλεμον (356-346 π. Χ.) ὑπὸ τῶν Φωκέων, ἂν δὲν ὑπῆρχον ὅμοιοι πύργοι καὶ μεταξὺ τῶν χωρίων Σερνικακίου καὶ Ἁγ. Εὐθυμίας (Μυωνίας) καὶ ἔτι περαιτέρω (πρβλ. Σωτηριάδην ἐν *BCH*, XXXI, 298). Ὑποθέτω λοιπόν, ὅτι πάντες ἐκτίσθησαν ὑπὸ τῶν Αἰτωλῶν συμπηξάντων τὸ κράτος αὐτῶν ἐκτενέστερον καὶ διαρκέστερον ἢ οἱ Φωκεῖς. Ὅτι δὲ τὸ μέρος περὶ τοὺς Δελφοὺς ἦτο στρατηγικῶς σημαντικὸν πρβλ. Πλουτ. Δημητρ. 40. — Προσέτι μεταξὺ Ἀραχώβης καὶ Δελφῶν χαμηλὰ παρὰ τὸν Πλειστὸν καὶ παρὰ τὴν παλαιὰν ὁδὸν τὴν ἄγουσαν εἰς Ζεμενὸν καὶ Σχιστὴν εἶνε ὁ ἀπρόσιτος βράχος «Καστροῦλλι», ὅστις, ὡς ἐκ τῶν παρ' αὐτῷ τάφων μαρτυρεῖται, ἦτο ὄχι μόνον φρούριον δυσάλωτον, ἀλλὰ καὶ συνοικισμός.—Προσέτι εἰς τὴν Ν ἄκραν τοῦ λόφου Ἀμπλιανοῦ ΝΑ πλησίον τῆς Ἀμφίσσης καὶ ἐν μέσῳ τοῦ ἐλαιῶνος αὐτῆς εἶνε ὑψηλὸν μικρὸν φρούριον, ἀλλὰ τοῦτο εἶνε ἴσως πολὺ παλαιότερον τῶν προμνημονευθέντων πύργων, καὶ ἔκειτο ἴσως ὑπεράνω μικροῦ συνοικισμοῦ ὡς τὸ Καστροῦλλι. — Ὁ ὀχυρωτικὸς σκοπὸς τῶν πύργων ἐκείνων καταφαίνεται καὶ ἔκ τινος ἄλλου κειμένου ἐπὶ τοῦ βράχου τῶν Α Φαιδριάδων ἀριστερὰ τῆς ἁμαξιτοῦ ὑπεράνω τοῦ μνημονευθέντος προσκυνηταρίου κατὰ τὴν θέσιν «Ἀλωνάκι» (εἰκ. 5 ὑπεράνω τοῦ 1 ἐπὶ τοῦ βράχου). Ἐκ τῆς θέσεως ταύτης ἀναχωρεῖ, ἐν μέρει λαξευτή, πρὸς τὴν κορυφὴν τῆς Ὑαμπείας ἀτραπός τις, «σύρμα» κατὰ τὴν λέξιν τῶν ἐντοπίων. Παρὰ τὴν ἐκβολὴν δ' αὐτῆς εἰς τὴν κορυφὴν τῆς Ὑαμπείας εἶνε διπλοῦν περιφερὲς τεῖχος, Ἐλαφόκαστρον ὀνομαζόμενον, ἴσως ἡ παλαιὰ Λυκώρεια. (Neumann-Partsch *Phys. Geogr. v. Gr.* 167 Στέφ. Βυζ. ἐν λ. Παυσ. 10, 6, 2. 3. Περὶ διπλῶν ἐρυμάτων πόλεων πρβλ. Τσούντα ***Προϊστ. Ἀκροπ.*** 367, 386 ἕξ. 395 Ἀρβανιτόπουλλον ***Πρακτ. Ἀρχ. Ἑτ.*** 1909, 165). Ἡ περιφέρεια τοῦ ἐσωτερικοῦ περιβόλου εἶνε 105 βήματα περίπου. Ἡ ἀκτὶς τοῦ ἐξωτερικοῦ περιβόλου εἶνε μείζων κατὰ 19 μέτρα ἤ τι πλέον. Πάχος τῶν τοίχων 1,70 μ. Οἱ λίθοι εἶνε πολυγωνικοὶ σφόδρα διαβεβρωμένοι· ὀλίγοι ἐξικνοῦνται εἰς μέγεθος 1 μέτρου, οἱ δὲ πλείονες εἶνε μικρότεροι. Εἴς τι σημεῖον τὸ τεῖχος διατηρεῖται εἰς ὕψ. 2 μ., ἐνιαχοῦ δ' ἐξηλείφθη. Ὁ ἔξω περίβολος φαίνεται, ὅτι εἶχεν εἴσοδον πρὸς Β, ὁ δὲ ἔσω πρὸς Δ. Τὸ φρούριον τοῦτο ἐφύλαττε τὴν διὰ τῆς ἀτραποῦ κατάβασιν ἐντὸς τῶν Δελφῶν. Νομίζω, ὅτι εἰς τὴν κορυφὴν ταύτην τῆς Λυκωρείας καὶ τὸ περαιτέρω Κωρύκιον ἄντρον, οὐχὶ δὲ τὴν ὑψίστην κορυφὴν τοῦ Παρνασοῦ ἐτελοῦντο τὰ βακχικὰ ὄργια τῶν Βακχῶν ἢ Θειάδων, αἵτινες διὰ τοῦ «σύρματος» κατήρχοντο εἰς τὴν Κασταλίαν.

τῶν χωμάτων, χωρὶς νὰ φέρῃ σημεῖόν τι δεικνῦον, ὅτι ἐνταῦθα ἦτο ἀρχικῶς πύλη τις. Μικρὰ ὅμως πρὸ τοῦ Α τούτου ἄκρου τοῦ τοίχου βαθροειδὴς προσθήκη ἀσύνδετος, μεταγενεστέρα, ἴσως ἐχρησίμευσεν ὡς παραστὰς πύλης προστεθείσης

Πρβλ. Αἰσχύλ. Εὐμ. 22 ἑξ. καὶ ἀνωτ. σελ. 17. — Ὅμοιοι 2 πύργοι κατοπτευτήριοι τῆς ἐξ Ἀττικῆς εἰς Βοιωτίαν ὁδοῦ κεῖνται ἐπί τινος κορυφῆς τοῦ Κιθαιρῶνος καλουμένης Καρούμπαλι, ὁ δὲ Ξενοφῶν ὑπαινίττεται αὐτοὺς κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐν Ἑλλ. 5, 6 36 καὶ 47 καὶ 59. —Τὰ ἐπί τινος κορυφῆς τοῦ Παρνασοῦ «Ἐ τὰ μάρμαρα», πέραν τῆς θέσεως Καῦλα, πρὸς τὴν Ἄμφισσαν βλέποντα, ἐρείπια κτιρίου εἶνε διάφορα καὶ προέρχονται ἴσως ἐκ τεμένους τινὸς ἢ βωμοῦ οὐχὶ παλαιοτέρου τοῦ δ' αἰ., μᾶλλον δὲ νεωτέρου, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς ἐργασίας τῶν λίθων (σύνδεσμοι ⊓). — Ὀχυρωτικὸς πύργος μέγας καὶ καλῶς σῳζόμενος, πλησιόχρονος δὲ τῶν δελφικῶν, κεῖται παρά τι παλαιότερον τετειχισμένον πόλισμα ὑπὸ τὸ χωρίον Σιγδίτσαν ἐκεῖθεν τῆς Ἀμφισσαϊκῆς Κακῆς Σκάλας, ἔνθα διήρχετο ἡ παλαιὰ ὁδὸς εἰς Λαμίαν καὶ ἔνθα ἴσως ἀνεστάλη ἡ πορεία τοῦ Φιλίππου τῷ 339 π. Χ., διελθόντος ἔπειτα διὰ τοῦ στρατηγήματος, ὅπερ ἀφηγεῖται ὁ Πολύαινος 4, 2, 8. ὅρα καὶ σελ. 27 καὶ πρβλ. *Kaerst, das Hellenistische Zeitalter* I σ. 194.— Ὅμοιος ἐπίσης εἶνε ὁ ἡμικυκλικὸς καὶ πρὸς μικρὸν τεῖχος συνημμένος ἰσοδομικὸς πύργος ἄνωθεν τοῦ χωρίου Κάτω Ἀγόριανη, τοῦ κειμένου εἰς τοὺς Α πόδας τοῦ Παρνασοῦ καὶ παρὰ τὰς πηγὰς τοῦ βοιωτικοῦ Κηφισοῦ. Ἡ θέσις τοῦ φρουρίου λέγεται νῦν ***Ἐ τὰ μάρμαρα,*** ἐφύλασσε δὲ τὴν ἐπὶ τὸν Παρνασὸν ἄγουσαν ἀτραπόν. Τὸ κτίσμα εἶνε σύγχρονον τῶν περικαλλῶν καὶ πολλῆς φροντίδος ἀξίων ἰσοδομικῶν τειχῶν τῆς Λιλαίας, τῆς κειμένης παρὰ τὴν χαράδραν τοῦ Ἀγοριανίτου ποταμοῦ, τοῦ ἐκ τῆς Ἐπάνω Ἀγόριανης πηγάζοντος. Δράττομαι τῆς εὐκαιρίας νὰ δηλώσω, ὅτι ἡ θέσις τῆς πόλεως Λιλαίας ἦτο ἐνταῦθα ἀπὸ τοῦ ***ἀνοικισμοῦ*** αὐτῆς (Παυσ. 10, 33, 3). Ἡ προτέρα αὐτῆς θέσις, ἥτις οὔτε ἐζητήθη οὔτε παρετηρήθη μέχρι τοῦδε, ἦτο, νομίζω, ἄλλη. Ἦτο παρὰ τὴν Κάτω Ἀγόριανην περὶ τὸν λόφον Θεοτόκος καὶ ὑπ' αὐτὸν ἐν τῇ πεδιάδι περὶ τὰς αὐτόθι πηγὰς τοῦ Κηφισοῦ. Μεταξὺ τοῦ λόφου καὶ τοῦ νῦν χωρίου, κατὰ τὴν Α ἄκραν αὐτοῦ τούτου, οἱ βράχοι δεικνύουσι λαξεύματα κατοικιῶν, πέριξ δὲ τοῦ λόφου κατὰ τὴν Α πλευρὰν αὐτοῦ σῴζεται λείψανον πολυγωνικοῦ ἀρχαϊκοῦ τείχους. Ἐνταῦθα ἦτο πρὸ τοῦ ἀνοικισμοῦ ἡ ὁμηρικὴ Λίλαια «πηγῇς ἔπι Κηφισοῖο» (Ὁμ. Ἰλ. Β, 523). Ἄλλαι εἶνε αἱ μεταξὺ Σουβάλας καὶ Κάτω Ἀγόριανης κατὰ τὴν θέσιν Ἁγία Ἐλεοῦσα πηγαὶ τοῦ Κηφισοῦ, ὑπὲρ ἃς καὶ παρ' ἃς εἶνε λείψανα σφόδρα παλαιῶν χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν μεθ' ἁψίδων (δὲν ἐννοῶ, διατί λέγονται ἀντίθετα παρὰ Frazer Paus. V, σ. 414) ἐκτισμένων ἐκ λίθων ἀνηκόντων εἰς παλαιοτέρους ἐκλιπόντας ναοὺς καὶ εἰς ἀναθήματα Πρβλ. καὶ ***Ἀρχ. Ἐφημ.*** 1909, 169 ἑξ.

ὕστερόν ποτε (Γαλατικὴ εἰσβολή;) ἐσπευσμένως εἰς τὸ καταλλήλως διαρρυθμισθὲν μέρος τοῦτο.

Πλησίον ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ πρὸς Ν τοῦ μέρους τούτου ἀπόκειται μέγας ἐπιμήκης λίθος, ὅστις ἦτο πιθανῶς ὑπέρθυρον τῆς πύλης. Ἀρχικῶς ὅμως, ὡς εἴπομεν, δὲν ὑπῆρχεν ἐνταῦθα πύλη, ὁ δὲ ἰσοδομικὸς τοῖχος ἐπροστάτευε μόνον τὸ τέμενος ἀπὸ τῶν ὑπερκειμένων χωμάτων, ὡς ὑπεστήριζεν αὐτὸ πρὸς Ν ἕτερος τοῖχος, ὥστε, ἂν ἐν τοῖς ἑξῆς ὀνομάσωμεν τὰ τείχη τοῦ τεμένους τούτου *περίβολον*, δὲν ἐννοοῦμεν ὅμως αὐτὸν κλειστὸν ἐξ ἀρχῆς καὶ δυνάμενον νὰ πληρώσῃ ἀνάγκας πολεμικὰς δίκην μικροῦ φρουρίου.

Ἐκ τῆς «πύλης» ταύτης τοῦ τεμένους ἀναχωροῦσι δύο ὁδοὶ πρὸς Δ, ἡ μία μὲν ἀνηφορικῶς ἡ δὲ ἄλλη πρὸς τὰ πολλὰ κτίρια τοῦ τεμένους. Ἐπὶ τῆς πρώτης βράχοι πεσόντες ἄνωθεν συνέθλιψαν τὸν ἰσοδομικὸν τοῖχον εἴς τι σημεῖον (ὅρα τὸν χάρτην II καὶ εἰκ. 6, 2) καὶ κατέπεσον ἐντὸς μικροῦ ἀρχαιοπρεπεστάτου κτίσματος ἐκ λίθων πολυγωνικῶν ἐν τοῖς κάτω μέρεσι.

Τὸ κτίσμα (Ν πλευρὰ 6, 10 $\times$ Δ 8, 00μ) τοῦτο κεῖται ἐπὶ μικρᾶς πλατείας, ὑποβασταζομένης πρὸς Ν ὑπὸ ἀναλήμματος (εἰκ. 6,3) πολυγωνικοῦ. Ἐπὶ τῆς αὐτῆς πλατείας καὶ ἐγγύτατα τοῦ εἰρημένου κτίσματος πρὸς Δ εἶνε ὑπὸ τὴν προστασίαν μεγαλολίθου ἀφανεστέρου ἀναλήμματος τὰ λείψανα ναοσχήμου οἰκοδομήματος μικροῦ (4, 85 $\times$ 3, 95μ·), ἐκτισμένου ἐν τοῖς κάτω μέρεσι διὰ μικρῶν πολυγωνικῶς εἰργασμένων ἢ λογάδων λίθων συνδεομένων διὰ πηλοῦ. Διαιρεῖται δὲ τοῦτο εἰς σηκὸν καὶ εἰς πρόναον ἢ πρόδομον κλειστόν, ἤτοι προσιτὸν διὰ πύλης[1]).

Τὰ δύο ταῦτα κτίρια, ὅσον σῴζονται, εἶνε ἰσοϋψῆ πανταχοῦ καὶ σχηματίζουσι τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν τῶν τοίχων ἐντελῶς ἐπίπεδον (ἐσχάτως μόνον μετεκινήθησαν λιθάριά τινα) οὕτως, ὥστε πειθόμεθα, ὅτι τὰ ὑψηλότερα μέρη αὐτῶν ἀναμ-

[1]) Πρβλ. τὸν πρόδομον τοῦ ἐν Ἰκαρίᾳ τῆς Ἀττικῆς Πυθίου *Papers of the Amer. School at Athens* V. σ. 63 καὶ Plan I.

Εἰκ. 6 (ἀπὸ ΒΔ)

φιβόλως ἦσαν ἐκτισμένα δι᾽ ὠμῶν πλίνθων. Ὡς δὲ συνάγεται ἐκ τῆς καλῆς διατηρήσεως τῶν λειψάνων καὶ ἐξ ὑπολειμμάτων τινῶν χώματος ἐπὶ τῶν τοίχων, αἱ πλίνθοι αὗται θὰ ἐσῴζοντο ἴσως ἔν τινι ὕψει καὶ μέχρι τῆς ἡμέρας τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ κτιρίου, προστατεύουσαι οὕτω τὴν λιθίνην κρηπῖδα αὐτῶν, ἀλλὰ δὲν ἀνεγνωρίσθησαν ὑπὸ τῶν ἐργατῶν. Ἐπειδὴ ὁ ὑποκείμενος πώρινος ναὸς (εἰκ. 6, 7) εἶνε, ὡς θὰ ἴδωμεν, τῆς Προναίας Ἀθηνᾶς, ὁ δὲ Ἡρόδοτος [1]), συμφωνοῦντος [2]) καὶ τοῦ Παυσανίου, λέγει, ὅτι «παρ᾽ αὐτὴν τὴν ὁδὸν» (τὴν ἁμαξιτὸν νῦν καὶ τὴν εἰς αὐτὴν ἐκβάλλουσαν ἐκ τοῦ Λογαρίου) [3]) «κατύπερθε τοῦ ἱροῦ τῆς Προνηίης» ἦτο τὸ «τέμενος» τοῦ ἥρωος Φυλάκου, πρέπει ὁ χῶρος τῶν κτιρίων τούτων ἐνταῦθα νὰ εἶνε τὸ *τέμενος τοῦ Φυλάκου* [4]).

Περὶ τοῦ Φυλάκου λέγεται (Ἡροδ.), ὅτι οὗτος μεθ᾽ ἑτέρου τινὸς ἥρωος, τοῦ Αὐτονόου, οὗτινος τὸ (μὴ ἀνευρεθὲν) τέμενος ἔκειτο ὑπὸ τὴν Ὑάμπειαν πλησίον τῆς Κασταλίας, ἐνεφανίσθησαν ὡς ὑπερφυῶς μεγαλόσωμοι ἄνδρες καὶ ἐπετέθησαν τῷ 480 π. Χ. κατὰ τῆς στρατιωτικῆς μοίρας τοῦ Ξέρξου (ὅρα σελ. 21), ἥτις, ἐπιδραμοῦσα πρὸς διαρπαγὴν τοῦ μαντείου, προσεβλήθη ὑπὸ τῶν ἐκ τοῦ Παρνασοῦ καταρραγέντων βράχων καὶ καταληφθεῖσα ὑπὸ πανικοῦ ἐτράπη εἰς φυγήν [5]).

[1]) VIII, 39.

[2]) ***Ἐφημ. Ἀρχ.*** 1909, σ. 263 ἑξ. Παυσ. X, 8, 7.

[3]) Ὁ **Frickenhaus** ἐ. ἀ. 245 σημ. ἀστοχεῖ πολεμῶν τὰ ὑπ᾽ ἐμοῦ γραφέντα ἐν ***Ἐφ. Ἀρχ.*** 1909, 263 ἑξ., ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ἐννοουμένη ὁδὸς πρέπει νὰ ἔκειτο ὄπισθεν τοῦ πωρίνου ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς.

[4]) Τὰ δύο κτίρια ταῦτα, ἐντὸς τοῦ τεμένους κείμενα καὶ ὑπὸ οὕτως ἰσχυρῶν ἀναλημμάτων αὐτοῦ τούτου τοῦ τεμένους προστατευόμενα, ὑπολαμβάνει ὁ **Poulsen** ἔ. ἄ. 370 ὡς ἰδιωτικὰς οἰκίας, ἐντελῶς ἀπιθάνως, νομίζω.

[5]) Ὁ Διόδωρος (22, 9, 5 πρβλ. **Mommsen** ἐ. ἄ. σ. 181· ***Fr. Hist. Gr.*** II, 320. Ὅρα ἐνθάδε σ. 32, 61, $_3$, 84) λόγον ποιούμενος περὶ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Κελτῶν, ἀναφέρει ἐνταῦθα καὶ ναὸν τῆς Ἀρτέμιδος. Ἀλλὰ δὲν εἶνε βέβαιον, ὅτι τὸ χωρίον αὐτοῦ μαρτυρεῖ ἀκριβῆ. Ἂν ὅμως ἀληθεύῃ, τότε δύναται νὰ ἀνήκῃ ὁ μικρὸς ναΐσκος ἢ τὸ ἕτερον κτίσμα εἰς τὴν Ἄρτεμιν. Ἄλλος ναὸς τοῦ τεμένους τῆς Προναίας δὲν δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν Ἄρτεμιν, ὡς θὰ φανῇ ἐκ τῶν ἑπομένων. Πρβλ. καὶ ***Ἐφ. Ἀρχ.*** 1909, 266-7 σημ. 1.

Πρὸς Β ὄπισθεν τοῦ τεμένους τοῦ Φυλάκου ἦτο κατὰ τὸν ε΄ αἰ. ὁ χῶρος, ὡς φαίνεται, ὄχι τόσον προσκεχωσμένος, ὅσον κατὰ τὸν δ΄, ὅτε ἐγένετο ἀνάγκη νὰ κτισθῇ πρὸς συγκράτησιν τῶν χωμάτων τὸ ἰσοδομικὸν ἀνάλημμα· ἐκτίσθη δὲ τοῦτο εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ παλαιοτέρου μεγαλολίθου, ὅπερ παρέχει τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι δὲν ἦτο πολὺ ὑψηλόν.

Κατερχόμενοι ἐκ τῆς πλατείας, ἐφ᾽ ἧς τὸ ἱερὸν τοῦ Φυλάκου, ἐπισκοποῦμεν τὸν ὑπ᾽ αὐτὸν χῶρον. Τὸ κεκαμμένον πολυγωνικὸν τεῖχος (εἰκ. 6, 3), κατὰ μέρη ἐν διαφόροις χρόνοις κτισθέν, εἶνε πολὺ παλαιότερον τοῦ ἰσοδομικοῦ· τὸ Δ κατὰ τὴν καμπὴν παρὰ τὸν πώρινον ναὸν μέρος, τὸ ἔχον καμπύλους ἁρμοὺς πελεκητοὺς μετ᾽ ἀκριβείας, ἀνήκει πιθανῶς εἰς τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ στ΄ αἰῶνος, καὶ ἀπετέλει τότε μέρος τῆς Β πλευρᾶς τοῦ τεμένους τῆς Προναίας, ὄντος μικροτέρου ἢ κατὰ τὸν δ΄ αἰ. Ἔτι δὲ παλαιότερον εἶνε τὸ προστατεῦον τοὺς βωμούς, περὶ ὧν κατωτέρω. Εἰς τὸ κατὰ τὴν γωνίαν σημεῖον τῆς ἐπαφῆς διακρίνονται σαφῶς δύο αἱ περίοδοι τῆς κτίσεως αὐτῶν, ὡς φαίνεται τοῦτο καὶ ἐκ τῆς ἐργασίας τῶν λίθων καὶ τῶν ἁρμῶν. Ἐνταῦθα δέ, κάτωθεν τοῦ ἀνατολικωτάτου ἄκρου τοῦ παμπαλαίου τούτου τμήματος ἦτό ποτε ἡ πρόσοδος πρὸς τὸ μικρὸν τότε τέμενος, ὃ εἶχον προσβάλει οἱ ἐπιδρομεῖς Πέρσαι [1]).

Τὸν χῶρον ἐνταῦθα ὑπὸ τὸ ὑψίπεδον τοῦ Φυλάκου κατελάμβανον πολλοὶ *βωμοὶ* διαφόρων μεγεθῶν.

Ὁ μέγιστος τούτων (πλ. 5,15 μ., μήκ. 11,45 μ. ὕψ. 0,75-0,90) εὑρίσκεται (εἰκ. 6,4) παρὰ τὸ ἄκρον τοῦ ἀρχικοῦ μικροῦ τῆς Προναίας τεμένους, ἄρχεται ἀπ᾽ αὐτοῦ τοῦ πολυγωνικοῦ τείχους [2]) καὶ βαίνει πρὸς Ν ἐπιμήκης, ἦτο δέ, ὡς φαίνεται, ἔτι μακρότερος, ἀλλὰ δὲν ἔχομεν τὴν Ν πλευρὰν αὐτοῦ. Ὡς ἔχει νῦν, ἡ Α πλευρὰ αὐτοῦ ἐξικνεῖται μέχρι σχεδὸν τοῦ αὐτόθι ἀρχομένου ἐν τῇ γῇ πολυγωνικοῦ καμπύλου τείχους,

[1]) Ἡροδ. 8, 37-39.

[2]) Πρβλ. *Athen.* Mitt. 1911, 136 (Frickenhaus).

ὅπερ εἶνε σύγχρονον πρὸς τὸ προστατεῦον τοὺς βωμοὺς ὑπεράνωθεν καὶ ἐσχημάτιζε τὸ Ν ὅριον τοῦ παλαιοῦ μικροῦ τεμένους τῆς Προναίας [1]). Ἡ ἔκτασις αὕτη τοῦ βωμοῦ, ὅστις ἐπιπολαίως ἐκτισμένος ἀγνοεῖ τρόπον τινὰ τὸ βαθύτερον κείμενον τοῦτο τεῖχος, ἀποκλείει τὴν εἴσοδον εἰς τὸ μικρὸν τέμενος καὶ διὰ τοῦτο νομίζω, ὅτι τοιαύτη ἐξάπλωσις τοῦ βωμοῦ πρὸς Ν ἐγένετο μετὰ τὴν εὕρυνσιν τοῦ τεμένους καὶ τὴν χῶσιν τοῦ καταγείου τείχους. Καὶ ἡ ἐργασία δὲ τῶν πλευρῶν τοῦ βωμοῦ, ἀποτελουμένων ἐκ λεπτῶν πολυγωνικῶν λίθων ὀρθουμένων ὡς πλακῶν, εἶνε νεωτερική πως, παρεμφερὴς πρὸς τὴν τῶν τοίχων τοῦ «οἴκου τῶν ἱερέων», ὃν θὰ ἴδωμεν εἰς τὸ Α ἄκρον τοῦ ὅλου τεμένους. Ἡ Δ πλευρὰ τοῦ βωμοῦ ἔχει ἕτερά τινα βωμοειδῆ προσφύματα, ἅτινα ἦσαν πιθανῶς ἀνεξάρτητοι βωμοί. Τὰ χώματα τοῦ βωμοῦ εἶνε πλήρη τέφρας καὶ δὴ κεκαυμένων ὀστῶν ζῴων, ἅτινα θυόμενα ἐκαίοντο ἐπ᾽ αὐτοῦ· ὅμοια δὲ εἶνε καὶ τὰ ἔξωθεν αὐτοῦ πρὸς Α καὶ Ν ἀνασκαφέντα. Ταῦτα ἐξεχείλιζον ἢ ἐξεβάλλοντο ἑκάστοτε ἐκ τοῦ μεγάλου βωμοῦ. Τὰ βαθύτερα χώματα κατὰ τὸ ΝΑ ἄκρον περιέχουσιν ἄφθονα ὀστᾶ ζῴων, ἀλλ᾽ οὐχὶ αἰσθητῶς κεκαυμένα, ὡς παρετήρησα σκάψας ἐγώ.

Πρὸς Α τοῦ μεγάλου βωμοῦ εἶνε λείψανα δύο ἑτέρων βωμῶν, ὧν ὁ βορειότερος λίαν ἐπιπόλαιος [2]).

Περαιτέρω πρὸς Δ τοῦ μεγάλου βωμοῦ εἶνε ἕτερον ὅμοιον ἀλλὰ στενὸν κτίσμα (εἰκ. 6, 5), ὅπερ, σύνθετος βωμὸς ὤν [3]), συνεκροτεῖτο ἐκ τεσσάρων τοὐλάχιστον ἀνωνύμων νῦν βωμῶν. Κρίνων δ᾽ ἐκ τοῦ ὑλικοῦ, οὗ ἐγένετο χρῆσις εἰς πάντας τούτους τοὺς βω-

[1]) Τὸ τεῖχος τοῦτο ὑπεστήριζε βεβαίως τὰ χώματα τῆς πλατείας, ἐφ᾽ ἧς ἦτο ἱδρυμένος ὁ ναός, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ νομισθῇ ὡς ἀντέρεισμα μόνον τοῦ ναοῦ, οἷον θὰ ἴδωμεν, ὅτι εἶχε πρὸς Ν ὁ ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος. Τὸ ἀντέρεισμα ἐκεῖνο παρηκολούθει ἀκριβῶς τοῦ ναοῦ τὰς γραμμάς, ἐν ᾧ τὸ τεῖχος τῆς Προναίας ἐκτείνεται πρὸς Α καὶ Δ τοῦ χώρου τοῦ ναοῦ σχηματίζον οὕτω δίκην περιβόλου τέμενος περὶ αὐτόν.

[2]) Ὁ τοῖχος ὅμως, ὃν ὁ **Frickenhaus** χρωματίζει ἐρυθρὸν μεταξὺ τῶν δύο τούτων βωμῶν πρὸς Α, εἶνε ἐντελῶς νέος.

[3]) Πρβλ. Παυσ. 1, 34, 2 ἑξ.

μούς, ἐκ τῆς ἐργασίας καὶ τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς ἀλλήλους, νομίζω, ὅτι οἱ κτιστοὶ οὗτοι βωμοὶ εἶνε περίπου σύγχρονοι.

Μεταξὺ τοῦ μεγάλου βωμοῦ καὶ τοῦ συνθέτου εἶνε πολλοὶ (ἦσαν δὲ πιθανῶς ἔτι πλείονες) μικρότεροι βωμοί [1]), τινὲς μὲν ἀνώνυμοι, τινὲς δὲ ὠνομασμένοι. Οὕτως εἷς οὐχὶ παλαιότερος τοῦ 400 π. Χ. (στερεῖται τοῦ δασέος πνεύματος καὶ ἔχει ΕΙ ἀντιθέτως πρὸς τὴν μεγάλην ἐπιγραφὴν τῶν Λαβυαδῶν), προσκεκολλημένος εἰς τὸν πολυγωνικὸν τοῖχον κατὰ τὸ μέσον τοῦ χώρου, ἔχων σχῆμα βάθρου, εἶνε τῆς *Ὑγιείας* (ἡ ἐπιγραφὴ ἐπὶ τοῦ τοίχου). Ἀριστερὰ αὐτοῦ ἦτο ἕτερος σύγχρονος ἤ τι παλαιότερος, ὁ τῆς *Εἰλειθυίας* (ἡ ἐπιγραφὴ ἐπίσης ἐπὶ τοῦ τοίχου [2]), ἐν τῇ προσεκβολῇ δὲ τοῦ βωμοῦ τούτου πρὸς Ν ἤ πως ΝΑ ὑπάρχει λείψανον ἑτέρου πιθανῶς βωμοῦ, ὑπερβαίνοντος τὸν αὐτόθι λαξευτὸν ἐν μέρει βράχον (εἰκ 6, 6) καὶ ἁπτομένου ἑτέρωθεν τοῦ συνθέτου βωμοῦ.

Ἐπειδὴ ὁ Ἡρόδοτος [3]) λέγει, ὅτι οἱ κατὰ τῶν Περσῶν πεσόντες βράχοι ἐσῴζοντο ἐν τῷ τεμένει τῆς Προναίας μέχρι τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ [4]), ἄλλοι δὲ βράχοι ἐκ παλαιοῦ κείμενοι ἐν τῷ τεμένει τούτῳ δὲν εὑρέθησαν διὰ τῶν ἀνασκαφῶν ἢ οἱ ἐν τῷ μέρει τούτῳ ὁρώμενοι, συνάγομεν, ὅτι ὁ ὑπὸ τοῦ λειψάνου ἐκεί-

[1]) Ἕνα λίθον φέροντα «Διὸς πολιέος» εὗρον (Ἰούλ. 1907) πρὸς Ν ἤ πως ΝΑ τοῦ μεγάλου βωμοῦ τρία μέτρα ἔξω τῶν ὁρίων τοῦ ἐνταῦθα ἀνεσκαμμένου χώρου ἤτοι τοῦ πρὸς Ν ἐξωτερικοῦ περιβόλου τοῦ τεμένους, περὶ οὗ κατωτέρω ὁ λόγος. Ἦτο δ' ἐντετειχισμένος ἐντὸς ξηρολιθίας νεωτέρας· νῦν ἀπέθεσα αὐτὸν μεταξὺ τῶν βωμῶν. Εἶπον δὲ ἤδη (**Ἐφ. Ἀρχ.** 1909, 269), ὅτι οὗτος ἴσως εἶνε ὅρος τεμένους τινὸς τοῦ θεοῦ, ὃν ἀναφέρει. Περὶ τῆς λατρείας τοῦ Διὸς τοῦ Πολιέως, οὐχὶ συνήθους ἐν τῇ Ἠπειρωτικῇ Ἑλλάδι, ὅρα Gruppe *Griech. Mythol.* σ. 1115. Ὁ λίθος τῶν Δελφῶν, εἴτε ὡς βωμὸς εἴτε ὡς ὅρος ληφθῇ, μαρτυρεῖ περὶ τῆς λατρείας τοῦ θεοῦ ἐνταῦθα. Ἴσως ὁ λίθος ἦτό ποτε ἱδρυμένος πέραν τῶν βωμῶν πρὸς Α ἐν τῇ νεωτέρᾳ εὐρύνσει τοῦ τεμένους, ἥτις συμπεριέλαβε καὶ τὸ τέμενος τοῦ Φυλάκου.

[2]) Ἀμφοτέρας τὰς ἐπιγραφὰς πρβλ. πρὸς τὴν τοῦ σταδίου ἐπιγραφὴν **Ἀρχ. Ἐφ.** 1906, 157 καὶ τὰ ἐνθάδε σ. 22 εἰρημένα.

[3]) VIII, 39. Πρβλ. σ. 21, 74.

[4]) Τὸ VIII βιβλίον τοῦ Ἡροδότου καταβιβάζεται μέχρι τοῦ 428 π. Χ. **Ἀρχ. Ἐφ.** 1909, 270 σημ.

νου τεμνόμενος βράχος κεῖται ἐνταῦθα ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ Ξέρξου καὶ ὅτι κατ' ἀναλογίαν τό τε λείψανον ἐκεῖνο καὶ οἱ λοιποὶ βωμοί, ἐν ᾗ μορφῇ ἔχομεν αὐτούς, εἶνε νεώτεροι τῶν μηδικῶν πολέμων.

Μεταξὺ τοῦ συνθέτου καὶ τοῦ μεγάλου βωμοῦ δύο στῆλαι πεφυτευμέναι ἐν τῷ χώματι καὶ ἀναγόμεναι εἰς τὸ α΄ ἥμισυ τοῦ ε΄ αἰ. π. Χ. πιθανῶς, φέρουσιν ἡ πρὸς Ν μὲν «Ἀθάνᾳ Ϝαργάνᾳ» (τῇ Ἀθηνᾷ Ἐργάνῃ) [1], ἡ δὲ πρὸς Β «Ἀθάνᾳ Ζοστερίᾳ». Αἱ στῆλαι αὗται ἦσαν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα βάσεις βωμῶν, ὧν τὸ ἀνώτατον, ἐλλεῖπον νῦν, μέρος ἐσχημάτιζεν αὐτοὺς τραπεζοειδεῖς ἢ λεκανοειδεῖς, ὥστε νὰ εἶνε πρόσφοροι, ὄχι ὡς οἱ μεγάλοι, πρὸς αἱματηρὰς ἐμπύρους, ἀλλὰ πρὸς ἀναιμάκτους θυσίας (καρπούς, ἄνθη, πλακοῦντας, ἴσως λιβανωτὸν κ. ἄ.) *νηφάλιοι* βωμοί [2].

Τὸ πλῆθος τοῦτο τῶν βωμῶν ὑπομιμνῄσκει τοὺς ἐν τῇ Ἄλτει τῆς Ὀλυμπίας καὶ ἐν ἄλλοις ἱεροῖς ἐπίσης πολυαρίθμους βωμοὺς διαφόρων θεῶν [3]. Ἐπειδὴ δὲ πάντες οἱ περὶ ὧν ἐνταῦθα πρόκειται βωμοὶ ἀναφέρουσι θηλυκὰ πρόσφορα τῇ Ἀθηνᾷ ὀνόματα, οὐδεμία δὲ ἄλλη θεὰ ἐλατρεύετο ἐν τῷ τεμένει τούτῳ πλὴν τῆς Ἀθηνᾶς (ὁ Φύλακος εἶνε κεχωρισμένος ἔξω τοῦ παλαιοῦ μικροῦ τεμένους), ὑποθέτω,

[1]) *Mélanges Perrot* σ. 259 (**Perdrizet**) πρβλ. BCH, 1896, 721.

[2]) Ὁ **Poulsen** ἐν *Bull. de l'Acad. de Danemark* 1908 σ. 345, ὁ **Karo** ἐν *BCH* 1910 (XXXIV) 214 καὶ ὁ **Frickenhaus** ἐν *Athen. Mitt.* 1910, 243 ἑρμηνεύουσι τὰς βάσεις ταύτας ὡς βάσεις ἀναθημάτων, οὐχὶ ὡς βωμῶν ὑπόβαθρα. Αἱ βάσεις δὲν εὑρέθησαν ὄρθιαι, ὡς εἶνε νῦν, ἀλλὰ εὑρέθησαν ὅμως ἐν τῷ χώρῳ τούτῳ, ἡ δὲ παρεμβολὴ αὐτῶν ἐν μέσῳ τῶν ἄλλων βωμῶν καθιστᾷ πιθανώτατον, ὅτι ἔδει νὰ εἶνε καὶ οὗτοι βωμοί. Ἐλλείπει ἄλλως ἀπ' αὐτῶν πᾶν ὄνομα ἀναθέτου καὶ πᾶσα ἔκφρασις ὁρίζουσα, ὅτι ὁ δεῖνα ἀνέθηκε τὰ ἱδρύματα ταῦτα ὡς ἀναθήματα. Ἡ δοτικὴ εἰς ἐπιγραφὰς βωμῶν δὲν εἶνε βεβαίως συνήθης (ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ μεγάλου βωμοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος «Χῖοι Ἀπόλλωνι τὸν βωμὸν» εἶνε πλήρης ἀναθηματική), ἀλλὰ παρὰ τοῦτο δὲν δύναμαι νὰ ἐγκαταλίπω τὴν γνώμην, ὅτι αἱ μεταξὺ τόσων βωμῶν βάσεις αὗται εἶνε ἄσχετοι πρὸς θυσίας. Πρβλ. δὲ καὶ CIA, II, 1661-2, 1665, III, 213 **Rouse** *Greek votive off.* 235 **Nilsson** *Athen. Mitt.* 1908, 280.

[3]) Πρβλ. Παυσ. 5, 14, 4 ἑξ.

ὅτι αἱ ἐπικλήσεις τῶν βωμῶν ἀποδίδονται πᾶσαι εἰς τὴν Ἀθηνᾶν, λατρευομένην ὑπὸ τὰς ἀντιστοίχους ἰδιότητας (τὸ ὄνομα Προναία εἶνε κατ᾿ ἀρχὴν τοπικόν, οὐχὶ δὲ λατρευτικόν), πιθανῶς δὲ καὶ ὑπὸ ἄλλας ἀπολομένας, ἐν ἰδίῳ ἑκάστοτε βωμῷ καὶ δὴ ἴσως κατ᾿ ἐξοχὴν ὑπὸ γυναικῶν [1]). Καὶ περὶ μὲν τῶν ἐπικλήσεων *Ἐργάνη* καὶ *Ζωστηρία* ῥητῶς λέγεται, ὅτι ἀναφέρονται εἰς τὴν Ἀθηνᾶν. Ὅτι δὲ ἡ Ἀθηνᾶ ἐλατρεύετο καὶ ὡς Ὑγίεια ἤδη ἀπὸ τοῦ στ´ αἰ. π. Χ., εἶνε ἤδη γνωστόν [2]). Δυσχερὲς εἶνε μόνον νὰ πιστευθῇ, ὅτι ἐλατρεύετο καὶ ὡς Εἰλείθυια. Καὶ κατ᾿ ἀρχὴν μὲν ἠδύνατό τις νὰ εἰκάσῃ, ὅτι θεὰ λατρευομένη ὡς Ὑγίεια καὶ ὡς Κουροτρόφος [3]) ἠδύνατο νὰ λατρεύηται καὶ ὡς Εἰλείθυια [4]). Ἀναφέρεται δέ [5]), ὅτι ἡ Ἀθηνᾶ *Πρόνοια* ἤγαγε τὴν Λητὼ κυοῦσαν ἐκ τοῦ Ζωστῆρος, ἀκρωτηρίου τῆς Ἀττικῆς, εἰς Δῆλον, ἔνθα *προὐνόησεν*, ἵνα τέκῃ ἡ θεὰ διδύμους τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὴν Ἄρτεμιν. Ἀλλ᾿ ὁ Ὁμηρικὸς ὕμνος εἰς Ἀπόλλωνα Δήλιον [6]) καὶ ὁ Παυσανίας [7]) ἀναφέρουσι ῥητῶς τὴν Εἰλείθυιαν ὡς παραστᾶσαν κατὰ τὸν τοκετὸν ἐκεῖνον, γνωρίζομεν δ᾿ ὅτι ἐν Δήλῳ ὑπῆρχε καὶ ναὸς τῆς θεᾶς ταύτης, τὸ Εἰλειθυιαῖον τῶν Δηλιακῶν ἐπιγραφῶν [8]), καὶ θυσίαι ἐτελοῦντο αὐτῇ ἐν Δήλῳ. Ἡ διαφορὰ αὕτη τῆς παραδόσεως δεικνύει τὴν σύγχυσιν τῆς Εἰλειθυίας καὶ τῆς Ἀθηνᾶς. Πιστεύω λοιπόν, ὅτι ἡ σύγχυσις αὕτη δὲν εἶνε νέα, ἀλλ᾿ ἀνάγεται τοὐλάχιστον μέχρι

[1]) Πρβλ. Karo *BCH* 1910, 214.

[2]) Πρβλ. Judeich, *Topogr. v. Athen* σ. 221. Gruppe ἔ. ἀ. 1205.

[3]) Πρβλ. Σουΐδ. ἐν λ. αἰγίς.

[4]) Πρβλ. *Berl. Philol. Wochens.* 1908, σ. 79 «παιδοκόμος γλαυκῶπις» Νόνν. Δ. 13, 175 «Μαῖα πολυκλαύτοιο τόκου πτολίπορθος Ἀθηνᾶ» Τριφ. 390. Ὅρα καὶ σελ. 61, $_3$.

[5]) Ἀριστείδ. I, σ. 157. Ὑπερείδ. ***Δηλιακῷ ἀποσπ.*** 67. Φωτίου λεξ. ἐ. λ. ***Πρόνοια*** Πρβλ. Preller-Robert, *Gr. Myth.* σ. 194 ἑξ. Farnell *Cults* I, σ. 306 ἑξ. καὶ 406 ἑξ. Colin *Le culte d'Apollon Pythien à Athènes* σ. 92 ἑξ.

[6]) Στ. 97 ἑξ.

[7]) 1, 18, 5.

[8]) Π. χ. Michel *Rec.* 833, 115.

τῶν χρόνων τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ δελφικοῦ βωμοῦ. Ἂν δὲ τοῦτο εἶνε ὀρθόν, τότε καὶ ἡ ἔννοια τῆς Ζωστηρίας ἔχει μᾶλλον σχέσιν πρὸς τοὺς τοκετούς· διότι ὑπάρχει διπλῆ παράδοσις περὶ τούτου· ἡ μὲν ὑπολαμβάνει τὴν Ζωστηρίαν ὡς τὴν περιζωννυμένην τὰ ὅπλα [1]), τὴν πολεμικήν, ἡ δὲ ὡς τὴν λύουσαν τὸν ζωστῆρα τῆς ἐπιτόκου γυναικός [2]).

Περαιτέρω πρὸς Δ τῶν βωμῶν εἶνε τὰ ἐρείπια σπουδαίου πωρίνου ναοῦ (εἰκ. 6, 7) δωρικοῦ ρυθμοῦ τοῦ *ναοῦ τῆς Προναίας Ἀθηνᾶς* [3]), (μῆκ. 27,45 πλ. 15 μ., σύνδεσμοι ἀνὰ δύο ⊢⊣ εἰς μόνας τὰς σῳζομένας δύο γωνίας), χάριν τοῦ ὁποίου ἔγινε τὸ τέμενος. Ἡ Ἀθηνᾶ, ἥτις ἐλατρεύετο

[1]) Πρβλ. Παυσ. 9, 17, 3.

[2]) Παυσ. 1, 31, 1. Πρβλ. προσέτι τὸ ἐπίθετον τῆς Εἰλειθυίας «λυσίζωνος» Θεοκρ. 17, 10. Σβορῶνος ***Ἐθν. Μουσ.*** 499. Νομίζω, ὅτι καὶ τὸ χωρίονΕὐριπ. ***Ἴων.*** 452 ἑξ. δεῖται ἀναθεωρήσεώς τινος, ὥστε ἡ Ἀθηνᾶ νὰ μὴ λέγηται ***ἀνειλείθυια*** ἀλλ' ***εἰλείθυια***, ἣν γραφὴν ἔχει χειρόγραφόν τι. Διότι ὡς τοιαύτην καλεῖ ἡ Κρέουσα τὴν Ἀθηνᾶν ***ἐμάν***, ἐπειδὴ ὑπὸ Μακραῖς «πρὸ Παλλάδος ναῶν» ἔτεκε. Ὡς ἀνειλείθυιαν ὠδίνων λοχίων (=ἄπειρον ὠδίνων, ἄτοκον) δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ ἐπικαλεσθῇ αὐτήν, ὅσον ὡς μάρτυρα τῆς περιπετείας αὐτῆς. Εὐοδοῦται δὲ μετρικῶς κάλλιον τὸ ***Εἰλείθυιαν***. Τὸ ***ἀνειλείθυιαν*** εἶνε πιθανῶς βιβλιογραφικὸν ἁμάρτημα (λοχιᾶν ⟨***αν***⟩ εἰλείθυιαν), ὅπερ ὡς παράδοξον ἐσημείωσαν ἔπειτα οἱ γραμματικοί. Ἀξιοσημείωτον ὅμως εἶνε, ὅτι αἱ ***λευκαὶ κόραι*** (Διοδ. 22, 9, 5), ἃς οἱ Δελφοὶ ὑπέλαβόν ποτε ὡς τὰς αὐτὰς πρὸς τὴν Προναίαν Ἀθηνᾶν καὶ τὴν Ἄρτεμιν, ὡς λέγει ὁ Διόδωρος (πρβλ. καὶ Rochers *Mythol. Lex.* ἄρθρ. Hyperboreer), ἐν Δήλῳ συνάπτονται πρὸς τὴν λατρείαν τῆς Εἰλειθυίας (Ἡρόδ. 4, 34 ἑξ.). Ἦτο δ' ἡ Εἰλείθυια συγγενὴς πρὸς τὴν προπυλαίαν Ἄρτεμιν (Robert *Pausanias* 137). Ὅτι δὲ ὁ Ἀπόλλων εἶχε πρόθυμον ἀρωγὸν τὴν Εἰλείθυιαν, ὅρα Πίνδ. ***Ὀλυμπ.*** 6, 42 ἑξ.

[3]) Αἰσχύλ. Εὐμ. 21 Ἡροδ. 1, 92. 8, 37. 39. Καλίμ. ἀπόσπ. 220. BCH 1893 σ. 566· ὁ Δημοσθένης καλεῖ αὐτὴν ***Πρόνοιαν*** 25, 34· πρβλ. ἀνωτ. σελ. 60 σημ. 5 καὶ Ἡσύχ. ἐν λ. Προναίας. Φωτ. ***λεξ.*** ἐ. λ. ***Πρόνοια Ἀθηνᾶ*** καὶ ***Πρόνοια***. Ἁρποκρ. ἐ. λ. ***Προναία***. Εὐστάθ. εἰς Ἰλ. Α 197 σ. 83, 44 καὶ Ὀδ. γ, 267. Αἱ ἐπιγραφαὶ γινώσκουσι μόνον τὸ ὄνομα Προναία, ὅρα Baunack ἔ. ἄ. 2503, 2513-4 (ἐν 2501,35 ἀντὶ ***Ἀ[ρτάμιτος ναὸν*** νομίζω συμπληρωτέον ***Ἀ[θάνας τᾶς Προναίας ναόν***. Πρβλ. καὶ εὕρετ. τοῦ μουσείου ἀριθ. 4342. Ὁ Διόδωρος (22, 9, 5 πρβλ. σελ. $55,_5$, 84) καλεῖ τὴν Ἀθηνᾶν ταύτην ***Πρόναον***. Mommsen, *Delphika* 143 ἑξ. 165. Gruppe, *Gr. Mythol.* σ. 103. Lobeck *Aglaoph.* 557.

ἐνταῦθα ὡς Ἐργάνη καὶ ὡς Ζωστηρία καὶ ὑπὸ ἄλλας, ὡς εἴπομεν, ἰδιότητας, ἐπειδὴ προηγεῖτο τοπογραφικῶς τοῦ ναοῦ ὡς πρὸς τὸν ἐκ Φωκίδος ἐρχόμενον, ἦτο συγχρόνως οἱονεὶ ἡ Πρόμαχος τοῦ ναοῦ, ἅτε *πρὸ* τοῦ *ναοῦ* ἑδρεύουσα. Λέγοντες δὲ ναόν, ἐννοοῦμεν ἐνταῦθα τὸν κυριώτατον ἐν Δελφοῖς, ἤτοι τὸν τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἂν ἡ ἐπίκλησις αὕτη τῆς Ἀθηνᾶς εἶνε πολὺ παλαιά, δεικνύει ὅμως, ὅτι ἡ λατρεία τῆς θεᾶς ταύτης ἐν Δελφοῖς δὲν εἶνε ἡ παλαιοτάτη, ἅτε προϋποθέτουσα ἄλλον τινὰ ναὸν ἤτοι ἄλλον τινὰ θεόν, τιμώμενον ἐν Δελφοῖς καὶ ἔχοντα ναόν, ᾧ παρομαρτεῖ ἡ Προναία[1]).

Εἰς τὴν θέσιν τοῦ πωρίνου ναοῦ τούτου, ἦτο πρότερον ἕτερος ἀρχαϊκώτατος ναός, ἀναγόμενος κατὰ πιθανότητα εἰς τὸ β΄ ἥμισυ τοῦ ζ΄ αἰ. π. Χ.[2])· εἰς τοῦτον δὲ ἀνήκουσι τὰ σῳζόμενα κιονόκρανα (εἰκ. 7, 1), ἅτινα κεῖνται ἐπὶ τῆς δυτικῆς μακρᾶς πλευρᾶς τῶν σῳζομένων νῦν κρηπιδωμάτων. Τὰ κιονόκρανα ταῦτα, εὑρεθέντα ἐντὸς τῶν χωμάτων τοῦ νῦν ναοῦ, ἔχουσι πολὺ συμπεπιεσμένον τὸν ἐχῖνον, ὅστις οὕτως ὁμοιάζει πρὸς ἄρτον ἢ γαλέτταν. Ἴσως δὲ ὑπὸ τοὺς δακτυλίους τοῦ ἐχίνου ὑπῆρχε βαθὺ «αἰγυπτιάζον» κυμάτιον[3]), συστέλλον τὸ ὑποτραχήλιον τοῦ κιονοκράνου καὶ

[1]) Πρβλ. **Bötticher** *Der Baumcultus* σ. 388. Ἐν τῷ ὕμνῳ τοῦ Ἀριστονόου (BCH, 1893, 566 πρβλ. Robert. ἔ. ἀ. 280), ἡ λατρεία τῆς Ἀθηνᾶς ἐν Δελφοῖς ἀνάγεται μέχρι τοῦ φόνου τοῦ Πύθωνος ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος.

[2]) Τούτου τοῦ χρόνου ἐπίσης εἶνε ἡ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῶν Ἁγίων Τεσσαράκοντα ἐν τῇ θέσει τῆς ἀρχαίας Κρίσης (σ. 46) ἀποκειμένη ἀρχαϊκωτάτη ἐπιγραφὴ ἐπὶ λίθου φέροντος ἄνω δύο κοιλότητας (ἐσχάρας) πρὸς ὑγρὰς θυσίας εἰς τὴν Ἀθηνᾶν καὶ τὴν Ἥραν, αἷς συμβώμοις θεαῖς ἦτο ἀνατεθειμένος ὁ ἱερὸς λίθος (**Bechtel - Fick** *Dialektinschr.* 1537). Ἐπειδὴ ἡ Κρῖσα κατεστράφη ἀρχομένου τοῦ στ΄ αἰ., ἡ ἐπιγραφὴ καὶ ἡ λατρεία ἑπομένως τῆς Ἀθηνᾶς βεβαιοῦται ἐντεῦθεν κατὰ τὸν ζ΄ αἰ. Ὁ λίθος δυστυχῶς συνετρίβη ἀνοικοδομουμένης τῆς ἐκκλησίας καὶ μόνον ἓν τεμάχιον σῴζεται τοῦ σεπτοῦ τούτου μνημείου διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς γραφῆς. Πρβλ. **Larfeld**, *Griech. Epigraphik*, I, σ. 344.

[3]) **Hohlkehle** πρβλ. τοὺς ἐν Ποσειδωνίᾳ ναούς, (**Durm**, *Die Baukunst*² σ. 89) καὶ τοὺς ἡμικίονας τοῦ θησαυροῦ τοῦ Ἀτρέως ἐν Μυκήναις.

καταλῆγον οὕτω εἰς λεπτὸν τὸν κορμὸν τῶν κιόνων. Θὰ ἴδωμεν δὲ κατωτέρω τὰ λείψανα τῶν κιόνων τοιαῦτα ὄντα. Σῴζονται ἰσχυρὰ λείψανα τοῦ λεπτοῦ καὶ ἁπλοῦ ἤτοι ἐφάπαξ τεθέντος καὶ μὴ ἀνανεωθέντος μαρμαροκονιάματος, ὅπερ ἔδιδεν εἰς τὰ κιονόκρανα ὄψιν μαρμαρώδους λευκότητος[1]). Τὰ κιονόκρανα εἶνε ἕνδεκα (ἓν ἐξ αὐτῶν μετηνέχθη ἤδη πρὸ τῆς κλίμακος τοῦ μουσείου), εἰς ἃ προσθετέον καὶ ἓν τεμάχιον, προερχόμενον ἴσως ἐκ δωδεκάτου κιονοκράνου. Ἂν οὗτος ἦτο ὁ ὅλος ἀριθμὸς τῶν κιονοκράνων τοῦ παμπαλαίου ναοῦ, τότε ἴσως οὗτος ἦτο τετράστυλος ἀμφιπρόστυλος ἐν παραστάσι. Δὲν εἶνε δὲ ἀπίθανον, ὅτι ὁ ναὸς ἦτο εἰς τὰ ἀνώτερα τοὐλάχιστον μέρη ἐκτισμένος ἐξ ὠμῶν πλίνθων ὡς τὸ Ἡραῖον τῆς Ὀλυμπίας καὶ εἶχε κεκαλυμμένον τὸν θριγκὸν δι᾿ ἀρχιτεκτονικῶν κοσμημάτων ἐξ ὀπτῶν πλίνθων ἐγχρώμων.

Ὁ παλαιότατος οὗτος πάντων τῶν ἐν Δελφοῖς καταλιπόντων λείψανα ναῶν κατεστράφη κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ, παρὰ τὸ τέλος πιθανῶς τοῦ στ´ αἰ., ἴσως ἐκ πτώσεως βράχων καὶ χωμάτων. Ἐπὶ τῆς θέσεως δ᾿ αὐτοῦ ἐσχεδιάσθη μείζων διάδοχος ναὸς καί, ἐπειδὴ τὸ τέμενος πρὸς Ν ἦτο καθωρισμένον ὑπὸ τοῦ ἀνωτέρω περιγραφέντος παλαιοτάτου ἀναλήμματος, προφανῶς δὲ δὲν ἔμελλε τότε νὰ ἐπεκταθῇ νοτιώτερον, ἐκρίθη καλὸν νὰ περικοπῇ τὸ ὑψίπεδον τοῦ Φυλάκου καὶ νὰ σχηματισθῇ ἡ καὶ νῦν ὑπάρχουσα ὀπισθοχώρησις τοῦ τεμένους τῆς Προναίας ὄπισθεν τοῦ πωρίνου

[1]) Ὁ συνηθέστατος ἐν Δελφοῖς ***πῶρος*** ἢ ***πώρινος λίθος*** ὑπὸ τῶν ἀρχαίων λεγόμενος εἶνε ὁ κορινθιακὸς λεπτόκοκκος πορώδης φολιθικός, ὡς βλέπομεν αὐτὸν ἐν τοῖς κτιρίοις τῆς παλαιᾶς Κορίνθου, ἐν τοῖς ἀρχαίοις κορινθιακοῖς λατομείοις καὶ εἰς τὰς ὄχθας τῆς νῦν διώρυχος τῆς Κορίνθου. Ὁ λίθος οὗτος εἶνε πρόσφορος πρὸς οἰκοδομικὰς ἐργασίας· διότι ἐν μὲν τοῖς λατομείοις ἕνεκα τῆς ὑγρασίας εἶνε μαλακὸς καὶ τέμνεται ἢ πριονίζεται εὐκόλως, ἐν δὲ τῷ ἀέρι εἰς τὰ κτίρια, ξηραινόμενος ἐντελῶς, στερεοποιεῖται καὶ προσλαμβάνει μεγάλην ἀντοχήν. Πρὸς ἀποτροπὴν δὲ τῆς διεισδύσεως τῆς ὑγρασίας εἰς τὰ ἀρχιτεκτονικὰ πώρινα μέρη ἐπενέδυον τὰς ἔξω παρειὰς τοῦ λίθου διὰ κονιάματος συντεθειμένου καλῶς μετ᾿ ἀσβέστου, σῳζομένου δὲ πολλαχοῦ καὶ ἐν Δελφοῖς καὶ ἀλλαχοῦ. Lepsius-Pomtow ἐν *Philologus* 66 (N. F. 20), 2, σ. 268.

ναοῦ καὶ δυτικῶς τοῦ τεμένους τοῦ Φυλάκου [1]). Τὸ ἀνάλημμα τὸ προστατεῦον νῦν τοὺς βωμοὺς διεκόπη οὕτω πρὸς Δ, ἐκτίσθη δὲ ἕτερον καμπυλόγραμμον εἰς τοὺς ἁρμοὺς ἀνάλημμα, ὅπερ, κάθετον πρὸς τὸ προηγούμενον ὄν, κάμπτεται εἶτα πρὸς Δ ὄπισθεν τοῦ πωρίνου ναοῦ, ὅστις ἐνεσφηνώθη τότε ἐνταῦθα. Ἡ καταστροφὴ καὶ ἡ ἀνοικοδόμησις τοῦ ναοῦ τῆς Προναίας ὡς καὶ ἡ μεταρρύθμισις τοῦ τεμένους ἐνταῦθα ἐγένετο, ὡς εἴπομεν, κατὰ τὸ β΄ ἥμισυ τοῦ στ΄ αἰῶνος. Διότι εἰς τὸν χρόνον τοῦτον ἀνάγεται τὸ ἐν τῷ μουσείῳ φυλαττόμενον λείψανον κορινθιουργοῦς πηλίνου ἀκρωτηρίου, ὅπερ πρέπει νὰ ἀνήκῃ εἰς τὸν δεύτερον τοῦτον ναόν [2]). Τὰ κιονόκρανα τοῦ ναοῦ τούτου εἶνε λίαν συγγενῆ πρὸς τὰ τοῦ θησαυροῦ τῶν Ἀθηναίων, τότε δὲ περίπου ἐκτίζετο ὁ ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος ὑπὸ τῶν Ἀλκμεωνιδῶν πώρινος κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ τότε ἦτο ἀκόμη συνήθεια ἐν Δελφοῖς νὰ οἰκοδομῶσι τὰ ἱερὰ κτίρια ἐκ πώρου [3]), ἐν ᾧ τὸ εἰσαχθὲν νέον ὑλικόν,

[1]) Ἡ παρατήρησις αὕτη δύναται πολύ, νομίζω, ὡς πρὸς τὴν χρονολογίαν τοῦ Ν *ἔξω* τείχους τῆς Προναίας, περὶ οὗ ὁ λόγος κατωτέρω.

[2]) Νομίζω ἀναμφισβήτητον, ὅτι τὰ ἐν τῷ μουσείῳ γλυπτὰ πώρινα λείψανα, τὰ εὑρεθέντα ἐνταῦθα, εἶνε συγγενῆ τὴν τέχνην πρὸς τὰς μετόπας τῶν Σικυωνίων καὶ ἑπομένως ἀνήκουσιν εἰς τὸν πρῶτον ναόν. Τὸ πήλινον ἀκρωτήριον, ὅπερ προξενεῖ καὶ διὰ τῶν ζωηρῶν χρωμάτων αὐτοῦ ἐντύπωσιν νεωτέρων χρόνων, εἶνε τοῦ β΄ ναοῦ, ἀλλ᾽ εἶνε ἔργον, κορινθιακὸν πιθανῶς, ἄλλου τεχνικοῦ κλάδου, οὗτινος ἡ χρονολογικὴ ἐξέλιξις δέον νὰ καθορίζηται διὰ διπλῆς παραβολῆς, δηλ. πρὸς τὰ τοῦ στ΄ αἰ. ἀγγεῖα καὶ πρὸς τὰ γλυπτὰ ἔργα (εἶνε συγγενὲς πρὸς τὴν Νίκην, τὸ ἀκρωτήριον τοῦ ναοῦ τῶν Ἀλκμεωνιδῶν). Πρβλ. καὶ Perrot - Chipier *Hist. de l'art* 8, 392 καὶ προσέτι τὰ ἀκρωτήρια τοῦ Θέρμου καταγόμενα μέχρι τοῦ β΄ ἡμίσεως τοῦ στ΄ αἰ. *Ἐφ. Ἀρχ.* 1900, 186, 1903, 74 ἑξ. (Σωτηριάδης).

[3]) Περὶ συνηθείας καὶ συρμοῦ ἐν τῇ χρήσει τῶν οἰκοδομικῶν ὑλικῶν ἐν Δελφοῖς θὰ γίνῃ πολλάκις καὶ κατωτέρω λόγος. Τοιοῦτός τις δὲ συρμὸς δὲν πρέπει νὰ ἐκπλήττῃ· διότι ἔχει πρακτικὴν τὴν αἰτίαν. Ὅταν δηλ. ἀνοιχθῇ λατομεῖόν τι χάριν μεγάλης τινὸς οἰκοδομίας, τότε καὶ πᾶς ἄλλος, θέλων νὰ οἰκοδομήσῃ, προτιμᾷ τὸ αὐτὸ λατομεῖον, ἔνθα εἶνε ἐν ἐνεργείᾳ κατηρτισμένα τεχνικὰ συνεργεῖα καὶ ὑπάρχει πᾶσα ἀναγκαία ἐγκατάστασις καὶ παρασκευή, ἀντὶ νὰ ἀναζητῇ ἄλλο εἶδος λίθου ἐν ἄλλῳ λατομείῳ κεκρυμμένῳ. Προσέτι συμβαίνει συνήθως διὰ

τὸ μάρμαρον, κυρίως εἰς τοὺς θησαυροὺς ἐγενικεύθη καὶ ἐξενίκησε.

῾Ο ἐν μέρει νῦν σῳζόμενος ναὸς τῆς Προναίας, ἐστραμμένος, ὥς καὶ οἱ λοιποὶ ναοὶ τοῦ τεμένους, παρὰ τὸ σύνηθες πρὸς Ν, ἦτο περίπτερος ἑξάστυλος, ἔχων ἀνὰ ἓξ κίονας εἰς τὰς στενάς, ἀνὰ δώδεκα δὲ εἰς τὰς μακρὰς πλευράς, καὶ διὰ στενοχωρίαν ἐστερεῖτο ὀπισθοδόμου. Δύο βαθμίδες ἦγον εἰς τὸ δάπεδον τοῦ περιστυλίου καὶ πιθανῶς καὶ τοῦ σηκοῦ.

Τὸ κρηπίδωμα τοῦ ναοῦ ἦτο ἐκ τιτανολίθων, τὰ δὲ ἄνω μέρη μέχρι τινὸς ἐκ πώρου ἐπικεχρισμένου διὰ μαρμαροκονίας, ἣν διακρίνει τις εἰς τὴν ὀπισθίαν καὶ τὴν Α πλευρὰν τοῦ σῳζομένου Β μέρους τῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ (εἰκ. 6, 7). ῾Υπεράνω τοῦ σῳζομένου τούτου μέρους τοῦ τοίχου δὲν ὑπάρχει οὐδεμία ὑπομόχλιος ὀπὴ καὶ διὰ τοῦτο νομίζω, ὅτι ὁ ναὸς ἦτο ἐκτισμένος ὑψηλότερον δι' ὠμῶν πλίνθων. Πρὸς τοιοῦτον δὲ τρόπον νεωδομίας συμβιβάζεται ξυλίνη διασκευὴ τοῦ ὀροφικοῦ μέρους καὶ πήλινος κόσμος [1]). Τὸ μεταξὺ τοῦ τοίχου τούτου καὶ τῶν κιόνων ὑπόστῳον διάστημα, διασπασθὲν (Β) μεγάλως ὕστερον ἕνεκα καθιζήσεως (σ. 89) ἦτο ἐστρωμένον διὰ ψηφιδώματος ἁπλοῦ, κατεσκευασμένου διὰ χαλίκων τῆς θαλάσσης, συνδεδεμένων διὰ κολλητικοῦ κονιάματος. Ἴσως μόνον τὸ νότιον (πρόσθιον) ἀέτωμα, ὥς ἐν τῷ θησαυρῷ τῶν Μεγαρέων ἐν ᾿Ολυμπίᾳ, ἔφερε γλυπτὸν κόσμον, ἡ δὲ στέγη εἶχεν ἀκρωτήρια πήλινα ἔγχρωμα (ὅρα σελ. 64 σημ. 2), παριστάνοντα Νίκας πτερωτάς.

Τοῦ ναοῦ τούτου σῴζεται καλῶς ἡ ΒΑ γωνία τῆς περιστάσεως, ἀποτελουμένη ἐκ τριῶν κιόνων (ὁ εἷς διατηρεῖ εἰσέτι καὶ τὸ κιονόκρανον) συνδεομένων κατὰ τὰ μετακιόνια διὰ πωρίνων [2]) τοίχων (εἰκ. 6, 8), προστεθέντων ὕστερόν ποτε ἀλλὰ

τῆς ἐκμεταλλεύσεως λατομείου τινὸς νὰ ἐξικνῆταί τις πάντοτε εἰς καλυτέρας φλέβας λίθου.

[1]) Πρβλ. Kawerau *Ant. Denkm.* 1902-8, σ. 1.

[2]) ῾Ο πῶρος οὗτος εἶνε ὑδατογενής, ἐγχώριος ἐκ Κεφαλοβρύσου ἢ Πλειστοῦ, ἁπαντῶν πιθανῶς μόνον εἰς κτίσματα, ἅτινα ἔκτισαν αὐτοὶ οἱ Δελφοὶ ἢ οἱ ᾿Αμφικτύονες, οὐχὶ δὲ ξένοι ἀναθέται. Πρβλ. σ. 63, 1.

πάντως ἐντὸς τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ὁ ναὸς ἦτο ἐν ἐνεργείᾳ, ὅπως προστατεύωσιν αὐτὸν κατὰ τοῦ κινδύνου ἐκ τῶν ὑπερκειμένων χωμάτων, ἅτινα ἠδυνάτει νὰ συγκρατήσῃ τὸ πολυγωνικὸν ἀνάλημμα. Μετὰ τὰς ἀνασκαφὰς ἐσῴζοντο ἀποκαλυφθέντες καὶ ἄλλοι κίονες ἐν μέρει (περὶ τοὺς 15) [1]), ἀλλὰ τῇ 13 Μαρτίου 1905, καταπεσόντες ἕνεκα βροχῶν οἱ μεγάλοι βράχοι (εἰκ. 7, 9), οἵτινες καλύπτουσι τὸ Β ἥμισυ τοῦ ναοῦ, συνέτριψαν αὐτούς [2]), ἐξετόπισαν δὲ μέρος τῶν πλευρῶν τοῦ ναοῦ καὶ ἐπλήρωσαν συντριμμάτων τὰ πέριξ.

Παρὰ τὸ Δ κρηπίδωμα εἶνε γραμμὴ λίθων, οἵτινες ἔχουσιν αὔλακα στενὴν προερχομένην ἐξ ὀχετοῦ τινος κεκαλυμμένου μέχρι τῆς ἡμέρας τῆς ἀνασκαφῆς διὰ κεράμων πηλίνων, ἐξαφανισθέντων ἤδη, τοῖχος δὲ ταπεινός, οὗ λείψανον σῴζεται πρὸς τὴν ΒΔ γωνίαν, ἔχων πρόσωπον πρὸς Α, ἐκανόνιζεν ὡς περίβολος σταθερὸν τὸ ὕψος τῶν χωμάτων τοῦ περὶ τὸν ναὸν χώρου, ὅστις βεβαίως ἐχρησίμευεν ὡς πλατεῖα αὐτοῦ ἐν στενοτέρᾳ ἐννοίᾳ, κατὰ τὸ παράδειγμα, ὃ θὰ γνωρίσωμεν εἰς τοὺς θησαυροὺς τοῦ τεμένους τοῦ Ἀπόλλωνος.

Ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Παυσανίου [3]) ὁ ναὸς οὗτος ἦτο ἠρειπωμένος, δι' ὃ καὶ παρέρχεται αὐτὸν ὁ περιηγητής, χωρὶς οὐδὲ νὰ ἀναφέρῃ, ὅτι ἦτο ναὸς τῆς Προναίας· ἕτερος δέ, ὃν θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, εἶχε κτισθῆ πρὸς ἀντικατάστασιν αὐτοῦ.

Περαιτέρω τοῦ πωρίνου ναοῦ πρὸς Δ εἶνε κατὰ σειρὰν τὰ ἐρείπια δύο (ἀπόστασις ἀπ' ἀλλήλων μ. 1, 28) καλλίστων μικροτέρων ναῶν (εἰκ. 7, 2. 3) ἐν παραστάσι. Τὸ ὑποστήριγμα τῆς στέγης, τὸ σχηματιζόμενον εἰς τὸν πρόναον τοῦ ναΐσκου τοῦ Φυλάκου ὅλως διὰ τοίχων, ἐσχηματίζετο ἐνταῦθα διὰ τῆς προεκβολῆς τῶν πλαγίων πλευρῶν δίκην παραστάδων καὶ

[1]) Πρβλ. τὴν εἰκόνα παρὰ Homolle ἐ. ἄ. καὶ ἐν Durm, *Die Baukunst*[3] σ. 132· ὅρα καὶ ἀνωτ. σελ. 23 σημ.

[2]) Οὐδὲν ἴχνος τῶν ξυλίνων γόμφων εὑρέθη ὑπ' ἐμοῦ σπεύσαντος ἐνταῦθα *ἅμα* τῇ καταστροφῇ, ἧς ἐγενόμην αὐτόπτης (ὅρα σ. 23 σημ.).

[3]) 10, 8, 6. «Εἰσελθόντι δὲ εἰς τὴν πόλιν εἰσὶν ἐφεξῆς ναοί· καὶ ὁ μὲν πρῶτος αὐτῶν ἐρείπια ἦν».

Εἰκ. 7 (ἀπ' Α)

διὰ τῶν μεταξὺ τούτων ἱσταμένων δύο κιόνων. Οὕτω τὸ ἱερὸν τοῦ Φυλάκου, οἱ ναοὶ οὗτοι καὶ ὁ δεύτερος πώρινος περίπτερος ναὸς τῆς Προναίας Ἀθηνᾶς ἔχουσι σχέδια ἀποτελοῦντα μορφολογικῶς ἀρχιτεκτονικὴν πρόοδον.

Οἱ δύο οὗτοι ναοί, περὶ ὧν πρόκειται, ἐκτίσθησαν πιθανῶς ἐκ τῶν δημευθεισῶν περιουσιῶν τοῦ γένους καὶ τῶν φίλων Κράτητός τινος, ὅστις ἕνεκα ἀποτυχίας ἐπιγαμίας τινὸς περιῆλθεν εἰς ἔχθραν πρὸς τὸ γένος τοῦ Ὀρσιλάου. Τὸ ἀναπτυχθὲν δὲ μῖσος ἦτο τόσον ἰσχυρόν, ὥστε ἤγαγε τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Κράτητος νὰ κατορθώσωσι τὴν ἀπὸ τῶν βράχων κατακρήμνισιν τοῦ Ὀρσιλάου καὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ ὡς ἱεροσύλων, νὰ φονεύσωσι δὲ ἑτέρους φίλους αὐτῶν, καίπερ καταφυγόντας ὡς ἱκέτας εἰς τὸν ναὸν τῆς Προναίας. Τοῦτο ἐπήνεγκε, φαίνεται, τοιαύτας ἐμφυλίους καταστροφάς, ὥστε εἴτε ὁ δῆμος τῶν Δελφῶν εἴτε οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Ὀρσιλάου ἀγανακτήσαντες ἐφόνευσαν τὸν Κράτητα καὶ τοὺς συστασιάσαντας, ἐκ δὲ τῶν δημευθεισῶν περιουσιῶν αὐτῶν, προσαγορευθεισῶν «ἐναγικῶν», «τοὺς κάτω ναοὺς ἀνῳκοδόμησαν» [1]).

Ἂν ἀληθῶς τὸ ἱστορικὸν τοῦτο γεγονὸς ἔχῃ σχέσιν μετὰ τῶν ναῶν τούτων, τότε [2]), ὡς ἐκ τῆς τέχνης τῶν ναῶν ἐξάγεται, ταῦτα πάντα ἐγένοντο λήγοντος τοῦ στ΄ αἰῶνος ἤτοι κατὰ τὰς δύο τελευταίας δεκαετίας αὐτοῦ. Ἡ χρονολογία τῆς στάσεως τοῦ Κράτητος καὶ τοῦ Ὀρσιλάου, ἄγνωστος ἐν ἀκριβείᾳ, εἶνε διὰ τὴν κτίσιν τῶν δύο κτιρίων terminus post quem, ἀλλὰ δὲν ἐπιβάλλει νὰ εἶχον κτισθῆ οὗτοι ἀμέσως μετὰ τὴν στάσιν.

[1]) Πλουτ. *Pr. reip. ger.* 32 (825 B). Ἀριστοτ. ***Πολ.*** V, 1303 β. 37 ***Athen. Mitt.*** I, 17 (Köhler). Klio VI, σ. 89 ἑξ. καὶ 120 (Pomtow).

[2]) Ἡ λέξις ***ἀνῳκοδόμησαν*** πρέπει νὰ ἑρμηνευθῇ ἐν τῇ ἐννοίᾳ ***ἀνήγειραν***, ὥστε ἡ πρόθεσις ***ἀνὰ*** νὰ μὴ σημαίνῃ ἐπανάληψιν οἰκοδομίας ἀλλὰ εἰς ὕψος ἔγερσιν, ἵδρυσιν, κτίσιν, (πρβλ. Ἡρόδ. 1, 186)· διότι οἱ ναοὶ οὗτοι, δορυφόροι τοῦ β΄ πωρίνου ναοῦ, καθ' ὅλα τὰ φαινόμενα δὲν προέρχονται ἐκ δευτέρας οἰκοδομήσεως. Ἂν δέ, ὡς δὲν φρονῶ, εἶνε ἀνάγκη νὰ ἔχῃ ἡ πρόθεσις ***ἀνὰ*** τὴν ἔννοιαν τῆς ἐπαναλήψεως, τότε θὰ ἀποβλέπῃ ἴσως καὶ εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς τὸν πώρινον, ὅστις οὕτω πρέπει νὰ χαρακτηρισθῇ ἐπίσης ὡς ἐξ ἐναγικῶν χρημάτων ἀνοικοδομηθείς. Πρβλ. Petersen ***Rein. Mus.*** 1909, 537. Frickenhaus, ἔ. ἀ. 246.

Οἱ ναΐσκοι οὗτοι ἦσαν ἴσως θησαυροὶ τῆς Προναίας. Ἔχουσι δὲ τὰ κεκρυμμένα μέρη ἐκ τιτανολίθων ἐγχωρίων (τῶν Φαιδριάδων ἢ «τοῦ Παρνασοῦ»), τὰ δὲ φανερὰ ἐκ παρίου μαρμάρου (σύνδεσμοι πελεκῖνοι , μετ᾽ ἐμβόλων εἰς τὰ μάρμαρα, ἄνευ ἐμβόλων εἰς τοὺς τιτανώδεις λίθους, δύο εἰς τὸν Α ναΐσκον) [1].

Εἰς τὸν (Α) πρῶτον ναὸν (εἰκ. 7, 2), ὅστις ἦτο δωρικοῦ ῥυθμοῦ (μῆκ. 10, 40 πλάτ. 7, 30 μ), ἀφῃρέθησαν πάντα τὰ μάρ-

[1]) Οἱ δὲν ἀπαντῶσιν ἐν Δελφοῖς μετὰ τὸν στ΄ αἰ. π. Χ., οἱ καὶ ἐμφανίζονται κατὰ τὸ β΄ ἥμισυ αὐτοῦ, οἱ δὲ τὸν δ΄ αἰ.

Τὸ ἀπαντῶν ἐν Δελφοῖς πάριον μάρμαρον, διαδεδομένον περισσότερον παντὸς ἄλλου μαρμάρου ἐνταῦθα, δὲν εἶνε λυχνίτης· διότι οὗτος ἕνεκα τῆς ὑπογείου ἐξορύξεως αὐτοῦ ἦτο δυσαπόκτητος. Ἄλλως τε οὗτος ἐμφανίζεται ἐν γένει ὕστερον κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀκμῆς τῆς ἑλληνικῆς τέχνης καὶ χρησιμεύει οὐχὶ εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν ἀλλὰ εἰς τὴν καθαρὰν πλαστικήν, τὴν ποίησιν ἀγαλμάτων. Τὸ ἐν Δελφοῖς πάριον μάρμαρον εἶνε μᾶλλον χονδρόκοκκον καὶ ἧττον διαφανὲς τοῦ λυχνίτου, προέρχεται δὲ ἐκ τῶν ἀρχαίων λατομείων παρὰ τὸν Ἅγ. Μηνᾶν καὶ τὴν Νιάουσαν τῆς Πάρου. **Lepsius**, ἐν *Philol.* **LXVI** (N. F. X X), 2 σ. 272. Ὡς πρὸς τοὺς φαιοὺς τιτανολίθους, οὓς καλοῦσι συνήθως λίθους τοῦ Προφήτου Ἠλία (ἀπὸ τῶν λατομείων τῶν κειμένων ὑπὸ τὸ ὁμώνυμον μοναστήριον πρὸς τὴν Ἄμφισσαν), οὗτοι δύνανται, διὰ τὴν Μαρμαριὰν τοὐλάχιστον, νὰ προέρχωνται ἀπὸ τοῦ πρὸς τὴν Ἀράχωβαν πλησίον τῶν Δελφῶν ἐπὶ τῆς νῦν ἁμαξιτοῦ κειμένου λατομείου Μελίσσι. Ἂν οἱ λατόμοι πρὸς ἀποφυγὴν κινδύνων ἢ πρὸς εὕρεσιν κρείττονος ὑλικοῦ ἤθελον νὰ ἀπομακρυνθῶσι τῶν Φαιδριάδων, τὸ Μελίσσι εἶνε τὸ πλησιέστατον καὶ ἄριστον ἐπὶ ἑτοίμης βεβαίως καὶ τότε ὁδοῦ ἀρχαῖον λατομεῖον. Ἀλλ᾽ οἱ λίθοι τῶν κρηπιδωμάτων τῶν δύο ἐναγικῶν ναῶν, οἵ τε λευκάζοντες καὶ οἱ ἐρυθρωποί, προέρχονται ἐκ τῶν Φαιδριάδων. Οἱ τοιοῦτοι δὲ λίθοι οὐδέποτε ἐτέλεσαν ἐκτὸς χρήσεως ἐν Δελφοῖς, ὥστε δὲν δύνανται νὰ λογισθῶσιν ὡς χρονολογικὸς ὅρος. Προφανῶς οἱ Δελφοί, ὁσάκις δὲν ἔκτιζον διὰ ξένων ἐπεισάκτων λίθων, μετεχειρίζοντο, ὡς ἐν τῇ κατ᾽ ἰδίαν τεκτονικῇ οὕτω καὶ ἐν τῇ δημοσίᾳ ἢ ἱερᾷ, καὶ εἰς ὁρατὰ μέρη κτιρίων τοὺς ἐγχωρίους σκληροὺς ὁμογενεῖς λίθους εἴτε ἐρυθρωποὺς εἴτε λευκάζοντας,—ἐνίοτε δὲ καὶ τοὺς σκληροὺς ὡρίμους κροκαλοπαγεῖς—. Ὅτι δὲ ἀνεμίγνυον τὰ εἴδη ταῦτα, φαίνεται ἐν τοῖς δύο τούτοις κτιρίοις. Ὕστερον (δ΄ αἰ.) ἐγένετο ἀποδεκτὸν καὶ τὸ εὐτελέστερον εἶδος τῶν κροκαλοπαγῶν, περὶ ὧν ἀλλαχοῦ ἔσται ὁ λόγος. Περὶ ἄλλου τινὸς λίαν εὐθρύπτου λίθου, ἀπαντῶντος ἐν σφόδρα παλαιοῖς κτιρίοις, γενήσεται ἐπίσης ἀλλαχοῦ λόγος· πρβλ. σ. 80.

μαρα πλὴν τῶν πρὸς τὰ ὄπισθεν γωνιῶν, σῴζεται ὅμως ἡ ἐσωτερικὴ ὑπόστρωσις (εἰκ. 7, 4), ἐφ' ἧς ἐπεκάθητο τὸ μαρμάρινον βεβαίως πλακόστρωμα. Ἐπὶ Παυσανίου ἦτο ὁ ναὸς κενὸς ἀγαλμάτων καὶ ἀνδριάντων [1]).

Ὁ δεύτερος ναὸς (μῆκ. 8, 75 πλ. 6, 40 μ.) σῴζει πλείονα μαρμάρινα μέρη (εἰκ. 7, 3). Εἰς τὸν πρόναον φαίνεται, ποῦ ἦτο ἡ θέσις τῶν δύο κιόνων, ἐκ τῶν ὑπολειφθέντων ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου κυκλικῶν ἰχνῶν, ἐξ ὧν πορίζόμεθα, ὅτι ὁ ναὸς ἦτο Ἰωνικοῦ ῥυθμοῦ· διότι οἱ Ἰωνικοὶ κίονες ἔχουσι βάσιν σχηματίζουσαν κυκλικὸν ἴχνος. Τὸ μεταξὺ τῶν κιόνων μέρος εἶνε πεπατημένον καὶ ἀποτετριμμένον, διότι ἦτο εἴσοδος. Εἰς τὸν ἐσώτερον τοῖχον εἶνε ὁ οὐδὸς ὡσαύτως ἀποτετριμμένος. Ὁ πρόναος καὶ ὁ σηκὸς ἦσαν ὁμοίως ἐστρωμένοι διὰ μαρμαρίνων πλακῶν, ἀλλ' ἡ στρῶσις αὕτη κατεστράφη πλὴν μικροῦ μέρους ἐν τῷ προνάῳ.

Εἰς τὸ ἐνδότατον μέρος τοῦ σηκοῦ, κατὰ πλάτος, παρὰ τὸν ὀπίσθιον τοῖχον, προσετέθη μεταγενεστέρως καὶ δὴ κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς ῥωμαϊκοὺς χρόνους συνεχὲς ἐκ λίθου τοῦ «Ἁγίου Ἠλία» βάθρον (εἰκ. 7, 5), ἐφ' οὗ ἦσαν ἐστημένοι ἐπὶ Παυσανίου ἀνδριάντες Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων [2]). Τὸ βάθρον, ὑψηλότερον τῆς στρώσεως ὄν, ἐκάλυπτε καὶ μέρος ἐπεξειργασμένον τῆς ἔνδον ὄψεως τοῦ ὀπισθίου τοίχου, δὲν σῴζεται δὲ καθ' ὅλον τὸ ὕψος αὐτοῦ οὔτε καθ' ὅλον τὸ πλάτος (σύνδεσμοι ⊓). Εἷς δόμος, καταλιπὼν ἴχνος ἐπὶ τῆς ἔνδον ὄψεως τοῦ τοίχου τοῦ ὀπισθοδόμου, συνεπλήρου πιθανῶς τὸ ὕψος τοῦ βάθρου.

Ἔξωθεν ἐπὶ τοῦ πρώτου μαρμαρίνου δόμου περιθέει

[1]) Ἐντὸς τοῦ σηκοῦ παρὰ τὸν ἀριστερὸν τοῖχον (Δ) σῴζεται τὸ κάτω μέρος ἐν τῷ ἐδάφει κεχωσμένου πίθου, ὅστις, ἂν δὲν εἶνε ὑστέρα προσθήκη (*Klio* VI, σ. 413), ὑπενθυμίζει ἴσως τὰς παλαιὰς ἐσχάρας, Perrot-Chipiez *Hist. de l'art* 7, σ. 60 καὶ 8, σελ. 391 ἑξ.

[2]) Παυσ. 10, 8, 6 ὅρα καὶ Pauly-Wissowa R. E. ἄρθ. *Delphoi* σ. 2578 στ. 50 ἑξ. Τοιαύτην μετασκευὴν καὶ χρησιμοποίησιν ὑπέστησαν καὶ ἄλλοι ναοί, ὡς ἐν Ὀλυμπίᾳ τὸ Μητρῷον, τὸ Ἡραῖον καὶ ὁ θησαυρὸς τῶν Κυρηναίων. Πρβλ. καὶ Poulsen ἔ. ἀ. σ. 353-4.

τὸν ναὸν σπεῖρα (πρβλ. τὸν ναὸν τῆς Ἀπτέρου Νίκης ἐν Ἀθήναις), ἔχουσα σχῆμα ἡμικίονος δωρικοῦ ῥυθμοῦ κατακειμένου (ῥαβδώσεις 8 εἰς τὰ πλάγια τοῦ ναοῦ, ἐμπρὸς δὲ 3), ἐπ' αὐτῆς δὲ ἀστράγαλος. Τὰ δύο ταῦτα κοσμήματα, εἰς τὸ ὕψος τῆς ἐσωτερικῆς στρώσεως ὄντα, εἶνε οἱ πόδες τοῦ κτιρίου, ὅπερ ὡς ὀργανικὸν ὂν ἐκδηλοῖ διὰ τῶν κυμάτων τούτων τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας τὰς ἐν αὐτῷ ἐνεργούσας, ἐνταῦθα δὲ συναντωμένας καὶ τὴν εὐστάθειαν αὐτοῦ ἀπεργαζομένας φυσικὰς δυνάμεις τῆς πιέσεως καὶ τῆς ἀντιστάσεως.

Ἡ ἐργασία τοῦ μαρμάρου εἶνε δυσεφίκτου τελειότητος. Αἱ ἐπιφάνειαι εἶνε τελείως λεῖαι, αἱ ἀκμαὶ ὀξεῖαι καὶ εὐθύταται, αἱ δὲ ἁρμογαί, ἔνθα δὲν διεκινήθησαν, ἀπαράμιλλοι. Αἱ ἔξω ἐπιφάνειαι τῶν τοίχων, ἐφ' ὅσον οὗτοι σῴζονται, εἶνε ἐντελῶς ἀβλαβεῖς, διότι φαίνεται, ὅτι χώματα εἶχον καλύψει ἐνωρὶς τὰ κατώτερα μέρη τῶν κτιρίων καὶ ἐφύλαξαν αὐτὰ οὕτως ἄθικτα (σ. 72). Πῶς ἦσαν τὰ ἀνώτερα μέρη τῶν ναῶν, δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς. Φαίνεται μόνον, ὅτι ὁ δεύτερος εἶχε γλυπτὴν ζῳοφόρον, ἐξεπίτηδες καταστραφεῖσαν κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς πιθανῶς χρόνους, καὶ ἴσως γραπτὰ κοσμήματα ἐντὸς ἢ ἐκτὸς εἰς τὸ ὕψος τοῦ ἐπιστυλίου (τεμάχια ἐν τῷ Μουσείῳ) [1]).

Οἱ δύο ναοί, σύγχρονοι ὄντες, παράκεινται εὐτάκτως καὶ ἔχουσι τὰς ὀπισθίας πλευρὰς αὐτῶν ἐπὶ τῆς αὐτῆς γραμμῆς· ὁ δεύτερος ὅμως εἶνε μικρότερος τοῦ πρώτου, ἀλλὰ συμπληροῖ τὸ μέγεθος αὐτοῦ ἔμπροσθεν δι' ἐπίτηδες χάριν τῆς ἰσομετρίας τῶν κτιρίων κτισθείσης μικρᾶς πλατείας (εἰκ. 7, 6), ἧς τὰ κράσπεδα σχηματίζουσι πελεκηθέντες ῥαδινοὶ σπόνδυλοι (εἷς φέρει τὸ γράμμα Ⅵ) ἐκ τῶν κιόνων τοῦ ἀρχικοῦ πωρίνου ναοῦ τῆς Προναίας [2]), ὅστις εἶχε τὰ ἄγαν συμπεπιεσμένα

[1]) Homolle, *Rev. de l'art.* X, 368 ἑξ. Poulsen ἔ. ἀ. 335.

[2]) Εἰς τὸν παλαιὸν τοῦτον ναὸν τῆς Προναίας ἀνήκει πιθανῶς καὶ ἓν τεμάχιον πώρου, ἀποκείμενον νῦν ἐπὶ τοῦ Ν ἄκρου τοῦ κρηπιδώματος ἢ στυλοβάτου τῆς Α κιονοστοιχίας τοῦ δευτέρου πωρίνου ναοῦ, φέρον τὰ γράμματα ƎM. Τὸ τεμάχιον τοῦτο κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς πτώσεως τῶν βράχων (σελ. 23 σημ., 66), ἐξωσθέντος ὑπὸ τούτων τοῦ κρηπιδώματος πρὸς Ν, ὑπελείφθη 0,50 ὄπισθεν τῆς τέως θέσεως αὐτοῦ. Τόση ἄρα ἦτο ἡ πρὸς Ν ἔξωσις τῆς κρηπῖδος τοῦ ναοῦ κατ' ἐλάχιστον ὅρον.

κιονόκρανα (σελ. 62). Ἡ πλατεῖα ἦτο πλακόστρωτος, καὶ διὰ τοῦτο οἱ ὁρίζοντες αὐτὴν κίονες εἶνε λαξευτοὶ ἐπίπεδοι κατὰ τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν. Ἐκ τῆς πλατείας δὲ ἦγε μικρὰ κλῖμαξ ἢ ἀναβάθρα εἰς τὸ δάπεδον τοῦ ναοῦ διὰ τοῦ κεντρικοῦ μετακιονίου (πρβλ. τὸν θησαυρὸν τῶν Ἀθηναίων), τοῦ μόνου ὑποστάντος τριβὴν ἰσχυράν.

Ἐνταῦθα γεννᾶται ἡ ἑξῆς σκέψις: Ἐπειδὴ τὰ ὑλικά, ἐξ ὧν συνίσταται τὸ κράσπεδον τῆς πλατείας ἦσαν πρόχειρα εἰς ὅσον τὸ δυνατὸν πλησιεστέρους πρὸς τὴν καταστροφὴν τοῦ πρώτου πωρίνου ναοῦ χρόνους, καὶ ἐπειδὴ ἡ μικρὰ πλατεῖα, ἀφ᾽ ἧς ἀνήρχετο ἡ κλῖμαξ εἰς τὸν ναΐσκον, εἶνε ἡ φιλόκαλος καὶ ἀναγκαία συμπλήρωσις αὐτοῦ, δι᾽ οἰκονομικοὺς βεβαίως λόγους μὴ κτισθέντος ἴσου πρὸς τὸν ἕτερον (ἡ ἐξάντλησις τῶν οἰκονομικῶν συνετελεῖτο λοιπὸν ἐφ᾽ ὅσον, κτίζοντες ἀπ᾽ Α, ἔβαινον ἀπὸ τοῦ δωρικοῦ πρὸς τὸν ἰωνικὸν ναΐσκον), πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἡ μὲν πλατεῖα εἶνε σύγχρονος τοῦ μικροῦ ναοῦ, ὁ δὲ ἀρχαϊκὸς πώρινος ναὸς τῆς Προναίας δὲν ὑπῆρχε πλέον, ἀνοικοδομηθεὶς ἀρτίως ἤτοι πρὸ τοῦ τέλους τοῦ ς´ αἰῶνος, τοῦ χρόνου δηλ., καθ᾽ ὃν ἐκτίσθησαν οἱ δύο μικροὶ ναοί. Τοῦτο δὲ ἐνισχύει τὴν ἀνωτέρω ἐξενεχθεῖσαν γνώμην περὶ τοῦ χρόνου τῆς καταστροφῆς τοῦ παμπαλαίου πωρίνου ναοῦ. Τοιουτοτρόπως ἡ χρονολογία αὕτη καὶ ἡ τῆς κτίσεως τοῦ διαδεχθέντος αὐτὸν ὡς καὶ τῶν δύο μικρῶν μαρμαρίνων ναῶν εἶνε συναφής. Τὰ μὲν κιονόκρανα τοῦ παμπαλαίου πωρίνου ναοῦ ἐνεκτίσθησαν εἰς τὸν διάδοχον πώρινον, οἱ δὲ σπόνδυλοι εἰς τὸν ἰωνικὸν ναΐσκον.

Ὄπισθεν τῶν δύο τούτων «ἐναγικῶν» ναΐσκων εἶνε ταπεινὸν λείψανον τοίχου, ἔχον τὴν ὄψιν πρὸς Ν, κοινόν, καθ᾽ ἃ φαίνεται, ἀμφοτέροις καὶ συνάπτον οὕτω αὐτοὺς εἰς ἓν ὅλον. Ὅμοιον μικρότερον λείψανον τοίχου, ἔχον πρόσωπον πρὸς Δ, ὑπάρχει καὶ πρὸς Α τοῦ δωρικοῦ ναΐσκου. Οἱ τοῖχοι οὗτοι συνεκράτουν εἰς τὸ προσῆκον ὕψος τὴν ἐν στενοτέρᾳ ἐννοίᾳ πλατεῖαν τῶν δύο ναῶν τούτων (πρβλ. σελ. 66).

Πλησιέστερον δὲ τῶν τοίχων τῶν ναῶν, καὶ δὴ πρὸς Α

τοῦ δωρικοῦ, πρὸς Δ τοῦ ἰωνικοῦ καὶ ἔμπροσθεν ἀμφοτέρων, ἐκτείνεται, ὡς παρ᾽ ἓν ὅλον πάλιν, σειρὰ κακοπελεκήτων λίθων, φερόντων βαθεῖαν αὔλακα (εἰκ. 7, 7), ἐν ᾗ ἱδρύοντο ἐπὶ αἰῶνας καὶ ἐστερεοῦντο (εἴς τινα μέρη σῴζονται λείψανα σιδήρου καὶ μολύβδου) στῆλαι περιλαμβάνουσαι ἐπιγεγραμμένας τὰς πλειοδοτικὰς μισθώσεις τῶν δημευθέντων κτημάτων [1]) τῶν ἐναγῶν εἴτε παλαιῶν εἴτε καὶ ἄλλων νεωτέρων, ἀφ᾽ ὧν ἱδρύθησαν ἴσως, ἐν μέρει τοὐλάχιστον, καὶ τὰ ἄλλα δύο κτίρια, ἅτινα θὰ περιγράψωμεν κατωτέρω ἐν τῷ τεμένει τῆς Προναίας. Καὶ κατὰ τὸν ε΄ καὶ τὸν δ΄ αἰῶνα ἦτο οὕτω πλήρης γεγονότων καὶ μεταβολῶν ἡ δελφικὴ ἱστορία [2]), ὥστε πολλοὶ πολῖται εὑρέθησαν ἑκάστοτε ὑπὸ τὴν αὐθαιρεσίαν καὶ τὴν δυσμένειαν τῆς ἀντιπάλου μερίδος. Ἐννοεῖται, ὅτι αἱ παλαιότεραι στῆλαι παρεχώρουν πολλάκις τὴν ἑαυτῶν θέσιν εἰς ἄλλας νεωτέρας. Ἴσως δὲ ὁ ὄπισθεν αὐτῶν χῶρος ἐπληροῦτο ἐν μέρει χωμάτων, ἀφ᾽ οὗ ἐγίνετο ἀόρατος ὑπὸ τῶν ὑψηλῶν στηλῶν, ἦτο δ᾽ ἀνάγκη νὰ στερεωθῶσιν αὗται διὰ τῆς ἐνσφηνώσεως οὐ μόνον ἐν ταῖς βάσεσιν ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ ἐδάφει. Τοιαύτη δέ τις διαρρύθμισις καὶ ἐπίχωσις ἤδη ἐκ παλαιοῦ (ς΄ καὶ ε΄ αἰ. π. Χ.) ἐξηγεῖ καὶ τὴν καλὴν διατήρησιν τῆς ἔξω ἐπιφανείας τῶν σῳζομένων μερῶν τῶν τοίχων (σ. 70). Τοιούτων στηλῶν τεμάχια εὑρέθησαν κατὰ χώραν κατὰ τὸ ΝΑ ἄκρον τοῦ Δ ἐναγικοῦ ναοῦ κατὰ τὸν χρόνον τῶν ἀνασκαφῶν [3]). Ἡ σειρὰ τῶν στηλῶν, διήκουσα ἐν συνεχείᾳ ἔμπροσθεν τῶν ναῶν, ἄνευ δηλ. διακοπῆς εἰς τὸ μέρος ἔνθα σχηματίζεται ὁ μεταξὺ αὐτῶν στενὸς διάδρομος, εἶνε ἐπίσης ὡς ἑνωτικὸς δεσμὸς καὶ τεκμήριον συγγενείας τοῦ χαρακτῆρος αὐτῶν. Μόνον ἀπέναντι τῆς εἰσόδου τῶν ναῶν καὶ χάριν αὐτῆς διακόπτεται ἡ συνέχεια τῶν στηλῶν, ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα εἰς τὸν πρῶτον ναὸν ἐτέθη μεταγενέστερον, ὅτε πολλαὶ

[1]) BCH, 25, σ. 105 ἑξ. (Homolle). Klio VI σ. 89 ἑξ. 400 ἑξ: στάσις ἐν Δελφοῖς τῷ 363 π. Χ. (Pomtow). Bourguet *Administr.* 2.

[2]) Πρβλ. π. χ. Michel, *Recueil* 246, 247. *Klio* ἔ. ἄ.

[3]) Klio VI, σ. 104, 118 ἑξ. 400 ἑξ. 415.

στῆλαι θὰ εἶχον καταπέσει, ἀπειρόκαλον μνημεῖον, οὗ σῴζεται ἡ ῥωμαϊκὴ βάσις (εἰκ. 7, 8) κατὰ χώραν [1].

Κάτωθεν τῶν ἐναγικῶν καὶ τοῦ ἐξετασθέντος πωρίνου ναοῦ διήκει, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω (σελ. 56 ἑξ., 63), ἀνάλημμα πολυγωνικὸν ὅμοιον πρὸς τὸ ὄπισθεν τῶν βωμῶν ὑπάρχον καὶ σύγχρονον αὐτοῦ ὄν. Τὸ ἀνάλημμα τοῦτο φαίνεται ὅτι εἶνε καὶ ὁ παλαιότατος περίβολος, ὅστις ἀρχόμενος, ὡς εἴδομεν, παρὰ τὸν μέγιστον βωμόν, ἔνθα σχηματίζει ἄκραν τεθαμμένης ἐν τῷ χώματι ἀντηρίδος, καὶ περιθέων τοὺς τρεῖς ναοὺς συγκλίνει παρὰ τὴν ΝΔ γωνίαν τοῦ τρίτου οὕτως, ὥστε, ἀφ᾽ οὗ ἡ ἀνασκαφὴ δὲν ἐβεβαίωσε τὴν πορείαν αὐτοῦ περαιτέρω, ἐπιτρέπεται νὰ εἰκάσωμεν, ὅτι δὲν ἐξετείνετο ἐπὶ πολὺ

[1]) Πρὸ αὐτῆς ἐτοποθέτησα ἐνεπίγραφον ***([Αὐτοκράτορ]α [Καίσ]αρα θεο[ῦ | Τραϊανοῦ] παρθικοῦ υἱὸν | [θεοῦ] Νέρβα υἱωνὸν Τρα|[ϊαν]ὸν Ἁδριανὸν Σεβασ|[τὸν] ἀρχιερέα μέγιστον δη|[μαρχ]ικῆς ἐξουσίας τὸ | ἔνατο[ν ὕ]πατον τὸ τρί|τον ὁ ἱ[ερεὺ]ς τοῦ Πυθίου | Ἀπόλλω[νος] Τίτος Φλά|βιος Ἀρισ[τότιμ]ος, δό|γματι Ἀμφι[κτυόνων] καὶ | Δελφῶν)*** βάθρον ἀνδριάντος τοῦ Ἁδριανοῦ, ὃ εὗρον (6 Ἰουλίου 1907) ἐν τῷ κατεδαφισθέντι ὑπ᾽ ἐμοῦ νεωτέρῳ ξηροτοίχῳ, τῷ προσπεφυκότι τέως εἰς τὸν Ν ἔξω τοῖχον τοῦ τεμένους. Τὸ βάθρον πιθανώτατα ἵστατο ἐπὶ τῆς βάσεως ταύτης, ἐχούσης τὰς προσηκούσας διαστάσεις. Τὸν ἀνδριάντα ἀνέθηκε δόγματι τῶν Ἀμφικτυόνων καὶ τῶν Δελφῶν ***ὁ ἱερεὺς τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος*** (οὐχὶ τοῦ Ἀντινόου, ὡς κεῖται ἐν Pauly-Wissowa *R. E.* ἄρθ. *Delphoi* σ. 2674 κατὰ τὴν Zeitschr. f. Numism. 1885 σ. 130) ***Τίτος Φλάβιος Ἀριστ[ότιμ]ος τῷ 125 μ. Χ.,*** ἔτει τῆς πρώτης ἐν Δελφοῖς ἐπιδημίας τοῦ Ἁδριανοῦ, συνιερεὺς γενόμενος τοῦ Πλουτάρχου, ζήσαντος μέχρις ἐντεῦθεν τοῦ 127 μ. Χ. (Christ, Griech. Litter.³ σ. 650.). Ἐπειδὴ τὰ ἐπὶ Ἁδριανοῦ κοπέντα δελφικὰ νομίσματα (BCH, 20, σ. 33 ἑξ.) παριστάνουσι προτομὴν αὐτοῦ, δὲν πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι καὶ ἐπὶ τοῦ βάθρου ἵστατο προτομή. Διότι καὶ τὰ εἰς μνήμην τοῦ ἥρωος Ἀντινόου κοπέντα νομίσματα ὑπὸ τῶν «προπύλων Ἀμφικτυόνων» (130 μ. Χ.) παριστάνουσιν οὐχὶ ὁλόκληρον τὸ ἄγαλμα αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον ὅμως εἶχεν ἱδρυθῆ ὁλόκληρον καὶ ἀνευρέθη ἤδη ὁλόκληρον. Καὶ τὸ ἄγαλμα δὲ τοῦ Ἀντινόου, ὡς βεβαιοῦσι τὰ νομίσματα, «Ἀριστότιμος ἀνέθηκεν ἱερεὺς» ***(τοῦ Ἀπόλλωνος).*** Οὕτω ἡ ἱερατεία τοῦ Ἀριστοτίμου, βεβαία οὖσα διὰ τὸ ἔτος 125, ἐκτείνεται καὶ ἐντεῦθεν τοῦ 130, ἔτους τοῦ θανάτου τοῦ Ἀντινόου. Ἦτο δὲ ὁ Ἀριστότιμος γόνος ἐπιφανοῦς οἰκογενείας καὶ διὰ τοῦτο ἠδύνατο νὰ δαπανᾷ κολακεύων τὸν Ἁδριανὸν (ὅρα νῦν περὶ τούτων BCH 1911, 492 ἑξ.).

στρεφόμενον πρὸς Β, ἀλλ᾽ ἀπεσβέννυτο ἐδῶ που ἐν τῇ γῇ [1]), καταλεῖπον ἀνοικτὴν τὴν πρόσοδον πρὸς τὸ τέμενος, ὡς συνέβαινε τὸ αὐτὸ καὶ εἰς τὸ Α ἄκρον παρὰ τὸν μέγαν βωμόν. Κατὰ ταῦτα ὁ «περίβολος» οὗτος δὲν ἦτο ἐντελῶς περίκλειστος, ἀλλ᾽ ἀνοικτὸς πρὸς Α καὶ Δ, ἀποτελούμενος κυρίως ὑπὸ δύο ἀναλημμάτων, ἑνὸς μὲν κατὰ τοῦ πρανοῦς ἑτέρου δὲ κατὰ τοῦ ἀνάντους τοῦ τεμένους. Τοιουτοτρόπως τὸ ἀρχαῖον τέμενος περιελάμβανεν ἐν πυκνῇ τάξει μόνα ὅσα κτίσματα περιεγράψαμεν ἀπὸ τῶν βωμῶν, ὄντων τότε πιθανῶς ὀλιγαριθμοτέρων ἢ καὶ μικροτέρων, μέχρις ἐνταῦθα. Προσοχὴ δέ τις κατεβλήθη, ὅτε ἐκτίσθησαν οἱ ἐναγικοί, ἵνα δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τοῦ ναοῦ τῆς Προναίας πρὸς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ μείνῃ κατὰ τὸ δυνατὸν κενός τις χῶρος χάριν τῆς ἀνέτου πως κυκλοφορίας τῶν θαμιζόντων εἰς τὸν ναόν.

Καθ᾽ ὃν χρόνον εἶχον οὕτω τὰ πράγματα ἐστήθη πρὸ τῶν δύο μικρῶν μαρμαρίνων ναῶν μεγάλη τις (3, 48 × 2, 32) τετράγωνος ἐπιμήκης (εἰκ. 7, 9) βάσις (σύνδεσμοι ⊢⊣) ὑψηλοτέρα ἄλλοτε ἢ νῦν (ἓν ἢ δύο τεμάχια αὐτῆς κατάκεινται ὑποκάτω ὑπὸ τὸ ἀνάλημμα). Ἡ βάσις αὕτη πιθανώτατα ἀνεῖχε *τρόπαιόν τι*, ἢ ἀνάθημα δελφικὸν ἀνατεθὲν μετὰ τὰ Μηδικά, σωθέντος (480 π. Χ.) τοῦ ἱεροῦ ἀπὸ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Περσῶν [2]).

[1]) Ἀνασκάψας πρὸς εὕρεσιν συνεχείας αὐτοῦ, οἵαν δὲν εὗρον, εἶδον, ὅτι τὰ κατώτατα χώματα ἔχουσιν ἄφθονα ὀστᾶ ζῴων ἄκαυστα, ὡς εἰκάσαι. Συνέλεξα δὲ καὶ ὀλίγα μυκηναϊκὰ θραύσματα ἀγγείων, ἓν κομβίον στεατίτου καὶ θραύσματα χαλκᾶ, ὧν τρία ἀνήκουσιν εἰς πόρπην ἔχουσαν συμπαγῆ κομβία εἰς τὴν ῥάχιν, ἔλασμα δὲ πλατὺ εἰς ὃ μέρος ἐστερεοῦτο κλειομένη ἡ αἰχμὴ τῆς περόνης (γεωμετρικὴ περίοδος). Πρβλ. *Fouilles de Delphes*, *Bronzes* σ. 114-115. Βεβαίως ὅμως εἶνε ἀνάγκη συμπληρωτικῶν ἀνασκαφῶν ἐν τῷ τεμένει τῆς Προναίας.

[2]) Ὅρα. σ. 58, 21. Διοδ. 11, 14, 2· «τρόπαιον ἔστησαν παρὰ τὸ τῆς Προναίας Ἀθηνᾶς ἱερόν, ἐν ᾧ τόδε τὸ ἐλεγεῖον ἐπέγραψαν:

Μνᾶμά τ᾽ ἀλεξάνδρου πολέμου καὶ μάρτυρα νίκας
Δελφοί με στᾶσαν, Ζανὶ χαριζόμενοι
σὺν Φοίβῳ, πτολίπορθον ἀπωσάμενοι στίχα Μήδων
καὶ χαλκεοστέφανον ῥυσάμενοι τέμενος».

Athen. Mitteil. 1906, σ.508. *Jahrbüch. f. klass. Phil.* 1884 σ. 238 ἑξ. (Pomtow). Mommsen ἔ. ἀ. σ. 179.

Πάντως δὲ δὲν ἐβάσταζε τὸ περιφερὲς ἀνάγλυπτον περίβλημα βάσεως ἢ μᾶλλον βωμοῦ, ὅπερ κεῖται ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς Μαρμαριᾶς ἐν τῷ Μουσείῳ, διότι τοῦτο εἶναι πολὺ νεώτερον (τοιούτους βωμοὺς εὑρίσκομεν ἐπὶ ἑλληνιστικῶν ἀναγλύφων). Ἐστήθη ὅμως ἡ βάσις οὕτω, ὥστε νὰ ὑπάρχῃ ἑκατέρωθεν αὐτῆς πρός τε τοὺς ναοὺς καὶ πρὸς τὸ ἀνάλημμα (πρὸς Ν) ἀνθρώπου δίοδος. Βραδύτερον, ὅτε ὁ περίβολος οὗτος δὲν ἐπήρκει, τὸ δὲ τέμενος ηὐρύνθη, κτισθέντος ἑτέρου πρὸς Ν ἀναλημματικοῦ τοίχου, ὁ μεταξὺ τῶν δύο τούτων τοίχων χῶρος χωσθεὶς ἐσχημάτισεν εὐρεῖαν πλατεῖαν (σ. 81, 90). Ἂν ἡ ἀνωτέρω βάσις ἱδρύετο μετὰ τὴν εὔρυνσιν ταύτην τοῦ τεμένους, δὲν θὰ εἶχεν ἣν ἔχει ἀπειρόκαλον θέσιν, διότι ἡ πλατεῖα πρὸ τῶν τριῶν ναῶν ἦτο ἱκανὴ νὰ περιλάβῃ εὐτάκτως πλείονα ἀναθήματα ἄνευ κινδύνου νὰ κλεισθῇ ἡ ὁδὸς καὶ κωλυθῇ ἡ κυκλοφορία τῶν ἀνθρώπων. Ὑπῆρχε δὲ τότε χῶρος καὶ πρὸς Δ τῶν ναῶν, ὥστε νὰ μὴ δικαιολογῆται τοιαύτη ἐνσφήνωσις τῆς βάσεως [1]).

[1]) Ὁ **Frickenhaus** ἔ. ἀ. ἐν τῷ πίνακι (XIII) αὐτοῦ χρωματίζει τὴν βάσιν ταύτην πρασίνην ὡς καὶ τὸν Ν ἔξω περίβολον. Ἡ πλαγία ὅμως τοποθέτησις τῆς βάσεως δικαιολογεῖται, μόνον ἂν δεχθῶμεν αὐτὴν παλαιοτέραν τοῦ Ν ἔξω περιβόλου. Ὁ **Frickenhaus** ἀρνεῖται προσέτι τὸ δυνατὸν τῆς ἀποδόσεως τῆς βάσεως ταύτης εἰς τὸ ἀπὸ Μήδων τρόπαιον τῶν Δελφῶν, ὃ ἵδρυσαν οὗτοι «Ζανὶ χαριζόμενοι» «παρὰ τὸ τῆς Προναίας Ἀθηνᾶς ἱερόν». Πιστεύων δηλ., ὅτι ἡ λέξις τοῦ Διοδώρου ***ἱερὸν*** σημαίνει ἐνταῦθα οὐχὶ ναὸν ἀλλὰ τέμενος, ἀθετῶν δὲ τοὺς δύο τελευταίους στίχους τοῦ ἐπιγράμματος καὶ ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν λίθον «Διὸς πολιέως», (σελ. 58, 1), ὃν δέχεται ὡς ἀναμφισβήτητον ὅρον τεμένους τινὸς τοῦ Διὸς ἐνταῦθά που ὑπάρξαντος,—ἂν καὶ ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ λίθου εἶνε ὁμοίας φύσεως πρὸς τὰς ἐπιγραφὰς τῶν βωμῶν τῆς Ὑγιείας καὶ τῆς Εἰλειθυίας—, τοποθετεῖ τὸ τρόπαιον ἔξω τοῦ τεμένους τῆς Προναίας καὶ δὴ ἐν τῷ ὑποθετικῷ τεμένει τοῦ Διός. Ἡ σκέψις τοῦ **Fr.** εἶνε οὕτω λογικωτάτη, ἀλλ᾽ ὄχι ἐντελῶς πειστική, ἐφ᾽ ὅσον ἡ λέξις ***ἱερὸν*** δύναται νὰ σημαίνῃ ***ναὸν*** καὶ ἐφ᾽ ὅσον τὸ τέμενος τοῦ Διὸς δὲν ἀποδεικνύεται ἀσφαλῶς, οὔτε ἂν ὑπῆρξε, οὔτε ποῖον ἀκριβῶς ἦτο, οὔτε ἂν ἐν τῷ πρανεῖ καὶ ἀνοικτῷ πιθανῶς τόπῳ εἶχε θέσιν ηὐτρεπισμένην πρὸς ὑποδοχὴν μνημείου τινός. Νομίζω μάλιστα, ὅτι ὁ λίθος τοῦ Διὸς ἴσως εἶνε νεώτερον μνημεῖον (ἡ ἐπιγραφὴ δὲν εἶνε παλαιοτέρα τοῦ δ΄ αἰ. π. Χ.) εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἐπικουρίας τοῦ Διός, ἐπιφανέντος διὰ τῶν κεραυνῶν αὐτοῦ κατὰ τῶν Περσῶν. Καὶ τὰ Σωτήρια (σ. 32) διὰ τὴν ἐπιδρομὴν τῶν Γαλατῶν ἱδρύθησαν Διὶ τῷ Σωτῆρι καὶ Ἀπόλλωνι τῷ Πυθίῳ (CIA, II, 323).

Πέραν τῶν ναῶν τούτων πρὸς Δ εἶνε λείψανόν τι τοιχίου ἔχοντος ὄψιν πρὸς Α καὶ προσομοιάζοντος πρὸς τὰ μικρὰ τοιχία τὰ εὐτρεπίζοντα τὸν πλησίον χῶρον παρὰ τὸν πώρινον καὶ τοὺς δύο μαρμαρίνους ναοὺς (σελ. 66, 71). Τὸ λείψανον τοῦτο δὲν εἶνε συνέχεια τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀρχαίου περιβόλου, διότι σχηματίζει ἐλαφρὰν καμπυλότητα ἀποκλίνουσαν πρὸς Ν ἀπὸ τοῦ Δ ἄκρου τοῦ περιβόλου ἐκείνου. Ὅθεν εἶνε μᾶλλον περίβολος μικρὸς προστατεύων τὸ περαιτέρω πλησίον κείμενον μαρμάρινον περιφερὲς οἰκοδόμημα δωρικοῦ

Ὁ Ἡρόδοτος οὐδαμῶς ποιεῖται λόγον περὶ τεμένους τοῦ Διός, ἀλλὰ μόνον περὶ Προναίας, ὡς καὶ ὁ Διόδωρος, ὅστις λέγει μέν, ὅτι τὸ τρόπαιον ἐστήθη παρὰ τὸ ἱερὸν (=ναὸν) τῆς Προναίας, ἀλλὰ δὲν λέγει «ἐν τῷ τεμένει τοῦ Διός». Ὁ δὲ Παυσανίας (10, 24, 4) τὸ ἄγαλμα τοῦ Διὸς εἶδεν ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἀπόλλωνος (πρβλ. **Mommsen** ***Delphika*** 179 ἑξ. 181 ἑξ.), ὥστε ἀμφότεροι οἱ τοῦ τροπαίου θεοὶ ἐπισήμως ἐλατρεύοντο ἐν τῷ τεμένει τοῦ Ἀπόλλωνος. Ὅπως δὲ τὸ τρόπαιον δὲν ἐστήθη εἰς τὸ τέμενος τοῦ Ἀπόλλωνος, οὕτω ἠδύνατο νὰ μὴ στηθῇ καὶ εἰς τὸ τέμενος τοῦ Διὸς πολιέως, ἂν ὑποτεθῇ, ὅτι ὁ λίθος τούτου μαρτυρεῖ ἀληθῶς περὶ τεμένους καὶ ὄχι περὶ βωμοῦ. Τὸ ἐπίγραμμα μνημονεύει τοῦ Διὸς διὰ τὰ μετεωρολογικὰ κυρίως φαινόμενα τὰ συνοδεύσαντα τὴν ἀπόκρουσιν τῶν Περσῶν. Ἂν τὸ τρόπαιον ἦτο ἱδρυμένον ἐν τεμένει τοῦ Διός, διατί ὁ Διόδωρος (ἢ ὁ Ἔφορος, ὃν πιθανῶς ἀντιγράφει οὗτος) νὰ μὴ μνημονεύσῃ τοῦ τεμένους τούτου, ἀλλὰ νὰ ὁρίσῃ τὴν θέσιν τοῦ τροπαίου διὰ γειτονικοῦ τεμένους; Ὁ Διόδωρος δὲν μνημονεύει ῥητῶς τοῦ ἰδίου τεμένους τῆς Προναίας (11, 14, 2), ἡ δὲ σύγχυσις ἡ ἐμφανιζομένη ἐν 22, 9, 5, ἔνθα λέγει, ὅτι ἐν τῷ τεμένει τοῦ Ἀπόλλωνος ἦσαν δύο ναοί, ὁ τῆς Ἀθηνᾶς Προναίας καὶ ὁ τῆς Ἀρτέμιδος, δεικνύει τὴν ἀτελῆ ἀντίληψιν τῶν ὑπ' ἄλλων περιγραφομένων τόπων, οὓς αὐτὸς οὐδέποτε ἐπεσκέφθη (σ. 55_5, $84,_2$). Τέμενος ὅμως τοῦ Διὸς ἀγνοεῖ. Ὅτι δὲ τὸ θαῦμα τῆς κατασκήψεως τῶν βράχων ἐγένετο ἐν τῷ τεμένει τῆς Προναίας Ἀθηνᾶς, ἔνθα καὶ εἶδεν αὐτοὺς κατακειμένους ὁ Ἡρόδοτος, ἄγει ἡμᾶς νὰ προσδοκῶμεν καὶ νὰ ἀποδεχώμεθα τὸ ἐπὶ τούτοις τρόπαιον ἐν αὐτῷ τούτῳ τῷ τεμένει. Ἡ δὲ ἀθέτησις τῶν δύο δευτέρων στίχων τοῦ ἐπιγράμματος, ἐν οἷς τὸ ὄνομα τῶν πολεμίων, δὲν εἶνε ἐντελῶς εὔκολος· διότι προσκρούει εἰς ἀνάλογον παράδοσιν (Διόδ. 22, 9, 5), καθ' ἣν ὁ Ἀπόλλων εἶχε χρησμοδοτήσει, ὅτι **αὐτὸς** ἤθελε φυλάξει τὰ ἀναθήματα καὶ λοιπὰ κοσμήματα τοῦ μαντείου κατὰ τῶν Γαλατῶν. Ὥστε, ἔχοντες τοιαύτην περὶ τῆς τῶν Γαλατῶν ἀποκρούσεως μαρτυρίαν, διατί νὰ ἀποδώσωμεν τὴν ἀπόκρουσιν τῶν Περσῶν εἰς μόνον τὸν Δία;

ῥυθμοῦ, τὴν *θόλον* (εἰκ. 7, 10) [1]), (διάμ. 13, 65 μ. σύνδεσμοι ⌐), εἰς ἣν μεταβαίνομεν ἤδη [2]).

Εἶνε γνωστὸν τὸ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς βασιλείας Ἀλεξάνδρου τοῦ Μεγάλου συντελεσθὲν ἐν Ὀλυμπίᾳ περιφερὲς Φιλίππειον, περίφημος δ᾽ ἐγένετο ἤδη ἡ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δ´ αἰῶνος κτισθεῖσα ἐκ μαρμάρου θόλος τῆς Ἐπιδαύρου. Ἡ θόλος τῶν Δελφῶν κτισθεῖσα ἐπίσης ἐκ μαρμάρου πεντελησίου (τὸ μάρμαρον ἐξηκολούθει ἀκόμη νὰ εἶνε τὸ ὑλικὸν τοῦ συρμοῦ μέχρι τῆς καταστροφῆς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος ὑπὸ βράχων σ. 22), δὲν εἶνε κατάκοσμος ὑπὸ τῆς γλυπτικῆς, ὡς ἐκείνη, ἀλλ᾽ εἶνε ἀριστούργημα φιλοκαλίας, ἁπλότητος καὶ ἐπιμελοῦς ἐργασίας· ἀποτελεῖ δὲ μετὰ τῶν λοιπῶν κτιρίων τοῦ τεμένους τῆς Προναίας τὰ ἀγλαΐσματα τῶν ὑπαιθρίων ἀρχαιοτήτων τῶν Δελφῶν. Ἦτο δὲ ἡ θόλος τῶν Δελφῶν καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα περίφημον κτίριον καὶ διὰ τοῦτο ὁ Θεόδωρος ὁ Φωκαεὺς (Φωκεύς;), ὅστις πιθανῶς πρέπει νὰ ἦτο συνάμα καὶ ὁ ἀρχιτέκτων αὐτῆς, εἶχε γράψει βιβλίον περὶ αὐτῆς [3]). Ἡ θόλος δὲν μνημονεύεται ὑπὸ τοῦ Παυσανίου εἴτε διότι ἐξέπεσόν πως αἱ περὶ αὐτῆς σημειώσεις τοῦ περιηγητοῦ εἴτε δι᾽ ἄλλον λόγον προελθόντα ἐκ τῆς θελήσεως αὐτοῦ καὶ τῆς σημασίας τοῦ κτιρίου [4]).

Τρεῖς βαθμίδες ἐκ μαρμάρου τῆς Πεντέλης ἄγουσιν εἰς τὸ δάπεδον τῆς θόλου, ἡ δὲ ἀνωτάτη χρησιμεύει καὶ ὡς στυλοβάτης, ἐφ᾽ οὗ ἵσταντο εἴκοσι κίονες δωρικοῦ ῥυθμοῦ βαστάζοντες τὸν ἐπίσης μαρμάρινον θριγκόν, οὗ τὰς μετόπας,

[1]) Εὐρυτέρα ἀνασκαφὴ ἠδύνατο νὰ δείξῃ ἴσως, μήπως τὸ τοιχίον τοῦτο εἶνε καὶ κρηπίδωμα συγχρόνως, ἐφ᾽ οὗ περαιτέρω ἑδράζεται ἡ θόλος, ὡς ὁ ἐπίσης περιφερικὸς ναΐσκος τῆς Ῥώμης καὶ τοῦ Αὐγούστου ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν.

[2]) Ὅρα Ulrichs, *Reisen u. Forsch.* 263. *Revue de l'Art. anc. et mod.* 1901, 364 ἑξ. (Homolle). *Arch. Anz.* 1903, 203 (Diels). *Ath. Mitt.* 1905, 368, 372 (Pfuhl). *Klio* 1906, 416 πρβλ. *Delphika* I σ. 36 *Zeitschrift. f. Gesch.* der *Archit.* 1910, 123 ἑξ. (Pomtow) *BCH* 1910, 218 (Karo) καὶ Poulsen ἔ. ἀ. 356.

[3]) Vitruv. 7, 12.

[4]) Πρβλ. Klio, VI, 416. Robert ἔ. ἀ. 285.

καταστραφείσας δυστυχῶς ἐπίτηδες ὑπὸ τῶν χριστιανῶν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἐκόσμουν ἀνάγλυπτοι παραστάσεις γιγαντομαχίας καὶ ἀμαζονομαχίας (τὰ λείψανα ἐν τῷ Μουσείῳ [1]).

Μετὰ τὸ ἀνοικτὸν περιστύλιον (πλάτ. 2, 55) εἶνε ὁ μαρμάρινος εἰς τὰ ὁρατὰ μέρη τοῖχος τοῦ σηκοῦ, πατῶν ἐπὶ μικρὸν ἐξέχοντος μέλανος λίθου καὶ ἐκτεινόμενος κάτω εἰς δώριον κυμάτιον, ἀποτελούμενον ἐξ ἐσχηματοποιημένων φύλλων, ἀναρριχωμένων μετὰ θαυμασίας ἐλαστικότητος. Ἡ ἐργασία τοῦ κυματίου ἐνιαχοῦ φαίνεται οἱονεὶ διάφορος ἢ ἡ τῶν λοιπῶν ἐπιφανειῶν τοῦ κτιρίου, διὰ τοῦτο δέ, ἐνῷ τὰ λοιπὰ μαρμάρινα μέρη τοῦ κτιρίου ἔλαβον τὸ χρυσίζον τῆς ἀρχαιότητος χρῶμα [2]), τὸ κυμάτιον διατηρεῖ γαλακτώδη λευκότητα ἐλεφαντίνου ὀστοῦ. Ἡ διάφορος ἐργασία ἴσως ἐκανόνισε διάφορον καὶ τὴν προσβολὴν τῶν μαρμάρων ὑπὸ τῶν καιρῶν. Ὑπεράνω ὁ τοῖχος οὗτος εἶχε μετόπας καὶ τριγλύφους μικροτέρας ἢ ὁ ἐπὶ τῶν κιόνων θριγκός. Καὶ αἱ μετόπαι δὲ αὗται ἐκοσμοῦντο δι᾽ ἀναγλύφων. Ἡ ὀροφὴ μεταξὺ τοῦ θριγκοῦ καὶ τοῦ τοίχου ἦτο φατνωματική. Ἡ στέγη ἦτο κωνικὴ κεκαλυμμένη διὰ μαρμαρίνων κεραμίδων, ἐπὶ δὲ τῆς κορυφῆς ἵστατο πιθανῶς, ὡς ἀκρωτήριον, θαυμασίας ἐργασίας ἄγαλμα (Νίκης;), οὗτινος μέρος σῴζεται ἐν τῷ Μουσείῳ [3]).

Πρὸς τὸ Ν μέρος ἦτο ἡ θύρα· ὁ μέγας οὐδὸς φέρει τὰς ἀναγκαίας λαξεύσεις διὰ τὴν στερέωσιν τῶν ξυλίνων παρα-

[1]) Μία τῶν μετοπῶν τούτων, ἀποκεκρουσμένη τὰ ἀνάγλυφα, εὑρέθη τῷ 1892 ὑπ᾽ ἐμοῦ ὡς κάλυμμα πίθου ἐν Ἀμφίσσῃ ἔν τινι οἰκίᾳ παρὰ τὰς ἐπιγραφὰς **Ἐφ. Ἀρχ.** 1904, 113 ἑξ. καὶ κατασχεθεῖσα εἶτα μετηνέχθη εἰς τὸ Μουσεῖον Δελφῶν, ἔνθα ἐχρησιμοποιήθη εἰς τὴν αὐτόθι ἀνασύστασιν μέρους τῆς θόλου.

[2]) Τὸ χρῶμα τοῦτο προέρχεται ἐκ τῶν μορίων σιδήρου τῶν ἐνυπαρχόντων ἐν τῷ λίθῳ καὶ ἀπομενόντων ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ, ὅταν διαλυθῇ καὶ ἀποπλυθῇ ὑπὸ τῆς βροχῆς τὸ ἐν τῷ λίθῳ ἀσβέστιον. Τὰ μόρια τοῦ σιδήρου τότε μεταβάλλονται εἰς ἐρυθρωπὸν σίδηρον (ὑδροξείδιον τοῦ σιδήρου) **Lepsius** ἐν **Marmorstudien** σελ. 18.

[3]) Δείγματα καὶ ἄλλων γλυπτῶν καὶ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μερῶν (τούτων μέγα πλῆθος περὶ τὸ κτίριον) καὶ ἀνασύστασίς τις μέρους τοῦ περιστυλίου τῆς θόλου ὑπάρχει ἐπίσης ἐν τῷ Μουσείῳ.

στάδων τῆς πύλης, ἔξω δὲ τοῦ οὐδοῦ ὑπῆρχεν ἡ κιγκλιδωτὴ πιθανῶς θύρα δίφυλλος καὶ ἴσως πτυκτή.

Ἔνδον τὸ σχέδιον καὶ ἡ διάταξις τοῦ κτιρίου δὲν εἶνε δυστυχῶς λίαν σαφῆ. Τὸ δάπεδον ἦτο ἐκ μέλανος λίθου σχιστώδους, ἴσως Βοιωτικοῦ, ὅστις φθείρεται οὕτω, ὥστε ταχέως θὰ καταστραφῇ ἐντελῶς καὶ ὅπου σῴζεται. Οἱ τοῖχοι ἦσαν ἐπενδεδυμένοι μέχρις ὕψους τινὸς δι᾽ ὁμοίου λίθου μέλανος, ἔχοντος παρὰ πόδα κυμάτιον, ἐπὶ δὲ τοῦ σχηματιζομένου κύκλῳ βάθρου ἦσαν ἀξιοσπούδαστοι ἡμικίονες κορινθιακοῦ ῥυθμοῦ [1]), ὡς ἔπειτα εἰς τὸ Φιλίππειον τῆς Ὀλυμπίας.

Ἡ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ κρηπιδώματος ὀπή, μὴ κειμένη ἀκριβῶς ἐν τῷ κέντρῳ, οὐδένα λόγον ἔχει ὑπάρξεως ἐν τῷ σχεδίῳ τοῦ κτιρίου. Αἱ παρειαὶ αὐτῆς ἐνιαχοῦ συμπίπτουσι πρὸς τὰς εἰργασμένας πλευρὰς τῶν ἐντετειχισμένων λίθων, ἀλλαχοῦ ὅμως οἱ λίθοι ἐθραύσθησαν βαναύσως ὑπὸ βεβήλων θησαυροθηρῶν ἐν χριστιανικοῖς χρόνοις. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦτο κρηπίδωμα, ὡς φαίνεται ἐν τῇ ὀπῇ, εἶνε ἐκ διαφόρων πωρίνων τὰ πολλὰ ὑλικῶν ἐκτισμένον. Ἄλλοι λίθοι κατὰ τὰς πλευρὰς τῆς ὀπῆς φέρουσιν ἀναθύρωσιν, ἄλλοι δὲ καλῶς ἐπεξειργασμένην πλευράν. Ἐκ τούτου συνάγομεν, ὅτι τὰ ὑλικὰ ταῦτα εἶνε εἰλημμένα ἐξ ἄλλων παλαιοτέρων κτιρίων. Ἐπειδὴ δὲ τοιαῦτα ὑλικὰ ἀνῆκον εἰς τοὺς Ἀμφικτύονας ἢ τὴν πόλιν τῶν Δελφῶν, οὐδεμία δὲ ξένη πόλις, θέλουσα νὰ ἱδρύσῃ ἀνάθημά τι, θὰ μετεχειρίζετο παλαιὰ ὑλικὰ τοῦ ἱεροῦ — τῶν ἀναθημάτων ἐπιδεικνυόντων οὐ μόνον εὐσέβειαν ἀλλὰ καὶ πλοῦτον — εἰκάζομεν, ὅτι ἡ θόλος αὕτη ἐκτίσθη ὑπὸ τῶν Δελφῶν καὶ δὴ ἴσως ἐξ ἐναγικῶν χρημάτων ὡς καὶ οἱ προηγούμενοι δύο ναοί, ὧν ὁ δεύτερος, ὡς εἴδομεν, ἔχει ἔμπροσθεν προσῳκοδομημένα ὑλικὰ τοῦ παλαιοῦ πωρίνου ναοῦ.

Τὸ κτίριον δὲν φαίνεται ὅτι δύναται νὰ εἶνε πολὺ νεώ-

[1]) *Durm* ἐν *Jahresheften des oest. Arch. Inst.* 1906 σ. 287 ἑξ. καὶ ***Baukunst***[3], σ. 349 ἑξ. Πολυχρωμίαν ὑλικοῦ γινώσκομεν καὶ ἐν τῷ Ἐρεχθείῳ καὶ ἐν τῇ θόλῳ τῆς Ἐπιδαύρου κ. ἀ. Πρβλ. Poulsen ἐ. ἀ. 361, [4].

τερον τῶν ἀρχῶν τοῦ δ΄ αἰῶνος π. Χ., εἶνε δὲ παλαιότερον τῆς θόλου τῆς Ἐπιδαύρου.

Ὄπισθεν τῆς θόλου καὶ τῶν δύο ἐναγικῶν ναῶν ἐκτείνεται ἀκανονίστως καμπυλούμενον ταπεινὸν θεμέλιον πώρινον (εἰκ. 7,15), ἐξ οὗ ἐλήφθησάν τινες τῶν ἐν τῷ κρηπιδώματι τῆς θόλου πλίνθων. Τὸ θεμέλιον τοῦτο δὲν ἀνήκει εἰς κανονικόν τι ἀρχιτεκτονικὸν οἰκοδόμημα, οὐδεμίαν δὲ τεκτονικὴν σχέσιν ἔχει πρὸς τὴν ἐμφανιζομένην ἡμῖν ἐν τῷ τεμένει νεωτέραν κατάστασιν καὶ εἶνε προφανῶς παλαιότερον καὶ τῶν ἐναγικῶν ναῶν· ἐχρησίμευε δὲ ἴσως, ἵνα προστατεύῃ τὴν ὁδόν, τὴν ἄγουσάν ποτε εἰς τὸν παμπάλαιον πώρινον ναὸν τῆς Προναίας καὶ ἐφ᾽ ὅσον τὸ τέμενος ἦτο μικρόν. Ἀξιοσημείωτον εἶνε τὸ ὑλικόν, ἐξ οὗ εἶνε κατεσκευασμένον (ὅρα σ. 68 σημ.), διότι, ὡς θὰ ἴδωμεν περαιτέρω, συμβαίνει νὰ ἔχωμεν τοιαῦτα ἐξ εὐθρύπτου ὑλικοῦ θεμέλια ἐκεῖ ἀκριβῶς, ἔνθα ἀναμένομεν παμπάλαια κτίσματα.

Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα δύναται νὰ χρησιμεύσῃ τὸ λείψανον τοῦτο εἰς ἐξαγωγὴν συμπεράσματός τινος διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ τεμένους. Ἂν δηλ. ἀληθῶς ἐπροστάτευε τὴν ὁδὸν τὴν ἄγουσαν εἰς τὸ μικρόν ποτε τέμενος, τότε ὁ χρόνος τῆς καταστροφῆς αὐτοῦ θὰ ἐδήλου τὴν μεγέθυνσιν τοῦ τεμένους πρὸς Δ καὶ τὴν ἐντεῦθεν μετάθεσιν τῆς κυρίας ὁδοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ἐντὸς τοῦ κρηπιδώματος τῆς θόλου βλέπομεν, ὡς ἐρρήθη, πλίνθους πώρου, εἰλημμένας πιθανώτατα ἐκ τοῦ τοίχου τούτου, εἰκάζομεν, ὅτι κατὰ τὸν χρόνον τῆς κτίσεως τῆς θόλου ηὐρύνθη ὁ χῶρος ὄπισθεν πρὸς Β [1]). Ἀλλ᾽ ἡ θόλος εὑρίσκεται ἐντελῶς ἔξω τοῦ παμπαλαίου μικροῦ τεμένους. Εἶνε ἀδύνατον νὰ δεχθῇ τις, ὅτι θὰ ἀπεφασίζετο νὰ κτισθῇ οὕτω πολυτελὲς

[1]) Ποία ἦτο ἡ ὄψις τοῦ τεμένους ὄπισθεν τῶν ἐναγικῶν ναῶν πρότερον, καὶ πῶς συνεδέετο τὸ πώρινον ἀνάλημμα, ὃ ἦν ποτε μεῖζον ἴσως, πρὸς τὸ ὄπισθεν τοῦ πωρίνου ναοῦ κείμενον πολυγωνικόν, δὲν εἶνε ἐμφανές. Ἡ συμπλήρωσις, ἣν δίδει διὰ τοῦ πίνακος αὐτοῦ ὁ **Frickenhaus**, χρησιμοποιοῦσα μόνα τινὰ τῶν ὑπαρχόντων τοιχίων, ἀπροσφόρων ἄλλως τε πρὸς μέγα ἀνάλημμα, εἶνε ἐπισφαλεστάτη καὶ ἀπίθανος.

κτίσμα, χωρὶς νὰ ληφθῇ πρότερον φροντὶς περὶ οἰκοδομικῆς ἀσφαλείας αὐτοῦ καὶ περιφράξεως, ὁμοίως τοὐλάχιστον ὡς καὶ περὶ τῶν λοιπῶν περιγραφέντων κτιρίων οὐ μόνον ὄπισθεν ἀλλὰ καὶ πανταχόθεν. Φαίνεται λοιπόν, ὅτι πρὸ τῆς οἰκοδομήσεως τῆς θόλου ηὔρυναν τὸν περίβολον πρὸς Ν, Α καὶ Δ, κτίσαντες τὸν ἔξω καμπυλόγραμμον κατὰ τοὺς ἁρμοὺς πολυγωνικὸν τοῖχον — κατ᾽ ἀνάγκην ἐπανερχόμεθα εἰς ἐπανειλημμένην (σ. 75, 90) ἐπισκόπησιν αὐτοῦ, ἵνα σχετίσωμεν αὐτὸν πρὸς τὰ διάφορα κτίρια τοῦ τεμένους — σωθέντα ἱκανῶς μὲν πρὸς Ν ὀλίγον δὲ πρὸς Δ κατὰ τὸ πρὸς τὸ γυμνάσιον ἄκρον καὶ ὀλίγον πρὸς Α εἰς τὸ Α ἄκρον τοῦ μεγάλου τεμένους ἀπέναντι τοῦ ἰσοδομικοῦ τοίχου, ὃν εἴδομεν (σ. 52 ἑξ.) προστατεύοντα τὸν ἱερὸν χῶρον ἐνταῦθα κατὰ τοῦ ἀνάντους μέχρι τῆς Α εἰσόδου. Οἱ δύο οὗτοι τοῖχοι, ὁ ἰσοδομικὸς εἰς τὸ Β ὅριον τοῦ τεμένους, καὶ ὁ ἔξω πολυγωνικός, καταλήγοντες ἀμφότεροι εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον, πρὸς Α τοὐλάχιστον, ἀποβλέπουσιν εἰς τὴν πλήρωσιν τοῦ αὐτοῦ σκοποῦ, ἤτοι εἰς τὴν περίφραξιν τοῦ πρὸς Δ τῆς θόλου χώρου καὶ τοῦ πρὸς Α τῶν βωμῶν, ὅστις ὅμως δὲν φαίνεται νὰ κατελήφθη ποτὲ ὑπὸ μνημείων, [1]) παραμείναντος τοῦ πωρίνου ναοῦ πάντοτε *προναίου* ἀκριβῶς. Κατὰ ταῦτα οἱ δύο οὗτοι τοῖχοι πρέπει νὰ εἶνε σύγχρονοι. Τὸ εὐρύτερον τοῦτο τέμενος ὁρίζεται πρὸς Δ, ὡς εἴπομεν διὰ τοῦ σῳζομένου Β μικροῦ σκέλους κατὰ τὴν ἐκ τοῦ γυμνασίου Δ εἴσοδον. Ὁ περιληφθεὶς ἐνταῦθα χῶρος πρὸς Δ τῶν ἐναγικῶν ναῶν κατελήφθη ἐν μέρει μὲν ὑπὸ τῆς θόλου ἐν μέρει δὲ ὑπό τινος δυτικωτάτου ἐν τῷ τεμένει τούτῳ κτιρίου, ὅπερ ὀνομάζομεν οἶκον τῶν ἱερέων, θὰ περιγράψωμεν δὲ βραδύτερον (σ. 83, 89).

Συλλαμβάνοντες δὲ νῦν τὸ ἐκ τῶν ἀνωτέρω πόρισμα, λέγομεν, ὅτι ἡ πλαγία θέσις τῆς βάσεως, ἣν ἀπεδώκαμεν εἰς τὸ Μηδικὸν τρόπαιον, προϋποθέτει τὴν ὕπαρξιν τῶν ἐναγικῶν ναῶν καὶ τὴν ἀνυπαρξίαν τοῦ ἔξω Ν τοίχου τοῦ τεμένους. Προφανῶς κατὰ τὸ τέλος τοῦ στ΄ αἰ., ὅτε

[1]) Ἓν λείψανον ἀναλήμματος ἐκτεινόμενον ΑΔ κατὰ τὸ μέσον αὐτοῦ, φαίνεται, ὅτι ἐχρησίμευεν ἵνα διαιρῇ τὸν χῶρον εἰς δύο ἐπίπεδα.

ἐκτίζοντο οἱ ἐναγικοί, οὐδεὶς προέβλεπεν, ὅτι ἔμελλε νὰ ἔλθῃ ἀνάγκη ἱδρύσεως τοῦ μνημείου, ὃ ἀνεῖχεν ἡ βάσις. Ἑπομένως χρόνος τις πρέπει νὰ παρῆλθεν ἀπὸ τῆς ἐξοικυδομήσεως τῶν ἐναγικῶν ναῶν μέχρι τῆς ἐμφανίσεως τῆς ἀνάγκης τοῦ τροπαίου. Τοιουτοτρόπως φθάνομεν εἰς τοὺς Μηδικοὺς πολέμους, μέχρι τῶν ὁποίων ἀναγκαίως δὲν θὰ εἶχε κτισθῇ ἀκόμη ὁ ἔξω Ν περίβολος [1]. Ἑπομένως οὗτος ἐκτίσθη μετὰ τὰ Μηδικά. Ἂν τοῦτο ἐγένετο ἀμέσως πως ὕστερον τῆς ἐν Πλαταιαῖς μάχης ἢ μετὰ παρέλευσιν πολλοῦ χρόνου, ὥστε νὰ προηγηθῇ μικρὸν τῆς οἰκοδομίας τῆς θόλου, παραμένει τεχνολογικῶς ἀμφίβολον. Ὁ Ἡρόδοτος ἀγνοεῖ τὸ τρόπαιον, τὴν δὲ φανερὰν ἀνάγκην τῆς εὐρύνσεως τοῦ τεμένους εὑρίσκομεν εἰς τὴν προσθήκην κυρίως τῆς θόλου, ἧς τὰ γλυπτὰ δὲν φαίνονται κείμενα μακρὰν τοῦ 400 π. Χ., ὅτε ἤκμαζε καὶ ὁ ποιητὴς Ἴων, εἰς ὃν ἀποδίδεται τὸ ἐπίγραμμα τοῦ τροπαίου [2]. Θὰ ἴδωμεν δέ, ὅτι καὶ ὁ περίβολος τοῦ τεμένους τοῦ Ἀπόλλωνος πολὺ πρὸ τοῦ 400 δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εἶνε κατειλημμένος ὑπὸ ἀγαλμάτων, ὥστε νὰ καλεῖται τὸ τέμενος ἐν τῷ ἐπιγράμματι *χαλκεοστέφανον* [3].

Πέραν τῆς θόλου πρὸς Δ εἶνε ἕτερος *ναὸς* (εἰκ. 7, 12, 16) *τῆς Προναίας Ἀθηνᾶς* [4]. Βλαβέντος σὺν τῷ χρόνῳ τοῦ δευτέρου πωρίνου ναοῦ καὶ κινδυνεύοντος ἐκ τῶν ὑπερκειμένων χωμάτων, γενομένου δὲ ἀντιληπτοῦ ἴσως, ὅτι παρὰ πᾶσαν φροντίδα (πρβλ. τὸν πώρινον τοῖχον τὸν φράσσοντα τὰ μετακιόνια τῶν σῳζομένων κιόνων αὐτοῦ) δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εἶνε ἐν ἀσφαλείᾳ οἱονδήποτε κτίριον ἐν τῷ ἐπικινδύνῳ ἐκείνῳ μυχῷ τοῦ τεμένους, ἔκριναν, φαίνεται, καλὸν νὰ κτίσωσιν ἄλλον ναόν,

[1]) Ὁ συλλογισμὸς οὗτος πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἐπίσης ἰσχυρός, ἔστω καὶ ἂν τις δὲν δέχηται (ὅρα σελ. 75 σημ.), ὅτι ἡ πλαγία βάσις δὲν ἀνήκει εἰς τὸ Μηδικὸν τρόπαιον.

[2]) Pomtow, *Ath.* Mitt. 1906, 508 *Jahrb. für Phil.* 1884, I σ. 229 καὶ 241. Προσέτι *Ath. Mitt.* 1910, 239,3 (Frickenhaus) καὶ Poulsen ἔ. ἀ. 363. ***Ἀρχ. Ἐφ.*** 1909, 268 καὶ ἀνωτέρω σ. 58, $_4$.

[3]) Πρβλ. *Woch. für. Klass. Phil.* 1908 σ. 1300.

[4]) Παυσ. 10, 8, 6.

ἀλλὰ μακρὰν τῆς ἐπισφαλοῦς θέσεως [1]). Ἡ σκέψις αὕτη πρέπει νὰ ἐγένετο χρόνον τινὰ μετὰ τὴν εὔρυνσιν τοῦ τεμένους, καὶ μετὰ τὴν κτίσιν τῆς τε θόλου καὶ τοῦ οἴκου τῶν ἱερέων. Ἂν ἐγίνετο ἡ σκέψις αὕτη πρὸ τῆς κτίσεως τῆς θόλου, εἶνε εὔλογον, ὅτι τὴν κεντρικὴν θέσιν ταύτης θὰ ἐπεφύλασσον διὰ τὸν νέον — τὸν τρίτον χρονολογικῶς — ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς. Ἂν ἐγίνετο πρὸ τῆς κτίσεως τοῦ οἴκου τῶν ἱερέων, θὰ ἐκανονίζετο ἡ διάθεσις τοῦ Δ χώρου τοῦ τεμένους, ὅστις θὰ ἐμοιράζετο μεταξὺ τῶν δύο τούτων κτιρίων οὕτως, ὥστε νὰ μὴ εὑρεθῶσιν εἶτα εἰς ἀνάγκην νὰ περικόψωσι τὸ Α μέρος τοῦ προῳκοδομημένου οἴκου τῶν ἱερέων, ἵνα ἁπλωθῇ αὐτόθι ὁ νέος ναός. Ἂν λοιπὸν ἡ εὔρυνσις τοῦ τεμένους ἐγένετο μετὰ τὰ Μηδικὰ ἐν τῷ ε´ αἰ. π. Χ., ἴσως λήγοντι, ἡ δὲ θόλος περὶ τὸ 400 π. Χ., μετ᾽ αὐτὴν δ᾽ ὁ οἶκος τῶν ἱερέων, τότε ὁ ναὸς εἶνε κατ᾽ ἀνάγκην ἔτι νεώτερος.

Ὡς ὑλικὸν διὰ τὰ ἐμφανῆ μέρη αὐτοῦ ἐχρησιμοποιήθη ὁ φαιὸς λίθος τοῦ Προφήτου Ἠλία ἢ τοῦ Μελισσιοῦ (σ. 68 1), διὰ δὲ τὰ κεκρυμμένα κρηπιδώματα ὁ σύμπηκτος εἴτε κροκαλοπαγὴς εἴτε ἀρουραῖος λίθος, κατειργασμένος εἰς πλίνθους [2]).

[1]) Προβλ. *Zeitschr f. gesch d. Archit.* 1910 σ. 138.

[2]) Ὁ λίθος οὗτος, ὁσάκις σχηματίζεται ἐν τοῖς ὄρεσιν ἐξ ἄμμου καὶ γωνιωδῶν τεμαχίων λίθων, προερχομένων ἐκ γεωλογικῶν ἢ καιρικῶν καταστροφῶν, δύναται νὰ λέγηται ἁπλῶς λίθος ***σύμπηκτος***. Ὁσάκις δὲ σχηματίζεται εἰς τὰς κοιλάδας καὶ τὰς ἀρούρας, τὰς διαρρεομένας ὑπὸ χειμάρρων, ἐξ ἄμμου καὶ ἐκ λίθων στρογγυλωθέντων ὑπὸ τοῦ ὕδατος ἤτοι ἐκ τροχμαλῶν καὶ κροκαλῶν, δύναται νὰ λέγηται ***τροχμαλοπαγὴς*** ἢ ***κροκαλοπαγὴς*** ἀναλόγως τοῦ μεγέθους τῶν συμπαγέντων λίθων, τῶν τροχμαλῶν ὑπολαμβανομένων μειζόνων. Οἱ ἀρχαῖοι ἐν ἀττικαῖς ἐπιγραφαῖς ἐκάλουν τοῦτον τὸν λίθον ***ἀρουραῖον***. Ὁ λίθος τῶν Δελφῶν ἀμφιρρέπει πρὸς τὰ δύο εἴδη, ἡμεῖς δὲ θὰ καλῶμεν αὐτὸν ἐν τοῖς ἑξῆς κροκαλοπαγῆ. Προβλ. **Pomtow - Lepsius** ἐν *Philol.* 66 (N. F. 20), 2, σ. 266-7. Ὁ λίθος οὗτος πρὸ τοῦ 400 εὕρηται καὶ ἐν παλαιοτάτοις κτιρίοις ἀλλὰ μόνον εἰς τὰ βαθέα θεμέλια καὶ δὴ ἐν ἀργῇ καταστάσει. Φλέβες ὅμως αὐτοῦ σκληρότεραι εὕρηνται εἰργασμέναι ἐν τοίχοις, ὡς ἐν τῷ περιβόλῳ τοῦ τεμένους τοῦ Ἀπόλλωνος, καὶ ἐν κτιρίοις, ὡς ἐν τῇ κρηπῖδι τῶν ἐναγικῶν ναῶν (σ. 68_1), τοῦ θησαυροῦ τῶν Μασσαλιητῶν κ. ἄ. Εἶνε ὅμως τότε ἀληθῶς λίαν σκληρὸς καὶ ἐν

Λοιπὸν ὁ φαιὸς λίθος, τεθεὶς τὸ πρῶτον εἰς ἐπίσημον χρῆσιν κατὰ τὸν δ´ αἰ. π. Χ. ἐν τῷ ἀνοικοδομουμένῳ τότε ναῷ τοῦ Ἀπόλλωνος, εἰσήχθη οὕτω ἔκτοτε ὡς ὑλικὸν τρόπον τινὰ τοῦ συρμοῦ ἐν Δελφοῖς. Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ χρόνον (ἀπὸ τοῦ 400 περίπου) ἐμφανίζεται καὶ ὁ κατειργασμένος κροκαλοπαγής [1]). Ὥστε ὁ ναὸς ἐγένετο μετὰ τὸ 400 π. Χ. καὶ μετὰ τὴν ἔναρξιν τοὐλάχιστον τῆς ἀνοικοδομήσεως τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος (σελ. 23 ἑξ.). Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὸν δ´ αἰ. π. Χ. οἱ Δελφοὶ καὶ δὴ καὶ οἱ Ἀμφικτύονες (οἷς ὑπέκειτο ὡσαύτως τὸ τέμενος τῆς Προναίας) [2]) ηὐπόρησαν χρημάτων, κυρίως ἀφ᾽ οὗ (346 π. Χ.) κατενικήθησαν οἱ Φωκεῖς, μετὰ τὸν ἱερὸν πόλεμον, ὅτε ἱδρύθη (339 π. Χ.) καὶ ἡ ἀρχὴ τῶν ταμιῶν, ἡ λαβοῦσα πρόνοιαν καὶ ὑπὲρ ἄλλων ἀμφικτυονικῶν κτιρίων (ὅρα σ. 28, 30), εἰκάζομεν, ὅτι ὁ ναὸς ἐκτίσθη μετὰ τὸ 339 π. Χ. καὶ ἦτο συμπεπληρωμένος ἤδη «κάλλιστος καὶ μέγιστος

τῇ ποικιλίᾳ τῶν διαφόρων χρωμάτων αὐτοῦ ὅμοιος καὶ ἀντάξιος τοῦ λίθου τῶν Φαιδριάδων. Πρβλ. καὶ Karo *BCH,* 1909, 210.

[1]) Ἡ θόλος καίπερ κατὰ τἀνωτέρω σ. 79-80,82 εἰς τοὺς χρόνους τούτους ἀναγομένη, δὲν ἔχει κροκαλοπαγεῖς λίθους ἐν τοῖς κρηπιδώμασι, διότι τὰ ἐν τούτοις χρησιμοποιηθέντα ὑλικὰ ἐλήφθησαν ἐκ παλαιοτέρων κτισμάτων. Ἄλλως τε ἡ ***παρουσία*** μόνη τῶν κροκαλοπαγῶν λίθων ἔχει ἀποδεικτικὴν χρονολογικὴν δύναμιν, οὐχὶ δέ, νομίζω, καὶ ἡ ***ἀπουσία.***

[2]) Ἐν τῷ περὶ τῶν Ἀμφικτυόνων νόμῳ (**Michel**, *Recueil* 702, 36 = **Baunack** 2501 πρέπει νὰ συμπληρωθῇ, ὡς ἐρρήθη ἤδη καὶ ἀνωτέρω σελ. 61,$_3$, 75,$_1$, «καὶ τὸν τᾶς Ἀ[θάνας τᾶς Προναίας ναὸν» ἀντὶ «καὶ τὸν τᾶς Ἀ[ρτάμιτος ναόν». Ὁ Ἡλιόδωρος (Αἰθ. 3,4 κ. ἑ.) καὶ ὁ Διόδωρος (22, 9, 5) ἀναφέρουσι ναὸν τῆς Ἀρτέμιδος ἐν Δελφοῖς, ἀλλ᾽ ὁ μὲν πρῶτος ὑποθέτει αὐτὸν ἐν τῷ τεμένει τοῦ Ἀπόλλωνος, ὁ δὲ ἕτερος εἶνε ἀσαφὴς (σ. 75,$_1$ ***Ἀρχ. Ἐφ.*** 1909, 266). Γεννᾶται δ᾽ ἡ ἀπορία, πῶς τοιοῦτος ναὸς ἐν οὐδετέρῳ τῶν τεμενῶν εὑρέθη καὶ πῶς οὐδεμία ἐπιγραφὴ ἀναφέρει αὐτόν, οὐδεὶς δὲ ἄλλος ἀξιόπιστος συγγραφεύς, ἰδὼν τοὺς Δελφούς, ἐμνημόνευσεν αὐτοῦ. Ἂν δὲ δεχθῶμεν, ὅτι ὁ ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος ἔκειτο ἐν τῷ τεμένει τῆς Προναίας Ἀθηνᾶς, φαίνεται ἄπορον, πῶς οἱ Ἀμφικτύονες θὰ ἀνελάμβανον νόμιμον ὑποχρέωσιν φροντίδος περὶ μόνου τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος, τοῦ κειμένου ἐν τῷ τεμένει τῆς Ἀθηνᾶς, οὐχὶ δὲ καὶ περὶ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς αὐτῆς, περὶ οὗ ὅμως μόνου ποιοῦνται λόγον αἱ ἀναμφισβητήτου κύρους ἐπιγραφαὶ τῶν ναοποιῶν τοῦ δ´ αἰ. Πρβλ. **Bourguet**, ***Administr.*** 108. Ὅρα καὶ κατωτέρω σ. 107.

νεὼς εὐθὺς εἰσιόντι εἰς τὸ ἱερὸν» (=εἰς τὸν ἱερὸν δελφικὸν χῶρον, εἰς τὴν ἱερὰν πόλιν καθ᾽ ὅλου), ὡς ἐκφράζεται ῥητορικῶς πως ὁ [Δημοσθένης] κατὰ τὸ 330 περίπου, ὅτε ἐξεφώνησε τὸν κατὰ Ἀριστογείτονος Α΄ λόγον αὐτοῦ (§ 34). Ἕνεκα δὲ τῆς καταγωγῆς τῶν πρὸς τὴν οἰκοδομίαν χρημάτων, ληφθέντων ἐκ τῆς Φωκικῆς ζημίας, δύναται νὰ ῥηθῇ, ὅτι καὶ οὗτος ὁ ναὸς ἦτο «ἐναγικός».

Χωρὶς νὰ κατεδαφισθῇ ὁ πώρινος ναὸς (τοῦτο θὰ ἦτο ἀσυμβίβαστον ἴσως πρὸς τὸ πνεῦμα τῶν ἀρχαίων περὶ μὴ ἐντελῶς κατεστραμμένων ναῶν, ὡς δεικνύουσιν οἱ ἀλλήλων διάδοχοι ναοί διαφόρων χρόνων καὶ ἀλλαχοῦ, οἷον ἐν Ἀθήναις, Ῥαμνοῦντι, Σαμοθρᾴκη, Δήλῳ, [1]) ὅστις ἀκόμη ὑφίστατο βαθμιαίαν σὺν τῷ χρόνῳ καταστροφήν, ἐκτίσθη ὁ νέος οὗτος ναὸς μέγας (22,60 $\times$ 11,55 μ.) ἐν παραβολῇ πρὸς τοὺς πλησίον αὐτοῦ, πρόστυλος δωρικοῦ ῥυθμοῦ, ἐν παραστάσι (σύνδεσμοι ⊓). Αἱ μετόπαι, περιθέουσαι τὸ κτίριον, δὲν ἔφερον γλυπτὸν κόσμον.

Διδακτικὴ εἶνε ἡ παραβολὴ τοῦ κιονοκράνου τοῦ ναοῦ τούτου (λείψανα πρὸς Ν) ὡς καὶ τῶν ὁμοίων σχεδόν, καίπερ παλαιοτέρων πως, κιονοκράνων τῆς θόλου πρὸς τὰ τῶν πωρίνων ναῶν. Ὁ ἐχῖνος τῶν τοῦ παλαιοῦ κυρίως ναοῦ, κατὰ δεύτερον δὲ λόγον καὶ τῶν τοῦ νεωτέρου πωρίνου ναοῦ κιονοκράνων ἔχει πᾶσαν τὴν καμπυλότητα καὶ ἐνάργειαν τοῦ ἐκ τῆς φύσεως γεννωμένου σχήματος παντὸς βαστάζοντος καὶ πιεζομένου σώματος, ἐν ᾧ ὁ ἐχῖνος τῶν ἄλλων κιονοκράνων ἔχει ἤδη τυπικὴν γεωμετρικὴν ἄψυχον μορφήν, τὸ δὲ ὕψος τομῆς τῆς μικρᾶς παρὰ τὸν ἄβακα μόνον ὑπαρχούσης καμπυλότητος μόλις φθάνει εἰς 0,01 μ. Ἡ τοιαύτη διαμόρ-

[1]) Περὶ τούτου ὅρα π. χ. Hock, *griech. Weihgebr.* 88-9, **Ἐφ. Ἀρχ.** 1891, 45 (Στάης). Πρέπει νὰ σημειώσωμεν ὅμως, ὅτι, ἂν ὁ πώρινος ναὸς κατὰ τὸν δ΄ αἰ. ἦτο κατεστραμμένος, οἱ Ἀμφικτύονες θὰ ἀνῳκοδόμουν αὐτὸν πιθανώτατα ἐπὶ τῆς αὐτῆς θέσεως, ὡς καὶ τὸν ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος. Κτίσαντες ἔνθα ἔκτισαν τὸν νέον ναόν, ἔδειξαν καὶ τὴν ἑαυτῶν εὐσέβειαν καὶ τὸν συναθροισθέντα πλοῦτον ἀλλὰ καὶ τὴν εὐλάβειαν πρὸς τὸν παλαιὸν ναὸν ἱστάμενον ἀκόμη ὄρθιον.

φωσις τοῦ ἐχίνου ἐμφανίζεται ἀπὸ τοῦ 400 π. Χ. περίπου.

Ὁ ναὸς πλὴν δύο ἰωνικῶν κιόνων ὑπὸ τὴν ὀροφὴν τοῦ προνάου εἶχε καὶ ἡμικίονας Ἰωνικοῦ ἐπίσης ῥυθμοῦ, οἵτινες ἦσαν συναφεῖς πρὸς τὰς παραστάδας τῆς θύρας καὶ τοὺς ἑκατέρωθεν τοίχους τοῦ προνάου ὡς εἰς τὸν «θησαυρὸν τοῦ Ἀτρέως» ἐν Μυκήναις [1]), εἰς ἀρχαϊκούς τινας ναοὺς ἐν Πριναᾷ τῆς Κρήτης καὶ ἀλλαχοῦ.

Αἱ μακραὶ πλευραὶ κατὰ τὰς παραστάδας τοῦ ναοῦ πρὸς τὸ Ν. ἄκρον ἐξέχουσι (κατὰ 0,60 μ.) τῆς εὐθείας τοῦ λοιποῦ μέρους αὐτῶν, ἐν ᾧ σημείῳ ἤρχοντο αἱ βαθμίδες τοῦ προνάου. Εἰς τὸ ΝΔ ἄκρον μόνης τῆς Δ παραστάδος σῴζονται κατὰ χώραν ὀλίγοι λίθοι τοῦ Προφήτου Ἠλία ἐκ τῶν ἀποτελούντων τὰ ἐμφανῆ μέρη τοῦ ναοῦ, τῶν λοιπῶν διασπασθέντων πρὸς ἐξαίρεσιν τῶν μεταλλίνων συνδέσμων. Ἡ διὰ κροκαλοπαγῶν λίθων πεποιημένη ὑπόστρωσις τοῦ προνάου καὶ δύο κατὰ χώραν κείμενα πλακῶν λείψανα ἐκ τῆς στρώσεως αὐτοῦ δεικνύουσι τὸ ὕψος τοῦ παλαιοῦ δαπέδου τοῦ ναοῦ.

Ἀξιοσημείωτον εἶνε, ὅτι ἡ ὑπόστρωσις εἰς τὰς στενὰς πλευρὰς τοῦ προνάου, ἤτοι δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τῷ εἰσερχομένῳ εἰς τὸν ναόν, εἶνε πλατυτέρα, συνεχὴς καὶ ἑπομένως ἰσχυροτέρα. Τοῦτο ἴσως ἐγένετο, διότι εἰς τὰς θέσεις ταύτας ἦσαν τοποθετημένα ἀγάλματα, ὧν ἓν (τῆς Ἀθηνᾶς) χαλκοῦν, ἐνταῦθα σῳζόμενον ἐπὶ Παυσανίου, ἦτο ἀνάθημα τῶν Μασσαλιωτῶν καὶ ἦτο μεῖζον τοῦ ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς, ὅπερ ἦτο ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ ναοῦ [2]). Ἐπειδὴ δὲ διστάζομεν νὰ δε-

[1]) **Perrot-Chipiez** ***Hist. de l'art,*** VI 6. 626. 636.

[2]) Ὁ **Blanchet** ***Corolia mumismatica in hon. of Head,*** **London** 1906 σ. 10 καὶ ὁ **Poulsen** ἔ. ἀ. 385 ἑξ. συμφωνοῦσιν, ὅτι ἡ ξοανοειδὴς Ἀθηνᾶ, ἡ ἐμφανιζομένη ἐπὶ Δελφικῶν καὶ Μασσαλιωτικῶν νομισμάτων (πρβλ. Στράβ. 601) δεικνύει, ὅτι τὸ ἐν Δελφοῖς Μασσαλιωτικὸν ἀνάθημα ἦτο ἀντίτυπον τοῦ ἐν Μασσαλίᾳ λατρευομένου εἰδώλου. Ὁ **Poulsen** (382 ἑξ.) ὅμως συγχέει τὸ πρὸς τὴν Ἀθηνᾶν ἀτατεθὲν ἀνάθημα τοῦτο καὶ τὰ πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα σταλέντα, ἡ δὲ σύγχυσις αὕτη παράγει αὐτὸν νὰ δεχθῇ, ὅτι ὁ μνημονευόμενος ὑπὸ τῶν συγγραφέων καὶ ἐν τῷ τεμένει τοῦ Ἀπόλλωνος ζητητέος θησαυρὸς τῶν Μασσαλιωτῶν ἔκειτο ἐν τῷ τεμένει τῆς Προναίας καὶ ἦτο ὁ μικρὸς ἰωνικὸς ἐναγικὸς

χθῶμεν, ὅτι ἡ ἰσχυρὰ κατασκευὴ τῆς ὑποστρώσεως τῶν πλευρικῶν μερῶν τοῦ προνάου ἐγένετο ἐπὶ τῇ ἐλπίδι μελλούσης ἀναθέσεως ἀνδριάντων, πιστεύομεν μᾶλλον, ὅτι τὰ ἐνταῦθα σταθέντα ἀγάλματα ἵσταντό ποτε εἰς τὸν πρόναον τοῦ πωρίνου ναοῦ, κατεσκευάσθη δὲ ἰσχυρὰ ἡ ὑπόστρωσις τοῦ νέου ναοῦ, ἐπειδὴ εἶχε ληφθῆ ἤδη πρότερον ἀπόφασις νὰ μετενεχθῶσι τὰ ἀγάλματα ἐκεῖνα καὶ ἱδρυθῶσιν ἐνταῦθα [1]).

Ἔνδον τοῦ ναοῦ ἡ ὑπόστρωσις καὶ ἡ στρῶσις καὶ τὸ βάθρον ἢ κρηπίδωμα βάθρου τοῦ λατρευτικοῦ ἀγάλματος ἐξηφανίσθησαν. Εἰς τὸ βάθος μόνον τοῦ ναοῦ (εἰκ. 7,16) καθ' ὅλον τὸ πλάτος εἶνε ἐπὶ χωμάτων καὶ λατύπης, ἄνευ κρηπῖδος ἢ ὑποστρώματος ἐκτισμένη, ἀσύνδετος πρὸς τοὺς τοίχους τοῦ ναοῦ ἐξέδρα (τὸ ἐρεισίνωτον ἢ ἡ ἀνάκλισις αὐτῆς, μαρτυρουμένη ἐκ τῶν ὑπολειφθεισῶν ὀπῶν γομφώσεως ἢ τοῦ μοχλοῦ, κατεστράφη καὶ λείπει, ἴσως δ' ἀνεῖχε καὶ ἀγάλματα), ἥτις εἶνε ἔργον ταπεινῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων· τὸ ὑποπόδιον αὐτῆς, ἐκ κροκαλοπαγῶν καὶ ἄλλων κακοπελεκήτων λίθων συγκείμενον, ἄνευ συνδέσμων, μόλις ἐξικνεῖται εἰς τὸ ὕψος τῆς στρώσεως τοῦ προνάου καὶ ἑπομένως τοῦ ἀρχαίου δαπέδου τοῦ σηκοῦ. Δὲν δυνάμεθα νὰ μαντεύσωμεν, πῶς ἦτο διατεθειμένον τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ, ὅτε ἐκτίσθη ἡ ἐξέδρα [2]). Ἀλλὰ δὲν εἶνε ἀπίθανον, ὅτι εἰς τοὺς μετὰ τὸν Παυσανίαν χρόνους μετεσκευάσθη ὁ ναός, ἀφῃρέθη τὸ δάπεδον αὐτοῦ, ἐξετοπίσθη

ναός. Θὰ ἴδωμεν ὕστερον, ποῦ πρέπει νὰ κεῖται ἀληθῶς ὁ θησαυρὸς τῶν Μασσαλιωτῶν.

[1]) Ἡ χρυσῆ ἀσπὶς τοῦ Κροίσου (Ἡρόδ. 1, 92 Παυσ. 10, 8, 7), ἀνατεθεῖσα εἰς τὸν πρῶτον πώρινον ναὸν καὶ διατηρηθεῖσα καὶ εἰς τὸν δεύτερον, δὲν ὑπῆρχεν εἰς τὸν τρίτον, συληθεῖσα ὑπὸ τῶν Φωκέων κατὰ τὸν γ' ἱερὸν πόλεμον.

[2]) Ἴσως ἐπ' αὐτῆς ὑπετίθεντο καθήμενοι οἱ θεοὶ οἱ ξενιζόμενοι ὑπὸ τῆς Ἀθηνᾶς κατὰ τὰς ἑορτάς, πρβλ. **Furtwängler**, ***Meisterwerke*** σ. 187-192. Ἐν Πατέλᾳ, Λυκοσούρᾳ, Καβιρίῳ Θηβῶν, Περγάμῳ, Δήλῳ κ. λ. ἔχομεν παραδείγματα, ὅτι τὰ λατρευτικὰ ἀγάλματα, ἓν ἢ πλείονα, ἦσαν καθήμενα ἐπὶ βάθρου ἔνδον τοῦ ναοῦ, ἀλλὰ ἐν τῷ ναῷ τῆς Προναίας τὸ βάθρον δὲν εἶνε πρόσφορον πρὸς τοιοῦτον σκοπὸν οὔτε σύγχρονον τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ.

καὶ ἀπώλετο ἢ ἀπήχθη ἢ μετετοπίσθη τὸ ἄγαλμα τῆς θεᾶς καὶ ἐκτίσθη ἡ ἐξέδρα, ἣν ἀγνοεῖ ὁ Περιηγητής.

Ἡ τελειότης τῆς ἐργασίας τῶν λίθων τοῦ Ἁγ. Ἠλία, ὡς δύναταί τις νὰ κρίνῃ ἐκ τῶν πέριξ καὶ δὴ τῶν ἔμπροσθεν τοῦ ναοῦ κατεσπαρμένων μελῶν αὐτοῦ, εἶνε τόσῳ μᾶλλον θαυμασία, ὅσῳ ὁ λίθος εἶνε μᾶλλον σκληρὸς καὶ δυσέργαστος ἢ τὸ μάρμαρον καὶ ὁ πῶρος.

Φαίνεται, ὅτι πρὸς προστασίαν τοῦ ναοῦ τούτου ηὐρύνθη ὄπισθεν πάλιν τὸ τέμενος σχηματισθείσης οὕτω τῆς γωνίας τοῦ ὄπισθεν τῆς θόλου ἀναλήμματος (πρὸ τούτου ἴσως δὲν ὑπῆρχεν ἐνταῦθα τοῖχος, κλίνοντος ἠρέμα τοῦ ἐδάφους) περιέχοντος πολλοὺς σκληροὺς κροκαλοπαγεῖς λίθους (Φαιδριάδων) καὶ διευθυνομένου εἶτα πρὸς Δ. Τὸ Δ ἄκρον αὐτοῦ πιθανῶς ἐσβέννυτο ἐντὸς τῶν αὐτόθι χωμάτων, διότι λίθοι τινὲς τελευταῖοι αὐτόθι δὲν εἶνε ἐντελῶς ἐξειργασμένοι εἰς τὴν πρόσοψιν ὁ δὲ τελευταῖος τῆς δευτέρας ἐκ τῶν κάτω σειρᾶς εἶνε χονδροειδῶς εἰργασμένος, ἀπροσφόρως πρὸς οἱανδήποτε ἁρμογήν [1]). Ἐπειδὴ δὲ ὄπισθεν τοῦ οἴκου τῶν ἱερέων εἶνε ταπεινὸν προστατευτικὸν ἀνάλημμα, ὅπερ, ὡς ἐκ τῆς στενότητος καὶ τῶν μικρῶν ἀκανονίστων λίθων αὐτοῦ ἐξάγεται, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εἶνε πολὺ ὑψηλότερον, καὶ ἐπειδὴ ὄπισθεν τούτου τοῦ ἀναλήμματος εἶνε ἕτερα δύο, ἐπίσης ταπεινὰ ὑπάρξαντα, παράλληλα δ᾽ ἀλλήλοις, ὥστε νὰ γίνηται πιθανόν, ὅτι δηλοῦσι τὸ πλάτος ὁδοῦ τινος, ἣν ἐπροστάτευον ἑκατέρωθεν, ἐρχομένην ἔξωθεν ἐκ τῶν ἄνω εἰς τὸ τέμενος, συμπεραίνομεν, ὅτι ἐδῶ εἰς τὸ σχετικῶς ταπεινούμενον ἔδαφος τοῦ ἀνάντους χώρου ἦτο ἀληθῶς ὁδός τις, ἣν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διακόπτῃ καὶ ἀποκλείῃ προσεκτεινόμενον καθέτως (πρὸς Ν) [2]) τὸ ὄπισθεν τοῦ λιθίνου ναοῦ ἀνάλημμα.

Ἡ φιλόκαλος διάταξις [3]) τῶν πέντε τούτων κτιρίων τοῦ

[1]) Τὴν ἀτέλειαν τῆς ἐργασίας τῶν λίθων κακῶς, νομίζω, ἑρμηνεύει ὁ **Frickenhaus** (σ. 241) ὡς τεκμήριον ἐκλιπούσης καθέτου συνεχείας τοῦ ἀναλήμματος.

[2]) **Frickenhaus** ἔ. ἄ.

[3]) Δὲν συμμερίζομαι τὴν γνώμην, ὅτι ὁ πρόδομος τοῦ λιθίνου ναοῦ

τεμένους τῆς Προναίας, ἡ ἐξ ἴσου ἐπιμελὴς ἐν πᾶσιν ἐργασία καὶ ἡ καθαρότης τοῦ χώρου ἀπὸ ξένων ἀναθημάτων δεικνύουσιν, ὅτι μία θέλησις κυρίαρχος, ἡ τῶν Ἀμφικτυόνων ἢ τῶν Δελφῶν ἢ καὶ ἀμφοτέρων, καὶ ἓν ταμεῖον ἀφειδὲς κατεῖχον καὶ ἐκόσμουν τὸ τέμενος τοῦτο, ὅπερ οὕτω ἀπέβη καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν ἡ καλλίστη καὶ εὐτακτοτάτη γωνία τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου τῶν Δελφῶν.

Τὰ ἐρευνηθέντα πέντε κτίρια ὑπέστησαν πάντα καθίζησιν πρὸς Β (ἤτοι πρὸς τὸ ἄναντες τοῦ ὄρους, σ. 65), ἴσως διότι εἰς τὸ μέρος τοῦτο ὑπῆρχον πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς χώματα ὕψους ὀκτὼ καὶ πλέον μέτρων καὶ ἑπομένως ἦτο μεγάλη ἡ ἐκ τοῦ βάρους τούτων πίεσις ἐπὶ τῶν ὑπὸ τὰ κτίρια χωμάτων, προερχομένων πιθανῶς ἐκ προσχώσεων μὴ συμπαγεισῶν τελείως. Δυνατὸν ὅμως ἡ καθίζησις νὰ προῆλθε καὶ ἐκ γεωλογικῆς αἰτίας.

Προσκεκολλημένον εἰς τὸν Δ τοῖχον τοῦ λιθίνου ναοῦ τῆς Προναίας εἶνε κτίριόν τι, (εἰκ. 7, 14), ὅπερ δὲν ἦτο βεβαίως ναὸς καὶ ὅπερ ὠνομάσαμεν *οἶκον τῶν ἱερέων* (σ. 81, 83). Ἀποτελεῖται ἐκ προδόμου καὶ δύο θαλάμων. Τὸ δεξιὸν (Α) μέρος κατελήφθη ὀλίγον, κοπὲν ὑπὸ τοῦ λιθίνου ναοῦ. Τὸ κτίριον εἶνε τὰ κάτω ἐκ τιτανολίθων πολυγωνικῶς, ἄνευ καμπύλων γραμμῶν, ἐκτισμένον μετὰ θεμελίων ἀβαθῶν [1]). Τοῦτο δὲ καθὼς προσέτι

τῆς Προναίας προσετέθη ὑστερογενῶς εἰς τὸ κτίριον (BCH 1910, 217 ἑξ.). Διότι οὔτε τεχνικὰ τεκμήρια ὑπάρχουσι στηρίζοντα τὴν εἰκασίαν ταύτην οὔτε ἐννοῶ, πῶς οἱ ἄνθρωποι θὰ ἀπώθουν τὸν νέον ναὸν ὄπισθεν τῆς γραμμῆς, ἣν σχηματίζουσιν αἱ προσόψεις τῶν ἐναγικῶν καὶ τῆς θόλου, εἰς βαθμὸν ὥστε νὰ σχηματισθῇ κατ᾽ ἀνάγκην τεθλασμένον τὸ ὄπισθεν αὐτοῦ ἀνάλημμα. Τοὐναντίον βλέπω, ὅτι πᾶσα δύναμις κατεβλήθη νὰ ἀπέχωσιν ἴσον τὰ κεντρικὰ κυρίως κτίρια ἀπὸ τοῦ Ν ἔξω περιβόλου. Ὁ δ᾽ αἰ. δὲ ἀπήτει μᾶλλον καὶ τὴν ἀρτιότητα τοῦ ναοῦ καὶ τὴν εὐκοσμίαν τοῦ τεμένους.

[1]) Τὰ ἀναλήμματα, ἅτινα εἶνε ὄπισθεν αὐτοῦ καὶ περὶ ὧν ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω, δεικνύουσιν, ὅτι, ὅτε ἐκτίσθη τὸ κτίριον τοῦτο, τὸ ἔδαφος τοῦ Δ μέρους τοῦ τεμένους ἦτο ὑψηλότερόν πως, τότε δὲ οἱ τοῖχοι τοῦ οἴκου τῶν ἱερέων ἦσαν βεβαίως κεχωσμένοι ἐν μέρει. Ἰσοπεδώθη δὲ τὸ τέμενος ἐνταῦθα μετὰ τὴν κτίσιν τοῦ λιθίνου ναοῦ. Ὁ **Frickenhaus** ἐκ τῶν ἐπιπολαίων καὶ ἀδυνάτων θεμελίων τῶν ἀναλημμάτων τούτων

καὶ τὸ ὅτι διετηρήθησαν οἱ τοῖχοι ἰσοϋψεῖς καὶ σχηματίζουσιν ἐπάνω, καίπερ μὴ ἰσοδομικοὶ ὄντες, εὐθεῖαν στρῶσιν, μαρτυρεῖ, ὅτι οἱ ὅλοι τοῖχοι τοῦ κτιρίου δὲν ἦσαν βαρεῖς, ἀλλ᾽ ἐλαφροί, καὶ ὅτι εἶχον τὰ ἀνώτερα μέρη ἐξ ὠμῶν πλίνθων αἵτινες, καθ᾽ ὃν χρόνον ἐγένοντο αἱ ἀνασκαφαί, πιθανῶς θὰ ἐσῴζοντο ἐν μέρει, προστατεύουσαι τοὺς τοίχους καὶ συγκρατοῦσαι τοὺς ἀνωτάτους λίθους, μάλιστα δὲ τοὺς λεπτοτέρους ἐξ αὐτῶν ὡς καὶ εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Φυλάκου (σ. 55) [1]).

Τίς ἦτο ἡ χρησιμότης τοῦ κτιρίου τούτου, δὲν εἶνε λίαν σαφές· ὑποτίθεται δὲ μόνον, ὅτι τοῦτο ἦτο κατοικία ἱερέων καὶ νεωκόρων ἢ ἄλλων ὑπηρετῶν τοῦ ἱεροῦ, ἀμφιπολεῖον [2]). Ἰδιωτικὸν κτίριον πάντως δὲν ἦτο.

Εἴπομεν, ὅτι κατὰ τὸν στ΄ αἰ. καὶ ὕστερον ἔν τινι μέρει τοῦ ε΄ αἰῶνος τὸ τέμενος περιελάμβανε μόνον τὸν πώρινον ναόν, τοὺς παρ᾽ αὐτὸν δύο ἐναγικούς, τὴν πρὸ αὐτῶν βάσιν τοῦ μηδικοῦ τροπαίου, καὶ βωμούς τινας πρὸς Α, ὅτι ὁ «περίβολος» αὐτοῦ ἦτο πολυγωνικὸς καὶ ὅτι ὕστερον ἐγένετο ἀνάγκη νὰ εὐρυνθῇ τὸ τέμενος καὶ ἐκτίσθη ὁ ἔξω πολυγωνικὸς «περίβολος» (σ. 81), ἵνα περιλάβῃ τὰ νεώτερα κτίρια. Τὸ διάστημα, ὅπερ ἐχώριζε πρὸς Ν τὸν παλαιὸν καὶ τὸν νέον περίβολον, ἅμα τῇ κτίσει τούτου ἐπληρώθη χωμάτων, πλὴν δὲ τῶν πρὸς Δ καὶ Α εἰσόδων, ἃς διῆλθεν ὁ Παυσανίας κατεσκευάσθη πρὸς Ν κλῖμαξ καὶ εἴσοδος ἄνευ πύλης,—ὡς καὶ αἱ λοιπαὶ πρόσοδοι τοῦ τεμένους—, συνδέουσα αὐτὸ καὶ πρὸς τὸ ἐνταῦθα μέρος, ὅπερ εἶχεν ἴσως ἀγροικίας τινάς.

κατασκευάζει ἰσχυρὸν ἐρυθρὸν τεῖχος, ὅπερ πρὸ τῆς κτίσεως τοῦ πρασίνου οἴκου τῶν ἱερέων ἢ ἀμφιπολείου δὲν ἐπροστάτευέ τι ὁρατὸν νῦν.

[1]) Τοῦτο δὲν λέγομεν πρὸς ψόγον τινός, ἀλλὰ μόνον πρὸς ἀκρίβειαν τῆς μελέτης τῶν ἐρειπίων. Ἐν ἀνασκαφῇ, οἵα ἡ τῶν Δελφῶν, δὲν δύναταί τις, ὡς γινώσκω ἐκ πείρας, τὰ πάντα νὰ προΐδῃ.

[2]) Οἱ ἱερεῖς κατῴκουν συνήθως ἐν τῷ περιβόλῳ τῶν ναῶν. Πρβλ. Stengel *Kultusaltert.*² σ. 37. Ἡλιοδ. *Αἰθ.* 3, 6. 4, 6. 10, 36. Bourguet *BCH* 1900, 142-4. Πρβλ. καὶ τὸ εἰς τὸ τέμενος τῆς Ἀφαίας ἐν Αἰγίνῃ προσκεκολλημένον ἀμφιπολεῖον Frickenhaus ἑ. ἀ. σ. 240 ἑξ. καὶ *Ath. Mitt.* 1911 σ. 138.

Κατὰ τὸν ἔπειτα χρόνον ἱδρύθη εἰς τὸν μεσότοιχον χῶρον πρὸ τοῦ πωρίνου ναοῦ βάσις τις κεκινημένη νῦν, ἥτις φαίνεται κατὰ χώραν κειμένη. Ἴσως αὕτη ἀνεῖχε τὸν περιφερῆ μακεδονικῶν χρόνων βωμόν, ὅστις κεῖται ἐν τῷ Μουσείῳ, ἂν οὗτος δὲν ἔκειτο ἐν τῇ θόλῳ ὥστε ἐκ τῆς αὐτόθι τοποθετήσεως αὐτοῦ νὰ κεντηθῶσιν οἱ ἀμαθεῖς θησαυροθῆραι εἰς τὴν βιαίαν διάνοιξιν τῆς ἐν τῇ θόλῳ ὀπῆς. Ὁ νέος περίβολος πρὸς Δ τοὐλάχιστον καὶ πρὸς Ν ἐκαλύπτετο, ὡς φαίνεται ἔκ τινων λειψάνων, εἰς ὡρισμένον, ὄχι μέγα ἐκ τῶν ἔνδον, ὕψος, ὑπὸ πλακῶν ὁριζοντίων, ὑπὲρ ἅς, ἐλλειπούσης πάσης ὑπομοχλίου ὀπῆς, ἢ ἦτο ἐκτισμένος δι᾽ ὠμῶν πλίνθων ἢ δὲν ἐξηκολούθει διόλου. Τὸ Ν σκέλος αὐτοῦ ἦτο ὑπέργειον ταπεινὸν εἰς τὸ Α ἄκρον, ὅμοιον δὲ θὰ ἦτο ἴσως καὶ εἰς τὸ Δ ἄκρον. Οὕτω εἰς ἀμφότερα ἐσχηματίζοντο ἀπέναντι ἀλλήλων δύο εἴσοδοι, ἀλλ᾽ ἐπαναλαμβάνομεν, ὅτι οὐδὲν σαφὲς τεκμήριον ἔχομεν περὶ ὑπάρξεως ἀρχικῶς ποτε πύλης ἐνταῦθα. Ἡ Β παραστὰς ἑκατέρας εἰσόδου, σῳζομένη, εἶνε ταπεινὴ καὶ ἀπομακρύνει πᾶσαν σκέψιν περὶ ἀξίας λόγου πύλης (ὅρα καὶ σελ. 52 ἑξ.). Ἡ Β παραστὰς τῆς Δ εἰσόδου χωρεῖ πρὸς Β ἀνυψουμένη διὰ σχηματιζομένου ἐπάνω ὀδόντος (βαθμίδος), οὕτω δὲ πρέπει νὰ φαντασθῶμεν ἐσχηματισμένα πάντα τὰ τείχη ἐν Δελφοῖς, ὅσα ἄγονται διὰ τοῦ πρανοῦς.

Ὁ Παυσανίας ἐλθὼν διὰ τῆς Α εἰσόδου εἰς τὸ τέμενος τῆς Προναίας περιγράφει αὐτὸ ὡς ὅλον τι, εἶτα δὲ μεταβαίνει εἰς τὸ τέμενος τοῦ Φυλάκου καὶ εἶτα μεταβαίνει εἰς τὸ Γυμνάσιον. Ἐπειδὴ δὲ πρὸ τῶν κτιρίων τοῦ τεμένους τοῦ Φυλάκου ἀνήρχετο ὁδός, δὲν εἶνε ἀπίθανον νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὁ Παυσανίας, ἐπανελθὼν εἰς τὸν πώρινον ναόν, ἀνέβη εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Φυλάκου καί, ἐπισκεφθεὶς αὐτό, ἐβάδισεν εἰς τὸ γυμνάσιον διὰ τῆς πρὸ τοῦ Φυλάκου ἀτραποῦ καὶ τῆς ὑπερκειμένης ὁδοῦ, ἀγούσης ἀπὸ τῆς Α νεκροπόλεως κατ᾽ εὐθεῖαν ὑπεράνω τοῦ ξυστοῦ δρόμου τοῦ γυμνασίου ἴσως δὲ καὶ εἰς τὴν παραδρομίδα διά τινος παρόδου. Ἠδύνατο ὅμως νὰ μεταβῇ βεβαίως ἐκ τῆς Δ εἰσόδου τοῦ τεμένους τῆς Προ-

ναίας εἰς τὸ Γυμνάσιον [1])· ὁ Παυσανίας δὲ δὲν περιγράφει τὰ πράγματα ὡς ἔτυχε νὰ ἐπισκεφθῇ αὐτά, ἀλλ᾽ ὡς ἐνόμιζε συγγραφικῶς μεθοδικώτερον, ἀφ᾽ οὗ διέμεινε μακρὸν ἐπὶ τόπου.

[1]) Ὁ **Frickenhaus** ἑ. ἀ. (πρβλ. καὶ **Karo BCH** 1909, 216), ἀναχωρῶν κυρίως ἐκ τῆς ὁμοιότητος, ἣν δεικνύει ὁ ἔξω πολυγωνικὸς περίβολος πρὸς τὸ ὄπισθεν τοῦ πωρίνου ναοῦ πολυγωνικὸν ἀνάλημμα, (σ. 56 ἑξ, 63, 81) φρονεῖ, ὅτι ἀμφότερα τὰ κτίσματα ταῦτα εἶνε σύγχρονα· ἐπειδὴ δὲ τὸ ὄπισθεν τοῦ ναοῦ ἀνάλημμα ἦτο ἀναγκαῖον κατὰ τὴν οἰκοδομίαν τοῦ ναοῦ ἤτοι λήγοντος τοῦ στ΄ αἰῶνος, συμπεραίνει, ὅτι καὶ ὁ ἔξω περίβολος ἐκτίσθη τότε. Ἀλλ᾽ ἐκτὸς τοῦ ὅτι τοιαύτη ἐκδοχὴ δὲν ἑρμηνεύει τὰ διάφορα φαινόμενα, ἅτινα ἤγαγον ἡμᾶς εἰς διάφορον γνώμην ἐν τοῖς ἀνωτέρω, (διατί ἆρά γε, ἀφ᾽ οὗ ὁ περίβολος ηὐρύνθη πρὸς Ν, δὲν ηὐρύνθη ἱκανῶς, ὥστε νὰ μὴ γίνῃ ἀνάγκη νὰ ὠθήσωσι τὸν πώρινον ναὸν πρὸς Β καὶ σχηματίσωσι τὸν αὐτόθι μυχὸν κατεδαφίζοντες καὶ κτίζοντες ἀναλήμματα καὶ συστέλλοντες τὸ τέμενος τοῦ Φυλάκου;) ἐκτὸς ὅτι τοῦτο τὸ Β ἀνάλημμα εἶνε δυνατὸν καὶ μετὰ τὸν στ΄ αἰῶνα νὰ ἀντικατέστησεν ἕτερον ἀνάλημμα προγενέστερον βλαβὲν καὶ ἀγαγὸν καὶ εἰς τὴν φράξιν τῶν μετακιονίων τοῦ πωρίνου ναοῦ, ὑστερογενῆ οὖσαν, ὡς δεικνύει ἡ ὕπαρξις τῶν ῥαβδώσεων καθ᾽ ὅλην τὴν περιφέρειαν τῶν κιόνων, — δὲν γνωρίζομεν καλῶς εἰς τίνας χρόνους ἔκτιζον κατὰ τὸν πολυγωνικὸν τοῦτον τρόπον. Βεβαίως ἐν Δελφοῖς ὡς καὶ εἰς τὸ Τελεστήριον τῆς Ἐλευσῖνος ἔχομεν πολυγωνικοὺς τοίχους ἀναγομένους εἰς τὸν στ΄ αἰῶνα. Ἀλλὰ τὸ πολυγωνικὸν τεῖχος τῆς ἀκροπόλεως τῆς Ἀμφίσσης καὶ τὸ παρὰ τὸ χωρίον Δρίτσα (Ἅρμα, Ἐλεών;) τῆς Βοιωτίας (**Frazer** ἐν Παυσ. 9, 19, 4) ἔχοντα καὶ καμπύλους ἁρμοὺς εἶνε τοῦ στ΄ αἰῶνος; Βεβαίως ὅμως δὲν εἶνε τοῦ στ΄ αἰ. (Πρβλ. **Brückner** ***Ἐφ. Ἀρχ.*** 1910, 106 ἑξ.) τὸ κρηπίδωμα τῶν τάφων τοῦ Λυσιμαχίδου ἐν τῷ Κεραμεικῷ τῶν Ἀθηνῶν ἔχον ἐπίσης καὶ καμπύλους ἁρμούς. Ὡς πρὸς τὸν οἶκον δὲ τῶν ἱερέων, ὃν ὁ **Frick.** φαίνεται ἀνάγων εἰς τὸν στ΄ αἰῶνα λήγοντα, δὲν πρέπει νὰ παρορῶμεν τὸν ἀνάλογον τρόπον κτίσεως τοῦ Κονωνείου τείχους τῶν Ἀθηνῶν (**Noack** *Athen. Mitt.* 1907, 124 ἑξ.), ὅπερ ὁ **Karo** (**BCH**, 1909, 217) παραβάλλει πρὸς τὸ δελφικόν, πολὺ δ᾽ ὀλιγώτερον νὰ λησμονῶμεν, ὅτι καὶ ἐν Δελφοῖς ἔχομεν ἔτι νεώτερα παραδείγματα ὁμοίας τειχοδομίας, οἷα εἶνε τὸ ὄπισθεν τοῦ ἀναθήματος τοῦ Δαόχου χάριν αὐτοῦ τούτου τοῦ ἀναθήματος ἐκτισμένον ἀνάλημμα· (ὅρα καὶ τὸν οἰκοδομικὸν τρόπον τῆς «κλίμακος» τῆς ἀναγούσης εἰς τὴν πρὸς Δ τοῦ τεμένους τοῦ Ἀπόλλωνος κειμένην στοὰν «τοῦ Εὐμένους» καὶ τὸν τοῦ τειχίου τῶν κάτω Ταραντίνων **Klio VIII**, πίν. IV, 13). Νομίζω μάλιστα, ὅτι ὁ καμπυλόγραμμος καὶ ὁ εὐθύγραμμος «πολυγωνικὸς» τρόπος δὲν εἶνε πράγματα πολὺ διάφορα ἀλλήλων, ὥστε, ὄντος τοῦ ἑτέρου γνωστοῦ, τὸ ἕτερον νὰ εἶνε ἄγνωστον. Μάρτυς ὁ τάφος τοῦ Λυσιμαχίδου καὶ τὸ Κονώνειον τεῖχος.

Εἰκ. 8 (ἀπὸ Δ)

Β′. ΤΟ ΓΥΜΝΑΣΙΟΝ[1]) (πίν. 1ΙΙ)

Ἀναχωροῦντες ἐκ τῆς Δ πύλης τοῦ τεμένους τῆς Προναίας Ἀθηνᾶς καὶ βαδίζοντες ἐπὶ τῆς ἐντεῦθεν ἀρχομένης ἀτραποῦ, παρ᾽ ἣν ἀπόκεινται πολλὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τοῦ

[1]) Παυσ. 10,8,8, *BCH* XXIII (1899) σ. 560 ἑξ. (Homolle). Gardiner *Greck athletic sports and festivals* 1910, σ. 483 ἑξ. Ὁ Homolle ἔ. ἀ. σ. 565 ἑξ. δημοσιεύει τὸ σπουδαιότατον ἐπιγραφικὸν μνημεῖον, ὃ ἔχομεν περὶ τοῦ γυμνασίου. Εἶνε δὲ τοῦτο ἐπιγραφὴ περιέχουσα τὰς ἐπὶ Δίωνος ἄρχοντος (258/7 π. χ.) μειοδοτικῶς ἐκδοθείσας ἐργασίας πρὸς παρασκευὴν τοῦ γυμνασίου, τοῦ σταδίου, τοῦ ἱπποδρόμου κ. ἄ. διὰ τὰ πύθια, ἅτινα συνέπιπτον ἐν ἐκείνῳ τῷ ἔτει. Τὸ κείμενον τοῦτο, χρήσιμον καὶ διὰ τὴν Κασταλίαν καὶ διὰ τὸ στάδιον καὶ διὰ τὸν ἱππόδρομον ἀναδημοσιεύομεν ἐνταῦθα, παραλαμβάνοντες ἐν αὐτῷ ἀδιακρίτως τὰς βεβαίας συμπληρώσεις τοῦ Homolle, συμπληροῦντες δ᾽ ἔν τισι σημείοις τὴν ἀνάγνωσιν αὐτοῦ. (Πρβλ. Ἀρχ. Ἐφ. 1906 σ. 171 σημ.).

Ἐπὶ Δίωνος ἄρχοντος ἐν Δελφοῖς, ἱερομναμονούντων· Αἰτωλῶν
Αἰακίδα, Νικάνορος, Νικία, Ἀγεμάχου, Λυκώπου, Ἀλκιδάμου,
Πανταινέτου, Δίωνος, Πολυκλείτου· Γάννωνος Χίου· Δελφῶν
Ἐχεκρατίδα, Νικαΐδα· Βοιωτῶν Εὐπολέμου, Λανίκου· Φωκέων Ἀρχιδάμου,
οἵδε ἐπρίαντο τὰ πυθικὰ ἔργα: ***Τοῦ ξυστοῦ καὶ τοῦ περιστύλου*** *τὰν σκά-*
ψιν καὶ ὁμάλιξιν Ἀγάζαλος: ΔΠΣΣΣͰ· ***τᾶς παραδρομίδος*** *τὰν σκά-*
ψιν καὶ ὁμάλιξιν [ὁ δεῖνα:] ΣͰ: *ἐπὶ τὸ ξυστὸν γᾶς λευκᾶς μεδίμνους*
ΗΗΡΔΔ: *Α[..ὄνομα] τὸν μέδιμνον:* ΙСΤ: *γίνεται τὸ πᾶν:* Δ
ΔΔΔΣΣΣC *[: τοῦ.... τὰ]ν φρᾶξιν Κριτόλαος:* ΔΔΔΓΣΣ: *τοῦ ξυ-*
στοῦ καὶ π[εριστύλου; ...] καὶ ***σφαιριστηρίων*** *καὶ τοῦ* ***γυμνασίου***
*τὰν ἐπιμέλειαν [ὄνομα]*ΔΓΣ: *τοῦ* ***ὀχετοῦ*** *τοῦ πάρ τὸ* ***Δαμά***
τριον *τὰν .... Κριτόλαος:* ΔΔͰͰΙΙ: ***ἐπισκαφείων*** *ἓξ τὰν παρο-*
χὰν Σω..... Τὸν περισχοινισμὸν τοῦ περιστύλου Εὔ-
αρχος: Σ.... *Τοῦ* ***τειχίου τοῦ ἐν τῷ σφαιριστηρίῳ*** *τὰν ἐπισκευὰν*
Κλέων: ΔΔΔΔ· *τοῦ κονίματος τᾶς γᾶς τὰν σάσιν Ἄσανδρος:* Γ: *τοῦ*
σφαιριστηρίου τὰν σκάψιν καὶ ὁμάλιξιν καὶ τὰν κατάψασιν ποιῆ-

λιθίνου ναοῦ τῆς θεᾶς, φθάνομεν εἰς τὸ γυμνάσιον, ἀναγνωριζόμενον ἐκ τῶν ἐμφανιζομένων πρὸς δεξιὰ μὲν ἰσοδομικῶν πρῶτον εἶτα δὲ πολυγωνικῶν ἀναλημμάτων, πρὸς ἀριστερὰ δὲ καὶ ἔμπροσθεν ταπεινῶν ἐξ εὐθρύπτου «πώρου» ἢ ἀώρου κροκαλοπαγοῦς λίθου τοίχων. Ἐνταῦθα ἔκειτο μέχρι τῶν ἀνασκαφῶν τὸ μοναστήριον τῆς Παναγίας, ἐκτισμένον ἐπὶ ἐρειπίων παλαιοτέρας μεγάλης ἐκκλησίας. Τὰ χριστιανικὰ ταῦτα

σαι Εὐθύδαμος: Γ: ἐπὶ τὸ σφαιριστήριον γᾶς μελαίνας μεδίμνους: ΗΗΙ:
τὸν μέδιμνον: Ι: γίνεται τὸ πᾶν: ΔΓΣ⊢ΙΙΙ: **τοῦ τειχίου τοῦ πότ τῷ Δα-
ματρίῳ** τὰν ἐπισκευὰν Κλέων: ΔΔΠΣΣΣΣ⊢: τὰν ἐξάλειψιν τοῦ **ἀπο-
δυτηρίου** καὶ τοῦ τειχίου τοῦ πὸτ τῷ Δαματρίῳ Πασίων: ΓΣΣΣ: γᾶς λευ-
κᾶς ἐν τὰν ἐξάλειψιν τοῦ ἀποδυτηρίου καὶ τοῦ τειχίου μέδιμνοι: ΔΠ:
Λύσων τὸν μέδιμνον: ΙCT: γίνεται τὸ πᾶν: ΣΣΙΙΤ: **τοῦ πυθικοῦ σταδίου**
ἐκκάθαρσιν καὶ τῶν **στεφόντων** ἐπισκευὰν Σμυρναῖος: ΔΠ: τὰν σκάψιν τοῦ
πυθικοῦ σταδίου καὶ τῶν **ἁλμάτων** τὰν σ[κάψιν] καὶ ὁμάλιξιν Σμυρναῖος: ΗΔ:
[του....] **ιδείου** τὰν ποίησιν Νίκων ΔΔΔΔΣΣΣΣ⊢ΙΙΙ: ἐν τὸ πυθικὸν στάδιον
γᾶς λευκᾶς μεδίμνους: 𐅅Η: Ξένων τὸν μέδιμνον: ΙCXX: γίνεται τὸ πᾶν: 𐅄
ΔΔΔΣΣΣΙΙΙΙ: τὰν **βάθρωσιν** τοῦ σταδίου τοῦ πυθικοῦ Μελισσίων: ΔΔΠΣΣΣ: τὰν
φράξιν τοῦ πυθικοῦ σταδίου Εὐθύδαμος: Δ: τοῦ **προσκανίου** τὰν πᾶξιν ἐν τῷ
πυθικῷ σταδίῳ Νίκων: ΠΣ: τὰν βάθρωσιν ἐν τῷ πυθικῷ σταδίῳ Νίκων πόδας...
στατήρων: Π: τᾶς **ψαλίδος** τᾶς ἐν τὸ πυθικὸν στάδιον ποίησιν Εἰθύδαμος: ΔΔ:...
ίας τὰν ἐκκάθαρσιν Σμυρναῖος: ΠΣΣΣ: τῶν **καμπτήρων**: ΔΔΔΠΙ: τὰν .....
γόρας: ΔΣΣ: τὰν παρὰ τοῖς **πεντάθλοις** Ἀγάζαλος: ΠΣΣΣΣ ....
ΗΗ𐅄ΔΔΔ: ἑκάσταν: ΙΙC: γίνεται τὸ πᾶν 𐅄ΠΣΣΣΙΙΙΙ: τ.... [τούς **πυ]-
κτικοὺς** Δαμόστρατος: 𐅄ΔΔΠΣΣ⊢: ἐν τὰν ψαλίδα τὰν........
ν ἐπισκευᾶς Μελισσίων: Σ⊢: τοῦ **ἱπποδρόμου** τὰν ἐκκάθαρσιν [.....: τοῦ]
ἱπποδρόμου τὰν σκάψιν περὶ τούς **καμπτῆρας** Διονύ[σιος;..... πε]-
ρὶ τούς καμπτῆρας ἐν τῷ ἱπποδρόμῳ Εὐθύδαμος: Δ..... [ἐν τὸν ἱππό]-
δρομον τὰν παροχὰν Κάλλων: 𐅄ΔΔΔΠΣΣΣΣ: τῶν...... [τῶν ἐν]
τῷ ἱπποδρόμῳ Δίων ΔΔΔΠΣΣΣ: τῶν **οἴκων** τῶν....
Δίων: ΔΔΣΣΣΣ: τὰ **βραβεῖα** Πλείστιος μνᾶν αἰγιναίαν....
χαλκεῶνι κρύψιν Εὐθύδαμος: ΠΣΣΣΣΙΙΙ: Τὰν **Κασταλίαν**....
τᾷ **Γοργόνι** ἐκκαθᾶραι καὶ φράξαι Κλέων: ΠΣΣΣΣ:.... [ἐκκα]-
θᾶραι Ἀγάζαλος: ΣΙΙC: τοῦ χαλκεῶνος ἐκκαθ[
ΜΝ \⌒^ΓΟΥ<ΟΛΥΜΦΙ

Τὸν στίχον 43 καὶ 44 συμπληροῖ ὁ Homolle: «ἐκκάθ[αρσιν τοῦ ἐν τῷ γυ]μν[ασίῳ κα]ὶ τοῦ κολυμφ[αίου;]»...., ἀλλὰ νομίζω, ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ δὲν δύναται νὰ περιέχῃ καὶ ἐνταῦθα ἐν τῷ τέλει ἐργασίας τοῦ γυμνασίου, ἀφ' οὗ περὶ τῶν τοιούτων ἐργασιῶν πραγματεύεται ἐν τῇ ἀρχῇ.

μνημεῖα κατεστράφησαν πρὸς ἀνασκαφὴν τοῦ γυμνασίου.[1])

Ἐξακολουθοῦντες ΒΔ τὴν ἐν αὐτῷ πρὸς τὴν Ῥοδινὴν βαίνουσαν ἀτραπὸν μεταξὺ δύο «πωρίνων» τοίχων παραλλήλως πρὸς τὰ ῥηθέντα ἀναλήμματα, βαδίζομεν μέχρι τοῦ μέρους, ἔνθα ὑπάρχει περιφερὴς δεξαμενὴ (Εἰκ. 8,1 πρβλ. εἰκ. 5,3), ἥτις ἦτο τὸ *λουτρὸν* τῶν γυμναζομένων, ἐν τῷ μέσῳ ὑπαίθρου αὐλῆς. Τὸ μέρος τοῦ κτιρίου, ὅσον διετρέξαμεν εἶνε τὸ ἓν ἐκ τῶν δύο μερῶν τοῦ ὅλου γυμνασίου, ἡ παλαίστρα. [2])

Τὸ ἕτερον μέρος, τὸ κυρίως γυμνάσιον, κεῖται ἐπὶ τῆς ὑψηλοτέρας πλατείας ὑπεράνω τῶν ἀναλημμάτων, ὧν παραλλήλως ἐβαδίσαμεν. Ἡ πλατεῖα, ἐφ᾽ ἧς κεῖται ἡ παλαίστρα, ὑποστηρίζεται καὶ πρὸς τὴν κατωφέρειαν κατὰ τὸ μέρος τοὐλάχιστον τοῦ λουτροῦ, ἐπίσης ὑπὸ ἀναλήμματος, ὅπερ θὰ ἐξεῖχε μέχρι τινὸς ὕψους μετρίου ὑπεράνω τοῦ δαπέδου τοῦ χώρου, ὃν περιέκλειε. Περαιτέρω Ν πρὸς τὸ πρανὲς οὐδὲ τὰ μέρη τῆς παλαίστρας διατηροῦνται καλῶς. Διὸ ἀρχόμεθα τῆς περιγραφῆς ἀπὸ τῶν κάλλιον σῳζομένων.

Εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ ὑπερκειμένου τῆς περιφεροῦς δεξαμενῆς ἰσοδομικοῦ ἀναλήμματος (εἰκ. 8,2,3) ὑπάρχουσιν ἕνδεκα ὀπαί, εἰς ἃς προσηρμόζοντο χαλκαῖ κεφαλαὶ ζῴων, πιθανῶς λεόντων, ὑπηρετοῦσαί ποτε ὡς κρουνοὶ 11 κρηνῶν, ὧν ἡ μεσαία (εἰκ. 8,3) ἦτο μείζων τῶν ἄλλων. Ὑπὸ τοὺς κρουνοὺς ὑψηλὰ ἦσαν μεγάλαι λεκάναι λίθιναι, ἰδία ἑκάστη κρήνη ἢ συνεχεῖς ἐν εἴδει ἀνοικτοῦ ἄνω ὀχετοῦ (εὑρέθησαν καὶ κατάκεινται ἐν τῷ γυμνασίῳ τοιοῦτοι λίθοι, οἵτινες ὅμως φαίνονται ἀληθῶς ἐξ ὀχετοῦ προερχόμενοι), στερεούμεναι ἀσφα-

[1]) Τὸ μοναστήριον ἀντικατεστάθη ἤδη διὰ νέου πενιχροῦ κτίσματος ἐν τῷ ἐλαιῶνι κάτω πρὸς τὸν Πλειστὸν (πιν. I), ὑπεράνω δὲ τοῦ γυμνασίου παρὰ τὴν ἁμαξιτὸν παραμένει εἰσέτι μικρὸν προσκυνητάριον (ὅρα σελ 50).

[2]) Τοιαύτην διάκρισιν τῶν μερῶν τοῦ γυμνασίου ὅλου δὲν γνωρίζομεν, ἂν ἐποιοῦντο οἱ Δελφοί. Ἐποιοῦντο ὅμως οἱ Ἕλληνες ἐν γένει κατὰ τοὺς ῥωμαϊκοὺς χρόνους.

λῶς οὐχὶ ἐπὶ λεπτοφυῶν μαρμαρίνων καλλιτέχνων ποδῶν, ὡς οἱ ἐν τῷ γυμνασίῳ εὑρεθέντες καὶ ἐν τῷ Μουσείῳ ἀποκείμενοι πόδες τραπεζῶν, ἀλλ᾽ ἐπὶ βάσεων ἰσχυρῶν ἐκτισμένων ὡς ἡ ὑπόστρωσις τῶν ναῶν ἐν Μαρμαριᾷ (σελ. 69,86) καὶ προσκολλωμένων εἰς τὸ ἀνάλημμα, ἐφ᾽ οὗ φαίνεται ἡ λεία ἐπιφάνεια τῆς προσαρμογῆς (ἀναθύρωσις). Μόνον ἡ κεντρικὴ κρήνη δὲν εἶχε τὴν λεκάνην ὑψηλά. [1]) Αἱ κρῆναι αὗται ἐτροφοδότουν καὶ τὴν δεξαμενὴν τοῦ λουτροῦ.

Πᾶσαι αἱ κρῆναι ἐλάμβανον τὸ ὕδωρ ἐξ ὀχετοῦ, ὅστις, ἐρχόμενος ἐκ τῆς Κασταλίας διὰ μέσου τοῦ ὑπεράνω κειμένου κυρίως γυμνασίου, φθάνει ὄπισθεν τῆς ἑνδεκάτης κρήνης καὶ ἐκεῖθεν χωρεῖ παρέχων ὕδωρ εἰς πάσας μέχρι τῆς πρώτης πρὸς τἀριστερά.

Τὰ τοιχώματα τῆς ἐκ κροκαλοπαγῶν λίθων περιφεροῦς δεξαμενῆς (διάμ. 10 μέτρα) ἦσαν τοὐλάχιστον κατὰ μίαν σειρὰν λίθων ὑψηλότερα, καὶ εἶχον τοὐλάχιστον μίαν εἰσέτι βαθμίδα τετάρτην ταύτην. Διὰ τῶν βαθμίδων, ὧν αἱ ἀκμαὶ εἶνε ἀποκεκομμέναι ἐπίτηδες, κατήρχετό τις ἠρέμα πρὸς τὸ ὕδωρ. Τὰ τοιχώματα ἦσαν ἐπενδεδυμένα δι᾽ ἀσβεστοκονιάματος, ὅπερ οὐδένα λόγον ἔχομεν νὰ μὴ ὑπολαμβάνωμεν ὡς ἀρχικῶς ἐν τῷ σχεδίῳ τοῦ κτίσαντος περιλαμβανόμενον, ἂν καὶ εἴς τινα σημεῖα, εἰς ἃ διατηρεῖται, εἶναι Ῥωμαϊκὸν (συμπληροῖ βλάβας τινὰς διὰ χρήσεως καὶ κεραμίδων). Ὁσάκις ἤθελον νὰ κενώσωσι τὴν δεξαμενήν, κατώρθουν τοῦτο διὰ τῆς ὀπῆς, ἥτις εἶνε κάτω εἰς τὴν περιφέρειαν πρὸς Δ. Ἐντεῦθεν ἄγει ὀχετὸς ἔξω τοῦ ἀναλήμματος τοῦ περιβόλου, ἔνθα τὸ τετράγωνον στόμιον αὐτοῦ εἶνε ὁρατόν. Ὑπεράνω τῆς ἐν τῇ δεξαμενῇ ὀπῆς, λείπει εἷς λίθος (εἰκ. 8,4), ὁ δ᾽ ὑπ᾽ αὐτὸν εἶνε βαναύσως τεθραυσμένος καὶ φαίνεται ὁ ὀχετός, ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶνε στόμιον, δι᾽ οὗ ἐκενοῦτο ἡ δεξαμενή, ἵνα μὴ εἶνε ἐντελῶς πλήρης· τὸ βάναυσον ἄνοιγμα κατεσκευάσθη

[1]) Πρβλ. τὰς λεκάνας τῶν γυμνασίων ἐν Πριήνῃ καὶ Περγάμῳ Schrader-Wiegand *Priene* εἰκ. 13,15-17. Dörpfeld *Ath. Mitt.* 1908, 327 ἑξ.

βεβαίως εἰς χρόνους, καθ᾽ οὓς ἡ δεξαμενὴ ἦτο ἄχρηστος καὶ πλήρης σχεδὸν χωμάτων, ἦτο δὲ ἀναγκαία ἡ χρησιμοποίησις τοῦ ὀχετοῦ δι᾽ οἱονδήποτε λόγον. Ὁλικὴ ἢ μερικὴ κένωσις τῆς δεξαμενῆς ἐν οἱῳδήποτε μέτρῳ ἐπετυγχάνετο διὰ τῆς ὀπῆς τοῦ πυθμένος, ἀνοιγομένης ἐπὶ ὁσονδήποτε χρόνον. Ἂν δὲ ἡ δεξαμενὴ ἐπληροῦτο ὕδατος, τότε τὸ προστιθέμενον ἢ ἐκχυνόμενον κατὰ τὴν κολύμβησιν ἐξεχείλιζε διὰ δύο ὀχετῶν ἐκβαλλόντων ἔξω διὰ τῆς Δ πλευρᾶς τοῦ περιβόλου τοῦ λουτροῦ, ἔνθα σῴζονται προεξέχοντες πρὸς τὰ ἔξω οἱ δύο κρουνοί.

Εἰς τὸ μέρος τοῦτο ἔξω ΒΔ τῆς αὐλῆς τοῦ λουτροῦ ἐκτίσθη ἐν χρόνοις ῥωμαϊκοῖς κτίριον συναφές, ὅπερ ἦτο πιθανῶς *βαλανεῖον* (θέρμαι) ἔχον δάπεδα ψηφωτά.

Ὁ εἰς τὸ ἰσοδομικὸν ἀνάλημμα τῶν κρηνῶν κάθετος ἀσβεστόκτιστος τοῖχος (εἰκ. 8,5) ὁ ὁρίζων τὴν αὐλὴν τοῦ λουτροῦ πρὸς ΝΑ ὡς καὶ τὸ ἐπ᾽ αὐτοῦ διαλελυμένον νῦν ψηφιδωτὸν ἔδαφος εἶνε νεώτερα, ἀνήκοντα πιθανῶς εἰς τὴν παλαιὰν μεγάλην ἐκκλησίαν, ἥτις ἦτο ἐνταῦθα. Ὁ ἀρχαῖος (τοῦ δ΄ αἰ.) τοῖχος εἰς τὴν πλευρὰν ταύτην τῆς αὐλῆς τοῦ λουτροῦ κεῖται 1,65 μ. ἔξω (πρὸς ΝΑ) τοῦ ἀσβεστοκτίστου, ἐκτισμένος ἐκ τιτανολίθων ἰσοδομικῶς καὶ φαινόμενος ἔν τινι μέρει παραλλήλως πρὸς τὸν ἀσβεστόκτιστον ὑπὸ τὸ ψήφωμα· ἂν δὲ προσεκβάλωμεν αὐτὸν καθέτως πρὸς τὸ ὑπερέχον ἰσοδομικὸν ἀνάλημμα τῶν κρηνῶν, βλέπομεν, ὅτι φθάνει ἀκριβῶς εἰς τὸ μέρος (εἰκ. 8,6), ἔνθα τὸ χρῶμα τοῦ ἀναλήμματος, ἀντὶ νὰ εἶνε τὸ χρυσίζον τῆς παλαιότητος, εἶνε λευκὸν μέχρι τῆς ἄκρας αὐτοῦ (πλ. 2,50 μ.)· ἐνταῦθα τὴν συνέχειαν τοῦ ἀναλήμματος ἀποτελεῖ πολυγωνικὸς τοῖχος, ἐφ᾽ ὃν (εἰκ. 8,7) καταλήγει κάθετος ἕτερος τοῖχος παλαιὸς πώρινος. Ἐπὶ τοῦ λευζοντος ἐκείνου μέρους, ὅπερ εἶνε κακῶς εἰργασμένον καὶ εἶχε δεξιὰ ἐνδέσμους ἐξέχοντας πρὸς τὰ ἔξω λίθους, ἀποθραυσθέντας νῦν, ἀνήρχετο λιθίνη κλῖμαξ, ἧς βαθμίδες ἦσαν οἱ ἄνω λεπτοὶ λίθοι τοῦ ἀναλήμματος τετριμμένοι ὄντες (οἱ δύο ἀνώτατοι, ἐφ᾽ ὧν ἐν τῇ εἰκόνι 8 ὑπὲρ τὸ 6 κάθηται παιδίσκη, δὲν εἶνε κατὰ χώραν). Ἀριστερὰ αὐτῶν οἱ δύο λίθοι τοῦ ἀναλήμματος

ἔχουσι πρόσωπον πρὸς τὴν βαθμίδα, ἡ δὲ ἐπ᾽ αὐτῶν πλὰξ εἶνε ξένη. Ὁμοία κλῖμαξ, συνδέουσα τὸ λουτρὸν κατὰ τὴν ΝΑ γωνίαν αὐτοῦ πρὸς τὰ ταπεινότερον ἔξω αὐτοῦ κείμενα μέρη τοῦ γυμνασίου, ὑπῆρχε πιθανῶς μεταξὺ τῆς προσεκβολῆς τῶν αὐτῶν παραλλήλων τοίχων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦτο καὶ ἡ εἰρημένη κλῖμαξ.

Ἂν ἤδη λάβωμεν ὑπ᾽ ὄψιν, ὅτι ὁ ἰσοδομικὸς τοῖχος εἰς τὸ δεξιὸν ἄκρον τῆς ποτε κλίμακος *ἐπικάθηται* ἐπὶ τοῦ πολυγωνικοῦ, συνάγομεν, ὅτι ὁ ἰσοδομικὸς τοῖχος καὶ ἡ ὑπ᾽αὐτοῦ προστατευομένη αὐλὴ τοῦ λουτροῦ εἶνε νεωτέρα προσθήκη τοῦ ὅλου κτιρίου. Ἐπειδὴ δὲ γινώσκομεν, ὅτι κατὰ τὸν δ΄. αἰῶνα τῷ 331/0, ἐπὶ Κάφιος ἄρχοντος [1]) ἐν Δελφοῖς, ἐγένετο ἐνταῦθα ἐργασία τις «ὑδραγωγίας εἰς τὸ γυμνάσιον», ὑποθέτομεν, ὅτι ἡ ἐργασία αὕτη ἐγένετο κατ᾽ ἀκολουθίαν τῆς προσφάτου βεβαίως κατασκευῆς τῆς αὐλῆς τοῦ λουτροῦ. Ἐν πάσῃ περιπτώσει τὸ λουτρὸν καὶ ἡ κολυμβήθρα («κολυμφ[αῖον];» («κολυμφ[ητήριον];») εἶνε ἔργα, ἅτινα, τεχνολογικῶς κρινόμενα, πρέπει νὰ ὑπῆρχον τῷ 258 π. Χ. ἐπὶ Δίωνος ἄρχοντος [2]).

Τὸ ἀπὸ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς τῆς κλίμακος ἀρχόμενον πολυγωνικὸν ἀνάλημμα (εἰκ. 8,7, εἰκ. 9,1) εἶνε, ὡς εἴπομεν, παλαιότερον τοῦ ἰσοδομικοῦ. Ἡ γραμμὴ αὐτοῦ δὲν εἶνε εὐθεῖα ἀλλὰ κυρτὴ [3])· τοῦτο ὅμως συνέβη οὐχὶ ἐκ σχεδίου, ἀλλὰ διότι τὸ κυρτὸν νῦν μέρος αὐτοῦ κατολισθαίνει βραδέως μεθ᾽ ὅλου τοῦ χώματος τοῦ ὄπισθεν χώρου. Ἡ κατολίσθησις αὕτη εἶνε ἀντιληπτὴ καὶ εἰς τὴν ὑπεράνω στοὰν τοῦ κυρίως γυμνασίου, ἣν θὰ ἴδωμεν κατωτέρω (εἰκ. 10). Ἡ ὄψις τοῦ πολυγωνικοῦ τοίχου ἴσως ἦτο ἐπικεχρισμένη, ἂν μάλιστά ποτε ἐχρησίμευεν ὡς ἐσωτερικὸς τοῖχος κλειστοῦ τινος καὶ ἐστεγασμένου μέρους τῆς παλαίστρας.

Ἂν δὲ ἀτενίσωμεν περαιτέρω τὴν ἔκτασιν ὅλην μόνου

[1]) *BCH* 23 σ. 563 (Homolle)· Bourguet *Administration* σ. 127.

[2]) Ὅρα καὶ σελ. 93 σημ.

[3]) Ὁ τοπογραφικὸς πίναξ κακῶς χαράσσει τὴν γραμμὴν αὐτοῦ τεθλασμένην.

Εἰκ. 9 (ἀπὸ Δ)

τοῦ πολυγωνικοῦ ἀναλήμματος, ἀφαιροῦντες τήν τε πρὸς ΒΔ καὶ τὴν κατὰ τὸ ἕτερον (ΝΑ) ἄκρον αὐτοῦ (εἰκ. 9,2) νεωτέραν ἰσοδομικὴν συνέχειαν, βλέπομεν, ὅτι τὸ κτίριον, ὅπερ εὑρίσκεται ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ πολυγωνικοῦ τούτου ἀναλήμματος, ἔχοντος ὁμοιότητα πρὸς τὰ παλαιὰ ἀναλήμματα τῆς Μαρμαριᾶς ἀλλ᾽ ἄνευ καμπύλων ἁρμῶν, εἶνε τὸ παλαιὸν κτίριον τῆς *παλαίστρας*, ἀνερχόμενον βεβαίως πολὺ πέραν τοῦ δ΄. αἰῶνος π. Χ. [1]), πυκνόν, συνεχὲς καὶ ἀπηρτισμένον.

Τὸ κτίριον τοῦτο, πλεθριαίας περίπου ἔχον τὰς πλευράς, δὲν ἐστερεῖτο ὕδατος· διότι παρὰ τὴν ὕστερον κτισθεῖσαν κλίμακα κατὰ τὸ ἀριστερὸν ἄκρον τοῦ πολυγωνικοῦ τοίχου (εἰκ. 8,7) σῴζεται ὀπή, στόμιόν ποτε κρήνης, ἥτις βεβαίως δὲν κατεσκευάσθη εἰς τὴν ἀπρόσφορον ἐκείνην γωνίαν μετὰ τὴν προσθήκην τοῦ λουτροῦ, ἀλλὰ πρὸ αὐτῆς. Ὑπὸ τὴν ὀπὴν ὁ λίθος εἶνε ὡμαλισμένος ἡμικυκλικῶς πρὸς προσαρμογὴν μεταλλίνου κρουνοῦ (λεοντοκεφαλῆς ἤ τ. τ.). Ἐπειδὴ δὲ καθέτως πρὸς τὸν πολυγωνικὸν τοῖχον καὶ ἐπὶ τῆς κρήνης ἔρχεται ὁ πώρινος τοῖχος (ὁ παράλληλος πρὸς τὸν ὑπὸ τὸ ψήφωμα λίθινον) τῆς παλαίστρας (εἰκ. 9, 3) πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἡ κρήνη καὶ ὁ τοῖχος οὗτος δὲν συνυπῆρξάν ποτε, ἀλλ᾽ ὅτι τὸ ἕτερον εἶνε παλαιότερον τοῦ ἑτέρου. Νομίζω δέ, ὅτι ἡ κρήνη εἶνε παλαιοτέρα τοῦ μέρους τοὐλά-

[1]) Εἶνε γνωστόν, ὅτι ἀρχομένου τοῦ στ΄ αἰ. π. Χ. ὑπῆρχον τέλεια γυμνάσια ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Σικυῶνι τοὐλάχιστον ἐπὶ Σόλωνος καὶ Κλεισθένους, οἵτινες ἐξασφαλίσαντες τὴν αὐτονομίαν τῶν Δελφῶν (σελ. 11) ἐσυστηματοποίησαν τοὺς πυθικοὺς ἀγῶνας. Συμπλήρωμα δὲ τῶν ἀγωνιστικῶν θεσμῶν ἦτο ἡ ἵδρυσις τοῦ γυμνασίου, ὥστε, ἂν τοῦτο ἔλειπε πρότερον, θὰ ἱδρύθη ὅμως πάντως μετὰ τὸν α΄ ἱερὸν πόλεμον. Νομίζω δὲ προσέτι βεβαίαν τὴν ὕπαρξιν γυμνασίου ἐν Δελφοῖς κατὰ τὸ τέλος τοῦ στ΄ αἰ., διότι πρὸ τοῦ Δελφικοῦ μουσείου ἀνέσκαψα τάφον (9-11 Σεπτεμβρίου 1907 πρβλ. ***Ἀρχ. Ἐφ.*** 1910 σ, 199 σ. 4 καὶ σ. 201 σημ. 2, τοῦ στ΄ αἰ. λήγοντος), ἐν ᾧ τάφῳ μεταξὺ τῶν ἄλλων κτερισμάτων εὗρον καὶ σιδηρᾶν στλεγγίδα, ἥτις ἦτο γυμναστικὸν σκεῦος καὶ εἶχε χρησιμοποιηθῇ ἀναμφιβόλως ἐν τῇ δελφικῇ παλαίστρᾳ· πρβλ. νῦν καὶ Gothein ἐν *Athen. Mitt.* 1909 σ. 123, ἔνθα ὅ τε πολυγωνικὸς τοῖχος καὶ τὰ λείψανα τῆς παλαίστρας ῥητῶς ἀνάγονται εἰς τὸν στ΄ αἰ. π. Χ. πρβλ. καὶ Homolle ἔ. ἀ. σ. 574.

χιστον τοῦ τοίχου ὅσον κεῖται ἀμέσως πλησίον μεταξὺ τοῦ πολυγωνικοῦ ἀναλήμματος καὶ τοῦ ἀπέναντι αὐτοῦ πρώτου παραλλήλου τοίχου (ἀπόστασις 4 μ.). Κατά τινα πιθανότητα δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὑπῆρχον περαιτέρω (πρὸς Δ) καὶ ἄλλαι κρῆναι [1]), καταλυθεῖσαι ὅμως πᾶσαι ὅτε ὁ νέος λουτρὼν ἀνεπλήρωσε δαψιλῶς καὶ τὴν ἀνάγκην ταύτην. Ἴσως δὲ εἴτε πρὸ τῆς κατασκευῆς εἴτε καὶ μετὰ τὴν κατασκευὴν τῆς παλαιᾶς ταύτης κρήνης ὑπῆρχε πρὸ αὐτῆς καὶ κατὰ μῆκος τοῦ πολυγωνικοῦ ἀναλήμματος διάδρομος χρήσιμος διὰ τὰς ἀσκήσεις τῶν παλαιστριτῶν· οὗτος δὲ ἠδύνατο νὰ εἶνε κλειστός, ὡς συμβαίνει ἐν τῷ γυμνασίῳ τῆς Περγάμου, ἔνθα οὐ μόνον ὑπόστεγος κλειστὸς χῶρος ὑπάρχει πρὸς δρομικὰς ἀσκήσεις τῶν ἐφήβων, ἀλλὰ καὶ αἱ κρῆναι τοῦ γυμνασίου κεῖνται ἐντὸς ἐστεγασμένου θαλάμου.

Ὑπὸ τὸ πολυγωνικὸν ἀνάλημμα μέχρι τοῦ παραλλήλου πρὸς αὐτὸν τοίχου, ὅστις κεῖται πρὸς τὸ πρανὲς τελευταῖος [2]), ἐκτείνονται διάφοροι θάλαμοι τῆς παλαίστρας, ἐκτισμένοι ἐν τοῖς θεμελίοις διὰ «πώρου» ἢ κροκαλοπαγοῦς λίθου ἐρυθρωποῦ τόσον εὐθρύπτου, ὥστε ὅσον μέρος σῴζεται ὁμοιάζει πρὸς ἐρείπιον πλινθοκτίστων τοίχων (εἰκ. 9,4). Οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι καὶ τὰ ὑψηλότερα μέρη τῶν λοιπῶν μερῶν τοῦ κτιρίου ἦσαν ἐκτισμένα, ὡς ἐπιτρέπεται νὰ εἰκάσωμεν ἔκ τινων σῳζομένων δόμων, δι᾽ ὑδατογενοῦς πώρου σκληροτέρου ὅστις εἶνε ἐν Δελφοῖς ἐγχώριος. [3])

[1]) Πέραν τοῦ ἀριστεροῦ ἄκρου τοῦ ἰσοδομικοῦ ἀναλήμματος τῶν κρηνῶν ὄπισθεν τοῦ βαλανείου (σελ. 97) ἐν τοῖς χώμασιν ὁρᾶται μέρος μεγαλολίθου ἀναλήμματος παλαιοῦ, δεικνύον, ὅτι καὶ ἐν παλαιοτέροις χρόνοις ὑπῆρχεν ἐνταῦθα ἕτερον ἀνάλημμα ἀντὶ τοῦ ἰσοδομικοῦ.

[2]) Εἰς τὴν πρὸς τὸ πρανὲς πλευρὰν τῆς παλαίστρας φαίνεται ἐντεῦθεν (ἐνδοτέρω) τοῦ τελευταίου ὁρατοῦ νῦν ἐκ σκληρῶν πώρων τοίχου ἕτερος, κείμενος εἰς ἀπόστασιν 4 μ., ἀποτελούμενος ἐξ εὐθρύπτων ἐρυθρομελάνων ἐγχωρίων πώρων, ὅστις ὅμως δὲν ἀνεσκάφη ὅλος.

[3]) Ἐξάγεται ὡς ἐρρήθη (σελ. 65 σημ. 2 καὶ σ. 82) κάτωθεν τῶν Μύλων τοῦ Κεφαλοβρύσου κατωτέρω τῆς θέσεως Καροῦτες (σελ. 51), ὡς καὶ ὑπὸ τὸ βάραθρον Ζάλεσκαν παρὰ τὸν Πλειστόν. Εἰς τὸ βάραθρον τοῦτο πιστεύεται ὅτι ἐκβάλλουσι τὰ χειμερινὰ ὕδατα τοῦ ὑπὸ τὸ Κωρύκιον

Τὸ ἐπιφανέστατον μέρος τῆς παλαίστρας εἶνε ἡ ὑπὸ τὸ ΝΑ μέρος τοῦ πολυγωνικοῦ τοίχου ἤτοι πρὸς τὴν Μαρμαριὰν κειμένη τετράγωνος αὐλή, περιβαλλομένη κατὰ τὰς τέσσαρας πλευρὰς ὑπὸ τοίχων ἄνω μὲν ἐξ ἀώρων κροκαλοπαγῶν ἐγχωρίων λίθων εὐθρύπτων κάτω δὲ ἐκ πώρων ἐπίσης εὐθρύπτων (εἰκ. 9,4). Αἱ γωνίαι εἶνε ἰσχυρότερον ἐκτισμέναι διὰ μεγάλων πώρων (εἰκ. 9,5) κορινθιακῶν. Ἡ τετράγωνος αὕτη αὐλὴ ἦτο ὕπαιθρος, περιεβάλλετο δὲ ὑπὸ κιόνων, οἵτινες ἐσχημάτιζον περὶ αὐτὴν *περίστυλον* ὑπόστῳον πλ. 4 μ. Ἐντὸς τῆς αὐλῆς τοῦ περιστύλου προσηκόντως ἐστρωμένου ἐγίνετο ἡ ἄσκησις πρὸ παντὸς τῆς πάλης, ὥστε τὸ σπουδαιότατον μέρος τῆς παλαίστρας, ἡ κυρίως δηλ. παλαίστρα, ἐξ ἧς ὅλον τοῦτο τὸ κτίριον ἔλαβε τὸ ὄνομα, εἶνε ἡ αὐλὴ αὕτη.

Ὡς ἔχει νῦν τὸ περίστυλον ἐν τοῖς ἐλαχίστοις ὑπερέχουσι τῶν θεμελίων μέρεσι, δεικνύει, ὅτι εἶνε ἔργον τοῦ δ΄ αἰ. π. Χ. Τοῦτο δὲ πιστοῦται ὑπὸ τῆς ΝΑ γωνίας, ἔνθα εἷς τῶν καλῶν κορινθιακῶν πώρων φέρει ἐπὶ τῆς ΝΑ πλευρᾶς δύο γράμματα Δ Α καλλίστου σχήματος (παῖδες προσέθεσαν νῦν πέριξ τὰ ἀρχικὰ γράμματα τοῦ ἑαυτῶν ὀνόματος), ἕτερος δὲ πλὴν ἄλλων μέγα Θ, ἅτινα εἶνε γνωστὰ ἐν Δελφοῖς ἐκ τῆς οἰκοδομίας τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος (ὅρα σ. 29) ὡς δηλοῦντα τὰ ὀνόματα γνωστῶν ἐργολάβων ἢ προμηθευτῶν λίθων κατὰ τὸ μέσον τοῦ δ΄ αἰ. π. Χ. (=Δᾶος, Θωροπίδας). Ἐπειδὴ δὲ εἶνε πιθανόν, ὅτι οἱ ἐργολάβοι οὗτοι εἶχον συγκεντρωθῆ εἰς Δελφοὺς πανταχόθεν τῆς Ἑλλάδος χάριν τῆς οἰκοδομίας τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος κυρίως, συνάγεται, ὅτι ἡ ὑπ᾽ αὐτῶν παρασχεθεῖσα εἰς τὸ γυμνάσιον ἐργασία ἐγένετο *μετὰ* τὰς ὁμοίας ἐργασίας τοῦ ναοῦ. Οὕτω δὲ καταλήγομεν, ὡς ἔδει, νὰ δεχθῶμεν, ὅτι αἱ ἐργασίαι αὗται ἐγένοντο μετὰ τὴν κατάστασιν τῆς ἀρχῆς τῶν ταμιῶν ἐν Δελφοῖς τῷ 339 π. Χ., ἤτοι ἐν τῷ

ἄντρον ὀροπεδίου (Ἀραχωβίτικο λιβάδι) τοῦ Παρνασοῦ. Ἀξιοσημείωτον εἶνε, ὅτι ὅμοιος πῶρος σχηματίζεται καὶ εἰς τὰς κατὰ τὴν κάτω Ἀγόριανην πηγὰς τοῦ βοιωτικοῦ Κηφισοῦ (σελ. 53) πρβλ. καὶ Παυσ. 10, 8, 10. Neumann-Partsch, *Physical. Geogr. v. Gr.* 244.

χρόνῳ (σελ. 28, 30, 84), καθ᾿ ὃν καὶ ἐν τῷ τεμένει τῆς Προναίας καὶ ἐν Θερμοπύλαις καὶ ἀλλαχοῦ τῆς ἀμφικτυονικῆς ἐκτάσεως ἐγένοντο ἐργασίαι καὶ δαπάναι.

Ἀλλ᾿ ἐπειδὴ οὔτε τὰ λοιπὰ μέρη τῆς παλαίστρας, τὰ ἐξ ὑδατογενοῦς ἐγχωρίου πώρου ἐκτισμένα, οὔτε τὰ θεμέλια, τὰ ἐξ εὐθρύπτου ὑλικοῦ κατεσκευασμένα συμβιβάζονται πρὸς τὰς οἰκοδομικὰς μεθόδους τοῦ δ΄ αἰ., ἃς γινώσκομεν ἐκ πολλῶν δελφικῶν κτισμάτων ἀναγομένων εἰς τὸν δ΄ αἰ., δὲν ὑπάρχει δὲ οὐδὲν τεκμήριον πεῖθον ὅτι καὶ τὰ θεμέλια τοῦ περιστύλου ἀνεκτίσθησαν κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον, οὔτε ὅτι πρὸ τοῦ χρόνου τούτου τὸ πολυγωνικὸν ἀνάλημμα δὲν ἐπροστάτευε κτίριον, συνάγομεν, ὅτι αἱ ἐν τῷ γυμνασίῳ ἐργασίαι τοῦ δ΄ αἰ. θὰ ἀπέβλεπον πιθανώτατα εἰς τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ περιστύλου μόνου τῆς παλαίστρας καὶ τῶν ἰσοδομικῶν ἀναλημμάτων ἑκατέρωθεν αὐτῆς (πρβλ. σ. 98, 105). Ἔτι μείζων πιθανότης ὡς πρὸς τοῦτο ὑπάρχει περὶ τοῦ ἰσοδομικοῦ τοίχου τῆς ὑπερκειμένης τοῦ γυμνασίου στοᾶς, ἣν θὰ ἴδωμεν. Κατὰ ταῦτα οἱ ἐξ ὑδατογενῶν πώρων τοῖχοι καὶ τὰ ἐξ εὐθρύπτων λίθων θεμέλια πρέπει νὰ ἀναχθῶσιν εἰς χρόνους σημαντικῶς παλαιοτέρους τοῦ 339 [1]).

Παρὰ τὸ περίστυλον εἶνε πλείονα δωμάτια (τέσσαρα πρὸς ΒΔ, τρία φαινόμενα πρὸς ΝΑ). Ὡς μέρη τῆς παλαίστρας γινώσκομεν ἐκ τῆς ἐπὶ Δίωνος ἄρχοντος ἐπιγραφῆς (σελ. 93 σημ.) τὸ *ἀποδυτήριον*, τὸ *κόνιμα* (=κονιστήριον;), δύο ἢ πλείονα *σφαιριστήρια* καὶ τὸ *Δαμάτριον*· ἀλλὰ θὰ ὑπῆρχον καὶ ἄλλα δωμάτια, περὶ ὧν δὲν λέγει τι ἡ ἐπιγραφή, ὡς μὴ δεομένων ἐπισκευῆς τότε, καὶ ἐν οἷς πρέπει νὰ καταλέξωμεν βεβαίως τὸ ἀλειπτήριον ἢ καί τινα δωμάτια πρὸς διδασκα-

[1]) Εἰς παρόμοιον συμπέρασμα ἄγει καὶ ὁ ἐξ ὑδατογενῶν πώρων τοῖχος, ὁ συνδέων τὰ μετακιόνια τῶν ἱσταμένων κιόνων τοῦ πωρίνου ναοῦ τῆς Προναίας Ἀθηνᾶς (σ. 65,82). Καὶ οὗτος ὁ τοῖχος ἐκτίσθη βεβαίως πρὸ τῆς κτίσεως τοῦ λιθίνου ναοῦ τῆς Προναίας, ἱκανὸν δὲ χρόνον μετὰ τὴν κτίσιν τοῦ πωρίνου· κατὰ προσέγγισιν δυνάμεθα ἴσως νὰ ὑποθέσωμεν πρὸς τοῦτο τὴν ἔκτασιν τοῦ ε΄ αἰ. π. Χ.

λίαν τῶν παίδων ἐν κακοκαιρίᾳ, ἅτινα ὅμως δὲν δυνάμεθα νὰ ταυτίσωμεν.[1]) Ἴσως μόνον τὸ ναόσχημον δωμάτιον, ὅπερ κεῖται πρὸς ΒΔ τοῦ περιστύλου καὶ ἔχει περίπου τὴν μορφὴν τοῦ ἱεροῦ τοῦ Φυλάκου (σελ. 54), ἦτο τὸ Δαμάτριον ἤτοι τὸ ἱερὸν τῆς Δήμητρος, περὶ οὗ γινώσκομεν, ὅτι ἔκειτο πλησίον ὀχετοῦ τινος· ἔχομεν δὲ πλησίον τὸν ὀχετὸν τῶν κρηνῶν· ὁ δὲ ἕτερος τῶν παρὰ τῷ Δαματρίῳ θαλάμων εἶνε ἴσως τὸ ἀποδυτύριον (ἀμφότερα ἦσαν πιθανῶς γειτονικὰ παρά τι τειχίον; ὅρα σελ. 93 σημ.). Ὁ τοῖχος τῆς προσόψεως αὐτοῦ προσεκβάλλεται πρὸς τὸ πολυγωνικὸν ἀνάλημμα, ἀλλὰ νομίζω, ὅτι τοῦτο προέρχεται ἐκ τῆς νεωτέρας μετασκευῆς ὡς καὶ ὁ πρὸ τῆς παλαιᾶς κρήνης τοῖχος[2]).

Ἡ παλαίστρα εἶχεν ἴσως δύο εἰσόδους, μίαν πρὸς τὴν Κασταλίαν καὶ μίαν πρὸς τὴν Προναίαν. Οὐδὲν ὅμως λείψανον ἔχομεν τῆς πρὸς τὴν Κασταλίαν· εἰκάζομεν δὲ μόνον, ὅτι αὕτη ἔδει νὰ κεῖται πλησίον τοῦ ὑστέρου βαλανείου. Τὴν πρὸς τὴν Μαρμαριὰν εἴσοδον θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

Πέραν τοῦ ΝΑ ἄκρου τοῦ πολυγωνικοῦ τοίχου εἶνε διπλοῦν σύστημα ἰσοδομικῶν τοίχων (εἰκ. 9,2) συγχρόνων τῇ αὐλῇ τοῦ λουτρῶνος. Ὁ ὄπισθεν εἶνε οἱονεὶ συνέχεια τοῦ πολυγωνικοῦ, ἀμφότεροι δέ, ἀρχόμενοι κατὰ τὴν Α γωνίαν τοῦ περιστύλου περιελάμβανον κλίμακα (πλ. 2,50) ὡς καὶ ἡ μνη-

[1]) [Ἡ κατὰ τοὺς Ῥωμαϊκοὺς χρόνους μνημονευομένη *βιβλιοθήκη* (BCH, 1876, 720 ἑξ.) δὲν ἀποδεικνύεται ὅτι ἀνῆκεν εἰς τὸ γυμνάσιον, ἡ δὲ συμπλήρωσις περὶ *ὁπλοθήκης* (ἐν BCH 1897 σ. 478-9, 490) δὲν εἶναι ἀσφαλής. Ὅρα νῦν καὶ Pomtow *Delphika* III, 34 ἑξ. καὶ *Philologus* LXXI, (1912) 48, 87 ἑξ.

[2]) Ἐν τῷ ἀποδυτηρίῳ ἐξεδύοντο, ἐν τῷ ἀλειπτηρίῳ ἠλείφοντο δι' ἐλαίου, ἵνα ἔχωσιν ἐλαστικὸν σῶμα, ἐν τῷ κονιστηρίῳ ἐκονίζοντο, ἵνα μὴ εἶνε ὀλισθηρὸν καὶ ἀσύλληπτον τὸ ἠλειμμένον σῶμα, ἐπάλαιον δ' ἐν τῷ περιστύλῳ τῆς παλαίστρας, ὕστερον ἀπεξύοντο διὰ στλεγγίδος, ἐκολύμβων ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ καὶ ἐλούοντο ὑπὸ τοὺς κρουνοὺς τῶν κρηνῶν ἢ λαμβάνοντες δ' ἀγγείων τὸ καθαρὸν ὕδωρ ἐκ τῶν λεκανῶν τῶν κρηνῶν. — Περὶ ἁπλουστέρας καταστάσεως ἐν τοῖς γυμνασιακοῖς λουτροῖς κατὰ τὰ μελανόμορφα ἀγγεῖα ὅρα Sudhoff ἐν *Zeitschr. f. Balneologie* II (1909) σ. 459 ἑξ.

μονευθεῖσα ἀνωτέρω. Βεβαίως ἡ κλῖμαξ οὔτε τὸ πάχος οὔτε τὸ μῆκος τῶν τοίχων τούτων δικαιολογεῖ ὅλως, ἐκτίσθησαν ὅμως οὗτοι καὶ πρὸς συγκράτησιν ἀσφαλῆ τοῦ ἀντιστοίχου μέρους τῆς ὑπερκειμένης πλατείας τοῦ γυμνασίου, χάριν τῆς ὁποίας ὁ ἐξωτερικὸς τούτων τῶν τοίχων κάμπτεται πεντάκις περαιτέρω πρὸς Α καὶ Β (εἰς τὰ ἄκρα τῆς τρίτης καμπῆς σύνδεσμοι ⌐¬). Ἡ κλῖμαξ ἐκείνη ἐκλείετο εἰς τὸ ΒΔ ἄκρον τοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου αὐτῆς διὰ διφύλλου πύλης, ἧς ὁ οὐδὸς σῴζεται κατὰ τὸ πλεῖστον. Πρὸ τῆς πύλης δὲ καθέτως πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν τοῖχον τῆς κλίμακος εἶνε ἕτεροι δύο παράλληλοι σύγχρονοι λίθινοι τοῖχοι (ὁ παρὰ τὸ περίστυλον βραχύτερος) συγκρατοῦντές ποτε ἑτέραν κλίμακα, ἀνάγουσαν εἰς τὴν εἰρημένην πύλην. Ἐνταῦθα βεβαίως κατέληγεν ὁδός τις ἐκ τοῦ τεμένους τῆς Προναίας, καὶ ἐπειδὴ ἡ πύλη αὕτη ἦγεν ἀμέσως καὶ εἰς τὴν παλαίστραν καὶ εἰς τὸ ὑπερκείμενον ὑψύπεδον τοῦ Γυμνασίου, εἶνε πιθανόν, ὅτι πρὸς τὴν Μαρμαριὰν δὲν εἶχεν ἡ παλαίστρα ἢ καὶ τὸ ὅλον γυμνάσιον ἄλλην κατ᾽ εὐθεῖαν πύλην (πρβλ. σ. 91-92).

Ἂν ἀνέλθωμεν ἐκ τοῦ μέρους τούτου τῶν κλιμάκων εἰς τὴν ὑπερκειμένην πλατεῖαν τοῦ γυμνασίου, ἐκτείνεται ἀπέναντι ἡμῶν ἀνάλημμα ἰσοδομικὸν (εἰκ. 10,2), διῆκον ἀπὸ ΝΑ πρὸς ΒΔ, καὶ πρὸ αὐτοῦ ταπεινὸς παράλληλος τοῖχος (εἰκ. 10,1) διακοπτόμενος ὑπὸ ὑποβάθρων (εἰκ. 10,3), ἅτινα ἐβάσταζον ἄλλοτε κίονας Ἰωνικοῦ ῥυθμοῦ. Οὕτως ἐσχηματίζετο στοὰ ἀνοικτὴ πρὸς Ν ἢ ΝΔ (πλ. 8,50), ἧς ἡ στέγη ἦτο ξυλίνη κατ᾽ ἀνάγκην, ἐπειδὴ ὁ ὀπίσθιος τοῖχος τῆς στοᾶς ἀπέχει πολὺ (7 μ.) ἀπὸ τῶν κιόνων. Ἡ στοὰ ἀνεσκάφη μόνον κατὰ τὸ ΝΑ τοῦτο μέρος καὶ εἰς τὴν ΒΔ γωνίαν, ἐβεβαιώθη δὲ καὶ κατὰ διαστήματα ἡ γραμμὴ αὐτῆς.

Ἐπειδὴ σκοπὸς τοῦ κυρίως γυμνασίου τούτου ἦτο νὰ ἀσκῶνται ἐν αὐτῷ οἱ νέοι κυρίως εἰς τὸν δρόμον, ἔπρεπε τὰ πρὸς τοῦτο μέρη νὰ εἶνε πρόσφορα, ἔχοντα τὸ ἀναγκαῖον μῆκος καὶ τὰς προσηκούσας προφυλάξεις κατὰ τῆς κακοκαι-

Εἰκ. 10 (ἀπὸ ΒΔ)

ρίας. ῾Η στοὰ λοιπὸν αὕτη ἔχουσα μῆκος 200 μ. ἤτοι μεῖζον τοῦ τοῦ σταδίου ἐπέτρεπεν ἐν κακοκαιρίᾳ νὰ γυμνάζωνται οἱ νέοι εἰς τὸν ἁπλοῦν δρόμον ὡς ἐν τῷ σταδίῳ (τὸ στάδιον τῶν Δελφῶν ἔχει 175 55 μῆκ.)[1]· ἐννοεῖται, ὅτι πρὸς τοῦτο ἐγίνετο ἡ δέουσα προπαρασκευή, στρωννυμένου καὶ ξυομένου ἢ ὁμαλιζομένου τοῦ χωματίνου δαπέδου προσηκόντως, καθ' ἃ βλέπομεν ἐν τῇ ἐπὶ Δίωνος ἄρχοντος ἐπιγραφῇ (σελ. 93 σημ.). Διὰ τοῦτο ἡ στοὰ ἐλέγετο *(δρόμος) ξυστὸς* ἢ (στάδιον) *ξυστόν*.

Τὸ πρὸ τοῦ ξυστοῦ τούτου δρόμου μέρος (εἰκ. 10,6) μέχρι τοῦ ἀναλήμματος τῆς παλαίστρας — «τὸ ὕπαιθρον τοῦ γυμνασίου» (Παυσ.) — ἐλέγετο *παραδρομὶς* καὶ εἶχε τὸ αὐτὸ περίπου μῆκος ὡς ὁ ξυστός, ἵνα γυμνάζωνται οἱ νέοι ἐν καλοκαιρίᾳ. ῾Η παραδρομὶς ὑπεστηρίζετο καὶ πέραν τῆς αὐλῆς τοῦ λουτροῦ ὑπὸ παλαιοῦ ἀναλήμματος μεγαλολίθου, ὁρατοῦ, ὡς εἴπομεν (σ. $100,_1$), μόνον ὄπισθεν τοῦ βαλανείου. ᾿Εντὸς τοῦ ΒΔ μέρους τῆς παραδρομίδος εὕρηται ὁ λίθινος ὀχετὸς ὁ ἐκ τῆς Κασταλίας ἄγων τὸ ὕδωρ εἰς τὰς κρήνας τοῦ λουτροῦ, ὢν δέ ποτε κεκαλυμμένος. Οὗτος κατεσκευάσθη, ὡς εἴπομεν (σ. 98), τῷ $331/_0$ ἐπὶ Κάφιος ἄρχοντος.

Πιθανώτατα ὅμως μέρος τῆς παραδρομίδος ἐσχημάτιζε κατάσκιον περίπατον, ὅστις ἦτο μὲν καὶ ἄλλως χρήσιμος, ἀλλὰ καὶ διότι συνήθιζον οὔτε διδάσκαλοι πιθανῶς καὶ οἱ παρεπιδημοῦντες σοφοὶ ἐν τοῖς περιπάτοις νὰ διδάσκωσιν ὑπὸ καλὸν καιρὸν τοὺς ἐφήβους, ὅθεν καὶ τὰ ἡμέτερα διδακτήρια τῶν ἐφήβων νῦν καλοῦνται γυμνάσια[2]). ᾿Εν τῇ παραδρομίδι ἠδύναντο νὰ εἶνε (ἂν δὲν ἦσαν ἐν τῷ διαδρόμῳ περὶ τὸ περίστυλον ἢ ἀλλαχοῦ ἐν τῇ παλαίστρᾳ, καὶ τὰ σφαιριστήρια (σ. 102).

[1]) BCH. XXIII, σ. 665.

[2]) ῾Η παραδρομὶς ἦτό ποτε κατὰ τὴν παράδοσιν τόπος δασώδης. ἐπιστεύετο δέ, ὅτι ἐν αὐτῷ θηρεύων ὁ ᾿Οδυσσεὺς ἐδήχθη ὑπὸ κάπρου καὶ ἐντεῦθεν ἐγένετο ἐπὶ τῆς κνήμης αὐτοῦ ἡ οὐλή, ἐξ ἧς ἀνεγνωρίσθη οὗτος ἔπειτα ὑπὸ τῆς Εὐρυκλείας, ὅτε ἐπανῆλθε μετὰ εἰκοσαετίαν ἐκ τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου εἰς ᾿Ιθάκην ῾Ομ. ᾿Οδ. Τ, 393 ἑξ. Παυσ. 10, 8,8.

Τὸ κυρίως γυμνάσιον — ἡ στοὰ ἐν τῷ πυρῆνι, — εἶνε, ὡς ἡ παλαίστρα, *τοὐλάχιστον* τοῦ δ΄. αἰῶνος. Ἦτο δέ ποτε δωρικοῦ ῥυθμοῦ ἐξ ἐγχωρίων πώρων· λείψανα ἔχομεν τὴν Α γωνίαν, (ἐφ' ἧς ἵσταται παιδίον ἐν τῇ εἰκ. 10), συντρίμματά τινα τῶν πωρίνων κιόνων καὶ τοὺς πωρίνους ὀχετοὺς[1]) ἕνα μὲν ὅστις ῥέει ἔμπροσθεν (εἰκ. 10,4), ἕτερον δὲ ὅστις ῥέει ὄπισθεν τῆς στοᾶς ἀποκομίζων τὰ ὄμβρια ὕδατα τὰ ἐκ τῆς στέγης, ἥτις ἦτο ἴσως ἀμφικλινής. Ὁ ὀπίσθιος ὀχετὸς προεφύλασσε καὶ ἀπὸ τῆς ὑγρασίας τὸ κτίριον[2]).

Τὸ ἰσοδομικὸν ἐκ τιτανολίθων τεῖχος εἶνε τοῦ δ΄. αἰ., νεώτερον τῶν πωρίνων μερῶν, καὶ ἐκτίσθη πιθανώτατα κατὰ τὸ 338/7 ἐπὶ Δαμοχάρους ἄρχοντος ἐν Δελφοῖς, ὡς ἐξάγεται ἔκ τινος ἐπιγραφῆς τῶν ναοποιῶν, ἥτις ἀναγράφει δαπάνας ἐργασιῶν δοθεισῶν εἰς διαφόρους ἐργώνας, ἐν αἷς ἡ «τῆς στοᾶς τῆς ἐπὶ τῷ γυμνασίῳ»[3]). Ὁ πρόσθιος ὅμως ταπεινὸς στυλοβάτης μετὰ τῶν ἐπ' αὐτοῦ βάθρων εἶνε ἐσχάτων ῥωμαϊκῶν χρόνων βαναυσούργημα καὶ ἴσως τοῦτο εἶνε τὸ *στρουκτώριον*, ὅπερ, ὡς ἀναφέρει ἐπιγραφή τις, ἀποκειμένη πλησίον τῆς δεξαμενῆς τοῦ λουτροῦ, «ἐπῳκοδόμησαν» οἱ Ἀμφικτύονες ὑπὸ τὴν ἐπιμελητείαν τοῦ Τίτου Φλαουΐου Σωκλάρου (97 - 102 μ. Χ.)[4]).

Κατὰ τὸ Α ἄκρον τῆς στοᾶς τοῦ γυμνασίου κατέρχεται ἐκ τοῦ ἀνάντους ἀπὸ τὸ Ἁλωνάκι περίπου (σ. 52 σημ.), τεῖχος (εἰκ. 10,5) ἀσβεστόκτιστον βυζαντιακὸν ἐξ ἐκείνων (ὅρα ἕτερον ΝΔ τοῦ γυμνασίου), εἰς ἃ ὀφείλεται ἴσως τὸ μεσαιωνικὸν καὶ νεώτερον ὄνομα τῶν Δελφῶν *Καστρί*, ἂν καὶ τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ ἐρείπια ἦσαν ἱκανὰ νὰ προκαλέσωσι τοιοῦτον ὄνομα.

[1]) Αἱ λίθιναι ἐπεκτάσεις τῶν ὀχετῶν πρὸς τὸ ΝΑ ἄκρον εἶνε νεώτεραι· εἷς πῶρος ἐν τῇ στοᾷ φέρων συνδέσμους πελεκίνους, ὀπὰς σχοινίου πρὸς ἄρσιν αὐτοῦ, καὶ ἐπιγραφὴν ΙΙΙΙΙΜ εἶνε ἄλλης συστάσεως, ξενικός, καὶ πιθανῶς προέρχεται ἔκ τινος κτιρίου τοῦ τεμένους τοῦ Ἀπόλλωνος.

[2]) Τὸ παράδειγμα τοῦτο ἐμιμήθημεν νῦν περὶ τὸ Δελφικὸν μουσεῖον πρὸς ἀσφάλειαν τοῦ κτιρίου ἀπὸ τῆς ὑγρασίας.

[3]) Bourguet ἐν BCH, 21, σ. 478 καὶ Administration σ. 127.

[4]) Πρβλ. καὶ Bourguet, *de rebus Delphicis* σ. 57-8.

Ἐν τῷ γυμνασίῳ εὑρέθησαν ἀναθηματικαὶ ἐπιγραφαὶ μαρτυροῦσαι περὶ τῆς λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνος, τοῦ [Ἑρμοῦ], τοῦ Ἡρακλέους, τῆς Ἀρτέμιδος. Εὑρέθη δὲ καὶ ἀγαλμάτιον τῆς Ἀρτέμιδος. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Διόδωρος[1]) ἀναφέρει τὴν λατρείαν τῆς Ἀρτέμιδος συγχρόνως τῇ τῆς Ἀθηνᾶς Προναίας, καὶ ἐπειδὴ ἐν τῷ τεμένει τῆς Προναίας οὐδαμοῦ ἠδυνήθημεν νὰ ἐντοπίσωμεν τὴν Ἄρτεμιν, καταλήγομεν πιστεύοντες, ὅτι ἡ μαρτυρία τοῦ Διοδώρου δὲν ἔχει τοπογραφικὴν δύναμιν (πρβλ. ἀνωτέρω σελ. 16, 55, 61, 84) καὶ στηριζόμενοι εἰς τὰ ἐν τῷ γυμνασίῳ εὑρήματα λέγομεν, ὅτι ἡ λατρεία τῆς Ἀρτέμιδος ἐν Δελφοῖς ἠδύνατο νὰ τελῆται εἰς τὸ Γυμνάσιον,[2]) ἀλλ᾽ ἔτι μᾶλλον ἐν τῷ τεμένει τοῦ ἀδελφοῦ Ἀπόλλωνος[3]). Εἰς ποῖον ὅμως σημεῖον τῶν Δελφῶν θὰ ἔπρεπε νὰ φαντασθῶμεν «ἀρχαῖόν» τινα ναὸν τῆς Ἀρτέμιδος, εἶνε δυσχερὲς νὰ ῥηθῇ. Ἀλλ᾽ εἶνε σφόδρα ἀμφίβολον, ἂν ὑπῆρχε καὶ ναὸς καὶ δὴ καὶ ἄξιος νὰ μνημονεύηται ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸν τῆς Προναίας. Ἀπέναντι τοῦ ΒΔ ἄκρου τοῦ ξυστοῦ ἐν τοῖς βράχοις, οἵτινες παραθέουσι τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ ῥεύματος τῆς Κασταλίας εἶνε κόγχαι λαξευταί, προερχόμεναι βεβαίως ἐξ ἀναθημάτων. Ὁ Homolle ἐνόμισεν, ὅτι ἐδῶ που ἦτο τὸ Δαμάτριον. Ἴσως μᾶλλον πρέπει νὰ ἐντοπίσωμεν ἐνταῦθα ἄλλον τινὰ τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων θεῶν, ἕνα ἢ πλείονας καὶ δὴ καὶ ἄλλους πλὴν τούτων.

[1]) 22, 9, 5 πρβλ. *Ἐφημ. Ἀρχ.* 1909, 266 «ὄντων δὲ ἐν τῷ τεμένει δυεῖν νεῶν παντελῶς ἀρχαίων, Ἀθηνᾶς Προνάου καὶ Ἀρτέμιδος...,»

[2]) Περὶ λατρείας θεῶν καὶ ἡρώων ἐν ἀγωνιστικοῖς τόποις ὅρα *Ἐφ. Ἀρχ.* 1906 186 καὶ *Ath. Mitteil.* 1909 117 (Gothein). Περὶ τῆς λατρείας δὲ ἐν γένει ἄλλων θεῶν, πλὴν τοῦ Ἀπόλλωνος, ἐν Δελφοῖς ὅρα τὸ ἀρτιφανὲς ἄρθρον τοῦ Pomtow ἐν *Philologus* 1912 σ. 30-100 «*Die Kultstätten ‚der anderen Götter‘ von Delphi*» καὶ πρόσθες αὐτὸ τοῖς ἐν σελ. 16 εἰρημένοις.

[3]) Ἴσως τὴν διπλῆν ταύτην λατρείαν αἰνίττεται ὁ Εὐριπ. *Ἴωνι* 188 «*Ἀλλὰ καὶ παρὰ Λοξίᾳ τῷ Λατοῦς διδύμων προσώπων καλλιβλέφαρον φῶς*», ἂν καὶ ἡ ἀμεσωτέρα ἑρμηνεία τῶν λόγων τούτων, νομίζω, ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς παραστάσεως τῶν γλυπτῶν ἀετωμάτων τοῦ ναοῦ τῶν Ἀλκμεωνιδῶν (σ. 20), ἔνθα θὰ διέπρεπον τὰ δίδυμα τέκνα τῆς Λητοῦς. Πρβλ. *Frg. hist. graec.* II, 320 καὶ *Ἐφ. Ἀρχ.* 1909, 266 ἑξ.

Γ'. Η ΚΑΣΤΑΛΙΑ ΚΡΗΝΗ

Ἀνερχόμενοι τὴν ἀτραπὸν τὴν ἄγουσαν ἐκ τῆς παραδρομίδος ἢ τοῦ λουτροῦ τοῦ γυμνασίου εἰς τὴν παρόδιον διασφάγα τῶν Φαιδριάδων, παρερχόμεθα τὰς δύο πλατάνους, τὰς μόνας ἀπογόνους τῆς φυτευθείσης ποτὲ δῆθεν ὑπὸ τοῦ Ἀγαμέμνονος ἐν Δελφοῖς. [1]) Καταλείποντες δὲ τὴν ὁδὸν καὶ στρεφόμενοι πρὸς τὰ δεξιὰ [2]) ἀνερχόμεθα τὴν παρὰ τὸ προσκυνητάριον τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου κλίμακα καί, βαίνοντες ἐνδοτέρω πρὸς τὸν μυχὸν τῆς χαράδρας τῶν Φαιδριάδων, φθάνομεν ἐκεῖ, ἔνθα ἡ Ὑάμπεια φέρει λάξευμα μεγέθους μεγάλης οἰκίας (εἰκ 11, 12).

Ἐνταῦθα εἶνε ἡ περίφημος καὶ πολυύμνητος *Κασταλία κρήνη* (ὕψος ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης 533 μ.). Αἱ πλευραί καὶ ἡ ὀροφὴ ἐσχηματίζοντό ποτε πιθανώτατα, ὡς ἐν ταῖς κρήναις τῆς Κορίνθου, ὑπ᾽ αὐτοῦ τοῦ ἐκσκαφέντος βράχου, ἀλλὰ κατεστράφησαν ἤδη πρὸ πολλοῦ, σπουδαίως ἴσως ἐπὶ Ἁδριανοῦ, ὑπό τε τοῦ χρόνου καὶ τῶν ἄνωθεν καταπιπτόντων κατὰ καιροὺς λίθων [3]). Φαίνεται δέ, ὅτι πρωΐμως ἐγένετο ἀνάγκη προσθέτου στέγης καὶ ἐντεῦθεν προέρχονται

[1]) Ἀθην. 70, 1 c. Πλίν. *H. N.* 16, 238. Foucart, Memoire sur les ruines de Delphes 22. Αἱ πλάτανοι αὗται, ὧν τὴν ἡλικίαν συζητεῖ ὁ Frazer (Pausanias V. σ. 255), ἐφυτεύθησαν πρὸ 45 περίπου ἐτῶν· ζῇ δ᾽ ὁ ἕτερος τῶν φυτευσάντων αὐτὰς ἀνδρῶν γέρων. Φύονται ὅμως καὶ παρὰ τὰς ὄχθας ἐν τῇ νάπῃ τοῦ Πλειστοῦ καὶ τῆς Παππαδιᾶς (σ. 48) ἀφ᾽ ἑαυτῶν, ἀλλὰ δὲν ἀναπτύσσονται ἐπειδὴ κόπτονται.

[2]) Παυσ. 10, 8, 9 ἑξ. ὅρα καὶ Frazer αὐτόθι.

[3]) Frazer ἔ. ἄ. Περὶ ἀτελοῦς ἀνασκαφῆς τῆς Κασταλίας ὑπὸ Καστόρχη καὶ Δραγούμη τῷ 1878 ὅρα ἀνωτέρω σ. 40, 7.

Εἰκ. 11 (ἀπὸ Ν)

ἴσως αἱ εἰς τὸν τοῖχον ὑψηλὰ μικραὶ ὀπαί, ὧν ἡ ἀταξία δύναται νὰ πείσῃ, ὅτι ἐγένοντο διάφοροι μετασκευαί.

Ἡ ἀπέναντι τοῦ θεατοῦ λαξευτὴ πλευρὰ ἔχει ἐν τῷ μέσῳ συμμετρικῶς διατεταγμένας τρεῖς κόγχας, ὧν ἡ κεντρικὴ (εἰκ. 11,2) εἶνε μεγαλυτέρα. Ἐντὸς αὐτῶν ἦσαν ἀγάλματα ἤ τι ἄλλο ἀνάθημα. Δεξιὰ αὐτῶν εἶνε ἑτέρα κόγχη ἔτι μείζων, (ἀφανὴς ἐν τῇ εἰκόνι 11), ἥτις μέχρι πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς Ἅγιον Βῆμα μικρᾶς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου (ὁ ἐν αὐτῇ σπόνδυλος κίονος καὶ ἡ ἐπ᾽ αὐτοῦ ἀντ᾽ ἄλλης κειμένη νῦν πλὰξ ἦσαν Ἁγία Τράπεζα). Δὲν εἶνε ὅμως ἔργον τῶν Χριστιανῶν κατασκευασθὲν πρὸς τοῦτο, ἀλλ᾽ εἶχε γίνει παλαιότερον πρὸς ἄλλον σκοπὸν καὶ δὴ εἰς τὸ ὕψος εἰς ὃ καὶ ἡ μείζων ἐκ τῶν τριῶν ἄλλων κογχῶν. Πιθανῶς εἶχον σχεδιασθῇ δύο τοιαῦται μεγάλαι κόγχαι συμμετρικαὶ ἑκατέρωθεν, ἀλλ᾽ ἐξετελέσθη μόνον ἡ μία.

Διὰ βαθμίδων, ὧν ὁ ἀριθμὸς δὲν ἦτο ὁ αὐτός, ἐν τῷ φυσικῷ τοὐλάχιστον βράχῳ, καθ᾽ ὅλον τὸ πλάτος τοῦ κρηναίου κατασκευάσματος, κατέρχεταί τις εἰς τὸ ὀρθογώνιον δάπεδον, ὅπερ περιθέεται ὑπὸ ὑψηλοτέρου περιθωρίου κατὰ πάσας τὰς πλευράς. Πρὸς Ν σῴζονται λείψανα 8 βαθμίδων (πλ. 0,44-0,47. ὕψ. 0,21-0,25).

Εἰς τὴν ἀπέναντι τῶν βαθμίδων πλευρὰν εἶνε ἐσκαμμένος ἐν τῷ βράχῳ βαθὺς ὀχετὸς καθ᾽ ὅλον τὸ πλάτος τοῦ μεγάλου λαξεύματος καὶ ἔτι πλέον, εἰς ὃν συναθροίζονται τὰ ὕδατα, ἅτινα πηγάζουσιν ἐντὸς αὐτοῦ πολλαχοῦ ἀλλὰ μάλιστα πρὸς τὰ δεξιά.

Ὁ ὀχετὸς προστατεύεται πρὸς τὰ ἔξω ἔμπροσθεν ὑπὸ παχέος προτειχίσματος συμφυοῦς τῷ βράχῳ καὶ ὑψηλοῦ (2,45 μ.). Ἐπὶ τοῦ προφράγματος τούτου καὶ τῆς εἰς τὸ ὕψος αὐτοῦ ἐν τῷ σώματι τοῦ βράχου καθ᾽ ὅλον τὸ πλάτος τῆς πλευρᾶς ταύτης λελαξευμένης αὔλακος ἐπεκάθηντο πλάκες καλύπτουσαι τὸν ὀχετόν.

Τὸ προτείχισμα, καίπερ βεβλαμμένον, δεικνύει ὅμως ἑπτὰ ὀπὰς εἰς τὸ κατώτερον μέρος, αἵτινες ἦσαν στόμια κρηνῶν,

περὶ ἃ εἶνε ἔγγλυπτος κύκλος καὶ μικραὶ ὀπαί, ὅπως προσαρμόζωνται κεφαλαὶ γοργόνων (ἢ λεόντων) ὡς κρουνοί.

Εἰς τὰ ἄκρα ἑκατέρωθεν τοῦ προφράγματος ὡς καὶ μεταξὺ τῶν κρηνῶν ἦσαν πρόσθετοι μαρμάριναι βεβαίως παραστάδες ἢ ἡμικίονες στερεούμενοι διὰ μεταλλίνων γόμφων ἐπὶ τοῦ προφράγματος καὶ κοσμοῦντες τὸ κρηναῖον πρόσωπον. Τοιαύτη παραστὰς ἦτο καὶ ἀναγκαία, φαίνεται, εἰς τὸ ἀριστερὸν ἄκρον, διότι ἐνταῦθα ὁ λίθος δὲν ἦτο καλὸς καὶ ἐγένετο ἀνάγκη συμπληρώσεως αὐτοῦ. Αἱ διὰ τὴν προσαρμογὴν τῶν παραστάδων ἢ ἡμικιόνων ἀναγκαῖαι ἀναθυρώσεις διακρίνονται ἐπὶ τοῦ βράχου.

Αἱ καλύπτουσαι τὸν ὀχετὸν καὶ ἐπὶ τῶν παραστάδων ἐπικαθήμεναι πλάκες, κοσμούμεναι ἴσως δι᾽ ἀνθεμωτῶν ὀρθοκεράμων ἔμπροσθεν, προσέδιδον εἰς τὴν κρηναίαν ὄψιν τὸ σχῆμα μακρᾶς πλευρᾶς κτιρίου[1]). Τοῦτο ὑπομιμνῄσκει ἀναθηματικὰ ἀνάγλυφα τῶν Μακεδονικῶν κυρίως χρόνων καὶ θὰ ἐπίστευον, ὅτι πρωΐμως κατὰ τοὺς χρόνους τούτους κατεσκευάσθη οὕτω ἡ Κασταλία, ἂν ἐπιγραφή τις τοῦ 258 π. χ. ἐπὶ Δίωνος ἄρχοντος (ὅρα σ. 94 σημ.), λόγον ποιουμένη περὶ αὐτῆς, δὲν ἐφαίνετο, ὅτι ἐννοεῖ αὐτὴν ἔχουσαν ἕνα μόνον κρουνὸν μετὰ γοργόνος εἰς τὸ στόμιον. Διὰ τοῦτο εἶνε ἴσως πιθανόν, ὅτι ἡ εὐρεῖα καὶ πολύκρουνος αὕτη κρήνη κατεσκευάσθη τοιαύτη μετὰ τὸ ἔτος 258.

Ὁ ὄπισθεν τοῦ προφράγματος ὀχετὸς κάμπτεται πρὸς ἀριστερὰ ἐν τῷ βράχῳ, διαπερᾷ οὕτω αὐτὸν πρὸς τὰ ἔξω πλαγίως τοῦ ὅλου λαξεύματος καὶ ἔπειτα στρέφεται πρὸς τὴν κατωφέρειαν. Ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ στροφῇ ἐκλείετο δι᾽ ἐπιρρακτοῦ διαφράγματος, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς ἐν τῷ βράχῳ ἐργασίας, μέχρι τοῦ ὕψους τῶν κρουνῶν τῆς κρήνης. Τοιουτοτρόπως τὸ ὕδωρ συνηθροίζετο ὡς ἐν δεξαμενῇ ὄπισθεν

[1]) Συνήθως ἐπὶ τῶν ἀγγείων τὰ κρηναῖα ἱδρύματα εἶνε ἀετωματώδη πρβλ. *Zeitschr. f. Balneologie* II (1909) 459 ἑξ. (Sudhof) καὶ Hock *Gr. Weigebr.* 30 ἑξ. ἀλλ᾽ ὅρα καὶ *Jahresh. des oest. Inst.* 1911 σ. 10 εἰκ.

τοῦ προφράγματος, ἐντὸς τοῦ ἐστεγασμένου ὀχετοῦ, ἐξικνούμενον δὲ εἰς τὸ ὕψος τῶν κρηναίων στομίων ἐξέρρεε. Ἂν δὲ ἐπλεόναζεν, ἐξέφευγεν ἐκ τῆς δεξαμενῆς ταύτης ὑπὲρ τὸν ἔξω ἀριστερὰ φραγμόν.

Τὸ ὕδωρ τῶν κρουνῶν ἐχύνετο πιθανῶς εἰς λεκάνας, ὧν δύο ἔγκοιλοι βάσεις[1]) σῴζονται αὐτοφυεῖς ὑπὸ δύο κρουνούς, πλημμυροῦν δὲ εἰς τὸ ἔμπροσθεν ἐκτεινόμενον ἔδαφος, ἐξεχύνετο δι᾽ ὀχετοῦ ἀνοικτοῦ ὑπὸ τὰς βαθμίδας τῆς εἰσόδου. Εἰς τὸ μέρος μάλιστα τοῦτο τοῦ ἔκρου αἱ δύο τελευταῖαι βαθμίδες ἔλειπον, τὸ δὲ ἀνέχον περιθώριον τοῦ δαπέδου ἐκάμπτετο παρακολουθοῦν τὴν οὕτω σχηματιζομένην ἐνταῦθα ὀρθογώνιον ἀναχώρησιν τοῦ περιγράμματος αὐτοῦ.

Διὰ νὰ εἶνε τὸ περιθώριον κατὰ τὸ δυνατὸν καθαρόν, περιθέεται κατὰ τὴν ῥίζαν τῶν τριῶν πλευρῶν τοῦ ὅλου λαξεύματος ὑπὸ αὔλακος, συλλεγούσης τὰ ὕδατα καὶ ἐκβαλλούσης αὐτὰ εἰς τὸ ἐν τῷ μέσῳ βαθύτερον δάπεδον, ἐν ᾧ ἐκαθαίροντο οἱ προσκυνηταὶ τοὺς πόδας. Ὡς ἔχει ἡ κατάστασις νῦν, δεικνύει, ὅτι μόνον εἰς τὰς ἄκρας κρήνας ἠδύνατό τις νὰ μεταβῇ ἀβρόχοις ποσί, ἀφ᾽ οὗ τὸ βαθύτερον δάπεδον ἐκαλύπτετο ὑπὸ ὑδάτων [2]).

Τὸ — «πιεῖν ἡδὺ» Παυσ. — ὕδωρ τῆς Κασταλίας ἦτο τὸ ἱερὸν ὕδωρ, τὸ «ἁγίασμα» τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀπόλλωνος. Οἱ θεράποντες τοῦ ναοῦ αὐτοῦ ἐπλύνοντο ἐνταῦθα ἑκάστην πρωΐαν, πρὶν εἰσέλθωσιν εἰς τὸν ναόν, ὅστις ῥαντιζόμενος ἐπλύνετο ὡσαύτως διὰ τοῦ αὐτοῦ ὕδατος, ἐσαίρετο δὲ διὰ

[1]) Ἴσως ὅμως αἱ βάσεις αὗται δὲν ἀνεῖχον λεκάνας, ἀλλ᾽ ἦσαν αὐτοτελεῖς, ἐχρησίμευον δὲ καὶ ἵνα ἐπ᾽ αὐτῶν τίθενται αἱ ὑδρίαι ὡς ἐν τῇ εἰκόνι τῶν Jahresh. ἐν τῇ προηγουμένῃ σημειώσει.

[2]) Πρβλ. τὸ ἀγγεῖον τοῦ Βερολίνου (Furtwängler, *Vasensamml.* N⁰ 1843 καὶ Durm, *Baukunst*[3], 500), ἔνθα αἱ λουόμεναι γυναῖκες ἔχουσι τοὺς ἄκρους πόδας βεβυθισμένους ἐν ὕδατι. — Τὸ τετράγωνον «πάτωμα» μετρεῖ ΒΝ 11,10 μ., ΑΔ δὲ ἀπὸ τοῦ διαφράγματος τῶν πηγῶν μέχρι τῆς πρώτης βαθμίδος τῆς κλίμακος 3,50 μ. Ἀπὸ τοῦ ὀπισθίου τοιχώματος, ἤτοι ἀπὸ τῆς παρειᾶς τοῦ τετμημένου βράχου ὄπισθεν τοῦ διαφράγματος μέχρι τῆς προσόψεως τούτου 1,18 μ. Πλάτος τοῦ μεταξὺ ὀχετοῦ 0,51. Ὕψος τοῦ διαφράγματος 2,45 μ.

κλάδων μυρσίνης καὶ δάφνης [1]). Ἐπίσης οἱ προσκυνηταὶ (θεωροὶ ἢ θεοπρόποι), πρὶν μεταβῶσιν εἰς τὸν ναὸν καὶ προσφέρωσι τὰς θυσίας αὐτῶν [2]) καὶ ζητήσωσιν, ἂν ἤθελον, χρησμόν [3]), «ἡγιάζοντο» κατὰ τὴν συνήθη νῦν ἔκφρασιν καθαίροντες διὰ τοῦ ὕδατος τῆς Κασταλίας [4]) τὸ ἑαυτῶν σῶμα καὶ δὴ τὰς χεῖρας, τὴν κεφαλὴν καὶ τοὺς πόδας [5]). Ἡ πίστις, ὅτι τὸ ὕδωρ [6])

[1]) Εὐριπ. Ἴων. 92 ἑξ. 112 ἑξ., 120 ἐξ. 144.

[2]) Ὅρα σελ. 6 καὶ Colin *Fouilles* III II σ. 100.

[3]) Εὐριπ. ἐ. ἀ. 227.

[4]) Πρβλ. Ἡλιοδ. Αἰθιοπικ. 2,26. Πλουτ. Ἀριστείδ. 20.

[5]) Πρβλ. «λουσάμενος κατακέφαλα» CIA, III, 74,4. Ἐν Αἰγίνῃ παρὰ τὰ προπύλαια τοῦ τεμένους τῆς Ἀφαίας εὑρέθησαν τὰ λουτρά, ἐν οἷς ἐκαθαίροντο οἱ προσκυνηταὶ Furtwängler *Aigina* σ. 92 ἑξ. πίν. XV, 4. Ὅμοιον δὲ καθαρτικὸν σκοπὸν εἶχον, νομίζω, καὶ αἱ κοιλότητες παρὰ τὴν δεξαμενὴν ἔξω τῶν μεγάλων προπυλαίων τῆς Ἐλευσῖνος, Φιλίου *Ἐλευσ.* 81. Πρβλ. καὶ Hock *Gr. Weigebr.* 30. Κατὰ τοὺς ῥωμαϊκοὺς χρόνους, διαδοθέντων τῶν θερμῶν λουτρῶν, ἱδρύθησαν περὶ τὸ τέμενος τοῦ Ἀπόλλωνος βαλανεῖα, ἅτινα θὰ ἴδωμεν κατωτέρω· ἀλλὰ τούτων σκοπὸς ἦτο οὐχὶ ἡ ἱερὰ κάθαρσις ἀλλ᾽ ἡ εὐμάρεια τῶν κατοίκων καὶ τῶν ξένων ἐπισκεπτῶν· πρβλ. καὶ σελ. 97. Βαλανεῖον ἦτο ἴσως καὶ ἐν τοῖς ῥωμαϊκοῖς κτίσμασι μεταξὺ τῆς Κασταλίας καὶ τοῦ παρὰ τὰς πλατάνους καὶ τὴν ἁμαξιτὸν προσκυνηταρίου τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου.

[6]) Πρβλ. Frazer, Pausanias V, σ. 256 Blümner-Hitzig *Pausaniae Graciae descriptio* III, II, 657. Ὁ Wilamowitz (*Hermes* 1903 σ. 579 καὶ *Aristot. und Athen* 2. σ. 44-5) καὶ ὁ Oppé (Journal of Hell. Stud 1904 214 ἑξ. Πρβλ. Revue des revues ἐν Revue de Philologie 1905 σ. 208) φρονοῦσιν, ὅτι οἱ σπηλαιώδεις βράχοι τῆς διασφάγος τῆς Κασταλίας ἐν τοῖς παμπαλαίοις χρόνοις ἦσαν τὸ ἀληθὲς χάσμα τοῦ μαντείου, παραβάλλουσι δὲ πρὸς τοῦτο τὴν χαράδραν τῆς Λεβαδείας καὶ τὸ μαντεῖον τοῦ Τροφωνίου. Ἀλλὰ ἐν Λεβαδείᾳ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους ἔχομεν μεμαρτυρημένον ἀναμφισβητήτως πλησίον τῆς διασφάγος ἕτερόν τι χάσμα, ὅπερ ἦτο τὸ μαντεῖον τοῦ Τροφωνίου (Παυσ. 9, 39, 4 ἑξ. καὶ 9), ἡ τοπικὴ δὲ αὕτη σχέσις τοῦ μαντείου ἤτοι τοῦ ναοῦ καὶ τῆς διασφάγος, εὑρισκομένη ὁμοίως ἐν Δελφοῖς, δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ ἑκατέρωθι ἐκ τυχαίας μεταθέσεως τοῦ χάσματος ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἐν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου· διότι εἶνε γνωστόν, ὅτι τὰ ἱερὰ διατηροῦσι τὸν τόπον αὐτῶν οὕτως, ὥστε καὶ ὁ χριστιανισμὸς ἔκτισε τὰς ἐκκλησίας αὐτοῦ ἐπὶ τῶν θέσεων τῶν οἰκείων καὶ συνήθων τοῖς ἀνθρώποις ἐκ τῆς παλαιᾶς λατρείας. Ἂν δὲ τὰ εἰρημένα μαντεῖα ἦσάν ποτε ἐντὸς τῶν πλησίον κειμένων διασφάγων,—δὲν δύναμαι ἐγὼ τοὐλάχιστον νὰ φαντασθῶ εὐκόλως, πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ εὐπρεπισθῇ ἱερόν τι ἐντὸς τῆς κοίτης ὁρμητικωτάτου χειμάρρου ἢ καταρράκτου—ἡ μετάθε-

τῆς Κασταλίας ἔδιδε προφητικὴν ἢ ποιητικὴν δύναμιν εἶνε μεγαγενεστέρα.

σις αὐτῶν περαιτέρω ἔξω τῆς μυστηριώδους θέσεως θὰ ἦτο δυσχερεστέρα τοῦ συνήθους, διότι θὰ προσέκρουεν εἰς τὴν συνήθειαν ὄχι μόνον τῶν παροίκων ἢ περιοίκων ἀλλὰ καὶ πάντων τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες ἐθάμιζον εἰς αὐτά. Ἂν δὲ ἀναλογισθῶμεν τὴν φύσιν τοῦ ἐδάφους τῶν Δελφῶν καὶ ἐν γένει τοῦ Παρνασοῦ, ἐνθυμηθῶμεν δὲ καὶ τὴν ὕπαρξιν καὶ νῦν ἔτι χασμάτων ἀναδιδόντων «ἀναθυμιάσεις» (ὅρα σελ. 1_4), θὰ πιστεύσωμεν, ὅτι τὸ χάσμα τοῦ πυθικοῦ μαντείου δὲν εἶνε ἐν τῇ Κασταλίᾳ, ἀλλ' ἐν τῷ γείτονι τεμένει τοῦ Ἀπόλλωνος, ἔνθα ἀπαιτεῖ αὐτὸ λατρεία ἀναγομένη μέχρι τοῦ «κρητικοῦ» ἢ «Αἰγαϊκοῦ» λεγομένου πολιτισμοῦ καὶ τοῦ νεολιθικοῦ προϊστορικοῦ αἰῶνος, καταλιποῦσα δέ, ὡς θὰ εἴδωμεν τὰ λείψανα αὐτῆς ἐντὸς τοῦ τεμένους καὶ δὴ ἐν τῷ ναῷ καὶ περὶ αὐτόν. Ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Εὐριπίδου (Ἰφιγ. Ταύρ. 125 ἑξ.) ὁ ἐπὶ τοῦ θρόνου ἤτοι τοῦ τρίποδος ἐν τῷ ἀδύτῳ καθήμενος καὶ μαντείας νέμων Ἀπόλλων καλεῖται ἁπλῶς *γείτων* τῆς Κασταλίας, ὃ εἶνε σχετικὴ ἔννοια ὡς καὶ τὸ *ἀγχοῦ* τῶν παλαιῶν πηγῶν Frickenhaus *Ath. Mitt.* 1910, 262, 267. Ἡ εἰκασία τοῦ Oppé καὶ τοῦ Wilamowitz θὰ ἠδύνατο νὰ ἀληθεύῃ διὰ χρόνους πέραν τῆς ἱστορίας κειμένους (περὶ Τροφωνίου ὅρα νῦν καὶ *Πρακτικὰ τῆς Ἀρχ. Ἑτ.* 1912 σ. 88 ἑξ.).—Ἐπικρατεῖ νῦν πρόληψίς τις, καθ' ἣν ἐν ἀνομβρίᾳ προκαλεῖται δῆθεν βροχή, ἂν δύο νεαραὶ ἁγναὶ παρθένοι ἐν σιγῇ μεταφέρωσι καὶ καταλίπωσι τὸ σιδηροῦν σήμαντρον τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, τὸ ἀποκείμενον νῦν ἐν τῇ μεγάλῃ κόγχῃ, εἰς τὴν ἐν τῷ χωρίῳ ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Νικολάου, μετὰ μίαν δὲ νύκτα ἐπαναφέρωσιν ἐπίσης ἐν σιγῇ καὶ ῥίψωσιν αὐτὸ εἰς τὸ ὕδωρ τῆς Κασταλίας. Δι' ἄλλας παραδόσεις λαϊκὰς καὶ δι' εἰδήσεις περὶ τῆς πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν καταστάσεως καὶ περὶ τῶν ὀνομάτων τῶν συναφῶν πρὸς τὴν Κασταλίαν τόπων ὅρα Α. Κοντολέοντος *Οἱ Δελφοὶ καὶ ἡ Κασταλία πηγὴ* 1911.—Ἡ θέσις τοῦ ἱεροῦ τοῦ Αὐτονόου (ὅρα σ. 55) «*πέλας τῆς Κασταλίας ὑπὸ τῇ Ὑαμπείῃ κορυφῇ*» Ἡρόδ. VIII, 39 δὲν ἀνευρέθη μέχρι τοῦδε. Πρβλ. καὶ *Philologus* LXXI, 85 (Pomtow).

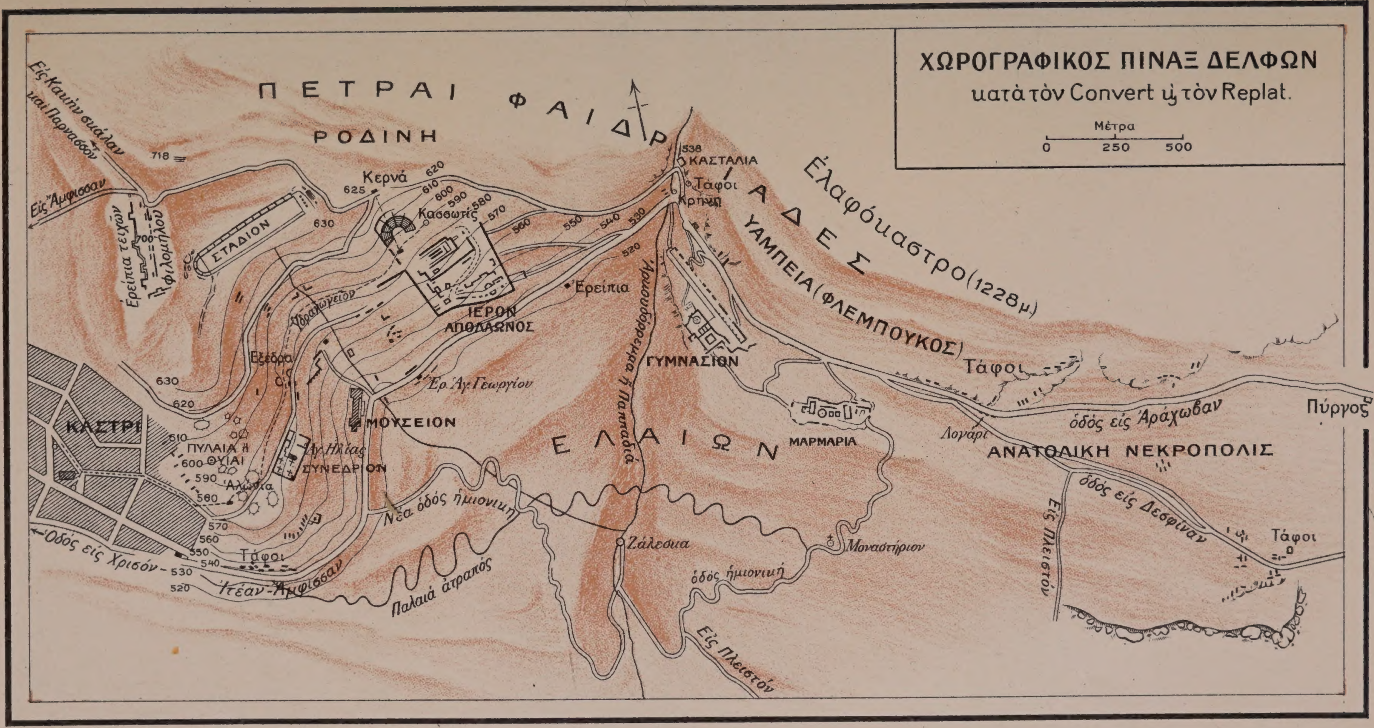

ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ ΤΩΝ ΔΕΛΦΩΝ Α.Δ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΥ

ΠΙΝΑΞ II

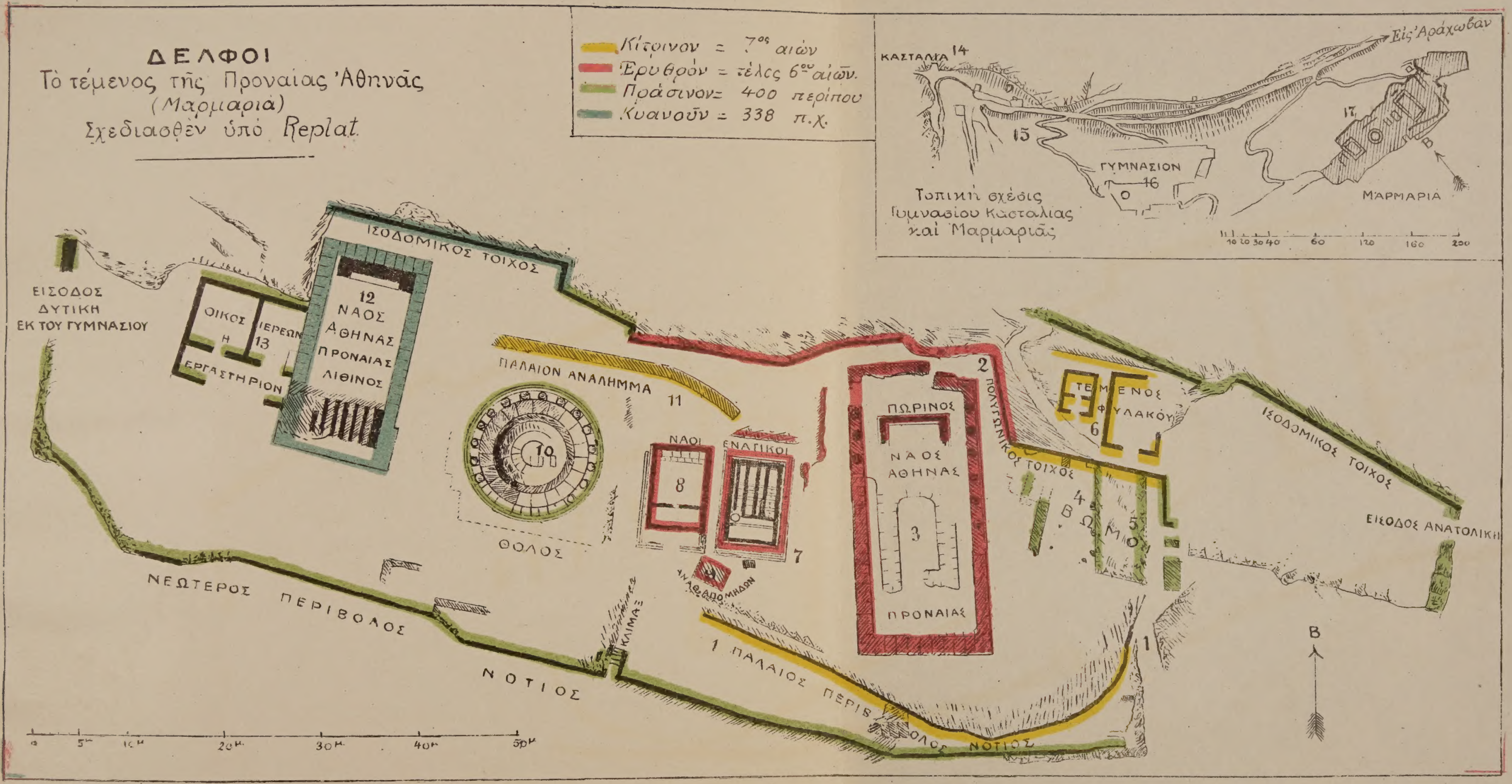

ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ ΤΩΝ ΔΕΛΦΩΝ ΑΝΤΩΝΙΟΥ Δ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΥ 1911

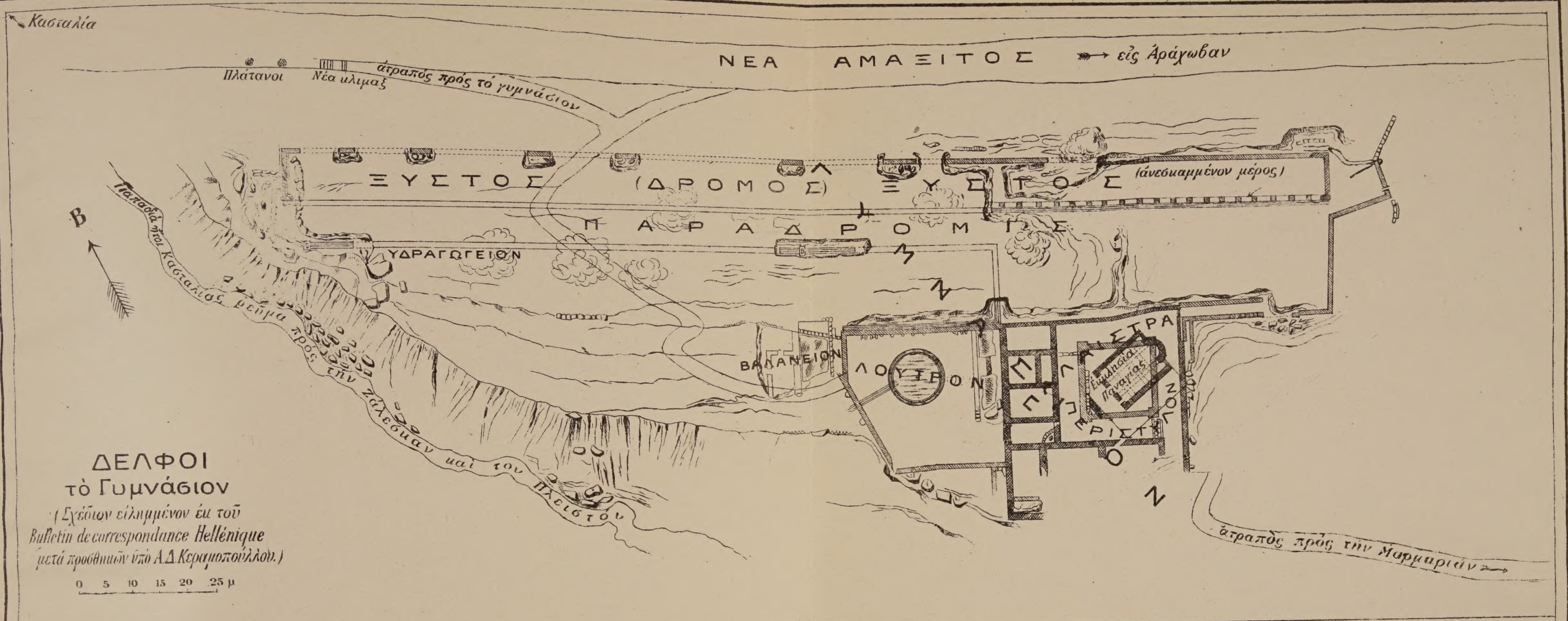

ΔΕΛΦΟΙ
τὸ Γυμνάσιον
(Σχέδιον εἰλημμένον ἐκ τοῦ *Bulletin de correspondance Hellénique* μετὰ προσθηκῶν ὑπὸ Α. Δ. Κεραμοπούλλου.)

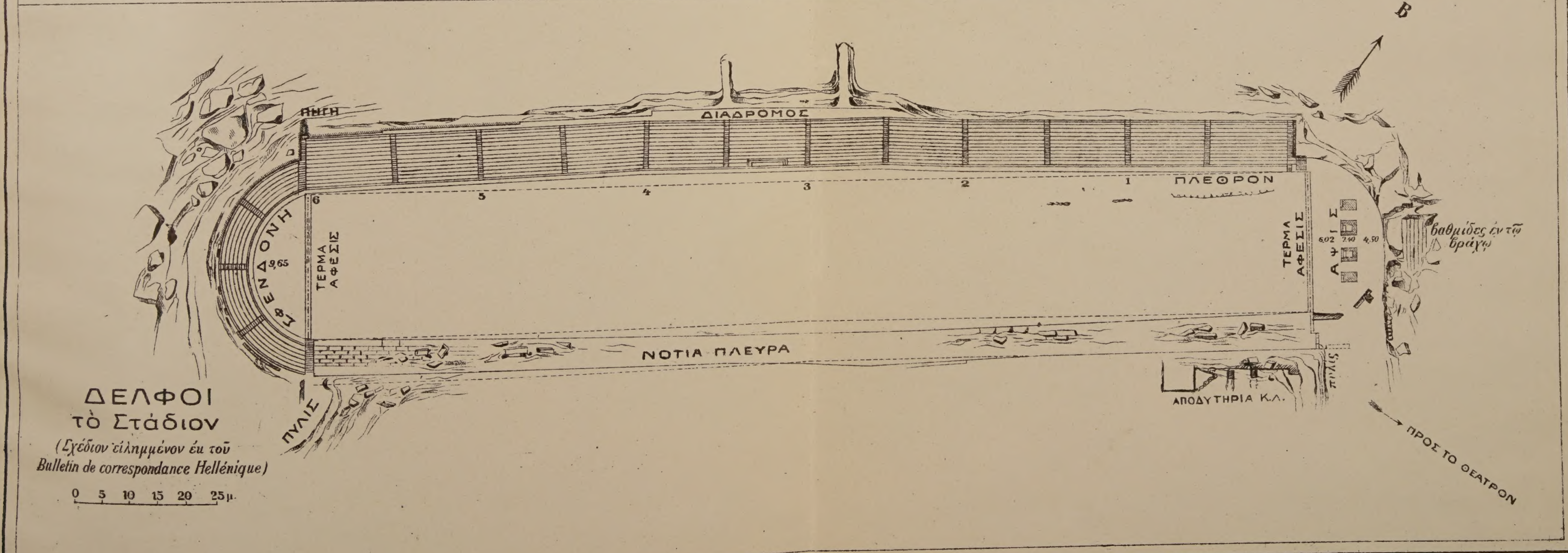

ΔΕΛΦΟΙ
τὸ Στάδιον
(Σχέδιον εἰλημμένον ἐκ τοῦ *Bulletin de correspondance Hellénique*)

ΛΙΘ. Μ. ΕΡΓΙΝΟΥ ΑΘΗΝΑΙ